Державний вищий навчальний заклад
«Національний гірничий університет»

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Національного гірничого університету

Науковий журнал

№ 3 (59) • 2017

Виходить 4 рази на рік • Заснований у березні 2003 р.

Економічна теорія
Економіка регіонів
Економіка промисловості
Економіка підприємства
Фінансовий ринок
Фінанси галузі та підприємства
Економіка природокористування
Економіко-математичні методи прийняття управлінських рішень
Менеджмент
Маркетинг
Розвиток економічної освіти

Дніпро
2017

Головний редактор — Г. М. Пилипенко

Заступники головного редактора — О. Г. Вагонова, О. І. Амоша

Голова редакційної ради — В. Я. Швець

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ (УКРАЇНА): Л. Б. Баранник, А. В. Бардась, І. П. Булєєв, В. П. Вишневський, А. О. Задоя, О. В. Єрмошкіна, С. І. Кострицька, Є. В. Кочура, Н. І. Литвиненко, О. Ф. Новикова, Ю. Є. Петруня, В. І. Прокопенко, Ю. І. Пилипенко, Е. В. Прушківська, Т. Б. Решетілова, Шаповал В. М.

ЗАКОРДОННІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ: О. Ю. Архіпов (Південний федеральний університет, м. Ростов-на-Дону, Росія), Г. К. Кошебаєва (Карагандинський державний університет, м. Караганда, Казахстан), С. М. Левін (Кемеровський державний університет, м. Кемерово, Росія), В. Тарас (Університет Північної Кароліни, м. Грінсборо, США), М. Шефер (Науково-освітня асоціація «SEPIKE», м. Мюнхен, Німеччина), Ш. Форліч (Вища банківська школа, м. Вроцлав, Польща)

Журнал включено до Переліку фахових видань України, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата економічних наук (Постанова президії ВАК України від 06.03.2015 № 261).

Журнал індексується в: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib з 2013 року.

Провідний редактор — Н. А. Черченко

Літературний редактор — М. Л. Ісакова

Комп'ютерна верстка — О. В. Казимиренко

Журнал підписано до друку за рекомендацією вченої ради Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» (протокол №14 від 20.09.2017 р.)
Наклад 300 прим. Зам. №
Підписано до друку 26.09.2017 р. формат 60x90/8.
Ум. друк. арк. 15. Папір офсетний.

Журнал зареєстровано — у Державному комітеті інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 7070 від 18.03.2003 р.

Засновник та видавець — Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», м. Дніпро. Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, м. Київ. Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1842 від 11.06.2004 р.

Адреса видавця та редакції — 49027, м. Дніпро, пр. Дмитра Яворницького, 19, корп. 1
Тел.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45
e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

© Державний ВНЗ «Національний гірничий університет», 2017

State higher educational institution
«National Mining University»

ECONOMICS BULLETIN of the National Mining University

Scholarly Journal

№ 3 (59) • 2017

Quarterly statement • Founded in March 2003

Economic theory
Regional economics
Industrial economics
Economics of enterprise
Financial market
Branch and business finance
Environmental management
Econometrics in management decision making
Management
Marketing
Development of economic education and training

Dnipro
2017

Chief Editor — H. M. Pylypenko

Deputy Chief Editors — O. G. Vagonova, O. I. Amosha

Head of editorial board — V. Ya. Shvets

EDITORIAL BOARD (UKRAINE) — L. B. Barannik, A. V. Bardas, I. P. Bulieiev, V. P. Vishnevski, A. O. Zadoia, O. V. Iermoshkina, S. I. Kostrytska, Ye. V. Kochura, N. I. Lytvynenko, O. F. Novikova, Yu. Ye. Petrunia, V. I. Prokopenko, Yu. I. Pylypenko, E. V. Prushkivska, T. B. Reshetilova, V. M. Shapoval

FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD — O. Yu. Arkhipov (Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia)
S. M. Levin (Kemerovo State University, Kemerovo, Russia)
V. Taras (University of Northern Carolina, Greensboro, USA)
M. Shefer (Scientific and educational association «SEPIKE», Magdeburg, Germany)
S. Forlich (Wroclaw School of Banking, Wroclaw, Poland)

The journal is included in the list of specialized publications of Ukraine and is qualified for publishing results of dissertation papers for the degree of Doctor of Philosophy and PhD Candidate (Resolution of the Presidium of State Commission for Academic Degrees and Titles of Ukraine of 06.03.2015 # 261).

The journal is indexed in: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib since 2013.

Senior editor — N. A. Cherchenko

Language editor — M. L. Isakova

Technical editor — O. V. Kazymyrenko

Passed for printing under recommendation of Academic Council of State Higher Education Institution «National Mining University» (transaction №14 dated 20.09.2017).
Number of copies printed 300. Order No.
Passed for printing 26.09.2017. Sheet size 60x90 / 8.
Presswork 15. Offset paper.

Journal was registered — at the State Committee for Informational Policy, Television and Radiobroadcasting of Ukraine on 18th March 2003. Certificate of state registration: KB # 7070.

Founder and editor — State higher educational institution «National Mining University», Dnipro, Certificate of Publisher
ДК №1842 dated 11.06.2004
Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Address of editor and editorial office — 19, Dmytra Yavornytskoho Ave., building 1, Dnipro, 49027
Tel.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45
e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

© State higher educational institution «National Mining University», 2017

ЗМІСТ

Стор.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Задорожная О. Г. Триалектика как методология познания человечного хозяйства…. **9**

Алексєєнко Д. Д. Теорія соціального капіталу як методологічне підгрунтя дослідження результативності інституціональних реформ…….. **22**

Кучеренко Є. В. Сутність поняття «демонстративне споживання»……... **28**

Гузенко І. Ю. Особливості науково-технічної політики провідних країн світу в умовах глобалізації……... **37**

Релина И. Е. Эволюция социальной политики стран Европейского Союза…….. **46**

Іванишина Г. С. Місце та роль суб'єктів господарювання у системі пробірного нагляду України…… **53**

ЕКОНОМІКА РЕГІОНІВ

Петкова Л. О., Марущак Д. Ю. Сталий розвиток регіонів України в умовах європейського підходу до децентралізації……. **58**

Книш Я. В. Місце економіки регіону в просторовому упорядкуванні національної та міжнародної економіки…… **65**

Буряк В. В. Механізм гармонізації розвитку промислового міста в умовах децентралізації……... **72**

ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Сокиринська І. Г., Валенюк Н. В., Суботіна Г. О. Оптимізація структури кредитного портфелю банку в контексті підвищення ефективності його діяльності… **78**

Пільгуй С. С. Концептуальні засади антикризового управління банківською діяльністю…….. **86**

Холиков Х. Х. Зарубежный опыт подготовки, переподготовки и повышения квалификации работников банковской сферы……... **93**

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Шишкова Н. Л. Принципи побудови внутрішнього контролю діяльності вищого навчального закладу у відповідності до COBIT 5……. **100**

Вагонова О. Г., Прокопенко В. І., Досужий В. С. Чинники операційного планування підприємницької діяльності промислового підприємства……... **109**

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВОСТІ

Сакун Л. М. Проблеми та перспективи інноваційного розвитку машинобудівної галузі України…… **119**

Овчар П. А. Економіко-правові аспекти розвитку автомобільного транспорту в Україні…… **127**

Вагонова О. Г., Аржевічев Д. В. Прогнозування економічних наслідків аварій на сховищах відходів уранового виробництва…… **135**

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Вагонова О. Г., Горпинич О. В., Шаповал В. А. Бізнес-освіта як чинник імплементації економіки знань…… **142**

Куліков П. М., Бондар О. А., Зеленський К. В. Методологія побудови освіто-творчої траєкторії як графо-критерію конкурентоспроможності особистості……... **155**

CONTENTS

Pages

ECONOMIC THEORY

Zadorozhnaya O. G. Trialectics as a methodology of studying the humane business…… **9**

Alekseenko D. D. Ttheory of social capital as a methodological basis for research of the result of institutional reforms……. **22**

Kucherenko E. V. Essence of the notion of demonstrative consumption…… **28**

Guzenko I. Yu. Features of the scientific and technical policy of the leading countries of the world in globalization conditions……... **37**

Relina I. Ye. Evolution of social policy in European Union countries……. **46**

Ivanyshyna G. S. Place and role of business entities in assay supervision in Ukraine……. **53**

REGIONAL ECONOMICS

Petkova L. E., Marushchak D. Yu. Sustainable development of Ukraine regions in the conditions of the european approach to decentralization……... **58**

Knysh Ya. V. Place of regional economy in the domain of the national and international economy……. **65**

Buryak V. V. Harmonization mechanism of industrial city development in the conditions of decentralization……... **72**

FINANCIAL MARKET

Sokyrynska I. H., Valeniuk N. V., Subotina H. O. Optimization of the bank credit portfolio structure in the context of improving the efficiency of its activity……. **78**

Pilgui S. S. Conceptual basis of anti–crisis management in banking…… **86**

Kholikov Kh. Kh. Foreign experience of preparation, retraining and increase of qualification of workers of the banking sphere…….. **93**

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Shishkova N. L. Principles of establishment of internal control of higher educational institution activities in conformity to COBIT 5……. **100**

Vagonova O. H., Prokopenko V. I., Dosuzhyi V. S. Factors of operational planning of enterprise activities of an industrial enterprise……... **109**

INDUSTRIAL ECONOMICS

Sakun L. M. Problems and perspectives of innovative development of machine-building industry of Ukraine……. **119**

Ovchar P. A. Economic and legal aspects of automotive transport in Ukraine…… **127**

Vagonova O. H., Arzhevichev D. V. Forecasting the economic consequences of accidents at waste storage facilities of uranium production……... **135**

DEVELOPMENT OF ECONOMIC EDUCATION AND TRAINING

Vagonova O. H., Horpynych O. V., Shapoval V. A. Business education as a factor of knowledge economy implementation……. **142**

Kulikov P. M., Bondar E. A., Zelenskyy K. V. Methodology of construction educational-creative trajectory as a graph-criteria of competitiveness of a person……... **155**

УДК 14+17

ТРИАЛЕКТИКА КАК МЕТОДОЛОГИЯ ПОЗНАНИЯ ЧЕЛОВЕЧНОГО ХОЗЯЙСТВА

О. Г. Задорожная, к. э. н., доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, zadorozhnaya-olya@rambler.ru

Раскрывается суть триалектики как новой целостной методологии миропостижения, позволяющей углубить понимание реальности и человека в формате постнеклассической человекомерной науки. Утверждается, что для целостности мировидения в условиях глобального поликризиса и для выхода из него уже совершенно недостаточны постулаты и догмы господствующей механико-материалистической и традиционной социальной науки, основным методом которой является диалектика. Реальность как целостность представлена как взаимодействие и взаимовлияние материи и духа, в котором проблемы духовности, сознания, смысловых пониманий задают определяющий вектор и поле постнеклассических человекомерных исследований. Показано, что каждый феномен реальности должен анализироваться методом триалектики, позволяющей раскрыть синкретичную суть реальности, процесс ее развертывания во множестве живых форм, где основополагающую роль имеет всеобщая духовная связь всех явлений и процессов.

***Ключевые слова**:* триалектика, личность, духовно-био-социальная природа человека, - стратегия духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития.

Многие вещи нам непонятны не потому, что
наши понятия слабы; но потому, что
сии вещи не входят в круг наших понятий.
К. Прутков

Постановка проблемы. Кризис традиционной, включая экономическую и социальную, науки свидетельствует, что она находится на дальних подступах к постижению целостной реальности и целостности человека как ядра живых человекоразмерных комплексов – главного предмета формирующегося нового постнеклассического знания. Если наука, призванная изначально служить человеку, игнорирует его внутреннюю личностную целостную духовно-биосоциальную природу, не пытается даже понять ее смысл, структуру, многомерность и спонтанность человека и его сознания, то она не может разрабатывать благоносные для человека социально-экономические реформы. Традиционная механико-материалистическая наука оставляет нераспакованным внутренний семантический континуум личности, смысло-сакральные коды человеческого в человеке, почти не обращает внимания на существование духовно-нравственных ценностей и внутренних мотивов, предопределяющих цели человеческой деятельности. О такой науке писал Павел Флоренский: «все *неисозмеримее* делалось *научное миропонимание с человеческим духом*, не только качественно, по содержанию своих высказываний, но и количественно, по неохватимости их индивидуальными силами. *Наука хотела заменить собою то, что ищет себе удовлетворения личность*; а в итоге стараний была *сооружена* огромная *машина*, к которой не знаешь, как подступиться… *научное мировоззрение и качественно и количественно утратило тот основной масштаб*, которым определяются все прочие наши масштабы: ***самого человека***» [30, с.344] (курсив наш – *О. З.*).

В результате нарастающая кризисность традиционной науки привела к тому, что «люди теряют знания о том, что есть человек, и что надлежит ему делать, что есть

реальность, а что – призрачность. И в сей же миг незнания человека заменяются знаниями демонов и призраков, которые никогда не теряют своей идентичности, а всегда навязывают ее тем, кто сомневается в самом себе. …Нет и не может быть никакого человечески выдуманного проекта выхода из апокалиптического кризиса, ибо он есть следствие разрушения человечности и его интеллекта… Выход из апокалиптического кризиса возможен лишь через оздоровление сознания и разума, через медленное, длящееся в течение нескольких поколений, восстановление порушенной *человечности* и культуры» [25, с. 61–62] (выделено нами – *О. З.*).

Анализ последних исследований и публикаций. Вопрос о триалектике является объектом внимания тех ученых, в том числе и экономистов, которые уже осознали недостаточность, можно сказать, практическую *вредоносность*, диалектики, особенно материалистической, и уже более 20 лет *плодотворно* размышляют о том *новом* методе смыслопостижения реальности, который открывает возможность выйти из нынешнего глобально-кризисного состояния мира и начать практически решать проблему *выживания человека/человечества*. Формирование *триалектики* не просто совпало с началом четвертой научной революции и становлением постнеклассической человекомерной науки, а становится своеобразным *методологическим ядром нового человекомерного мировидения.* Об этом в своих работах пишут В. С. Голубев, Г. В. Задорожный, Ю. М. Осипов, П. Я. Сергиенко, Н. Б. Шулевский и др.

Человекоразмерность постнеклассической науки предполагает кардинальную трансформацию в методах познания реальности, которая в процессе человеческой деятельности должна не просто меняться, все более и более становясь инновативной, креативной, она с жесткой необходимостью должна «вписываться» в императив выживания человечества, суть которого предопределена самой внутренней *триипостасной духовно-био-социальной природой человека*, которая в современной социально-трудовой науке получила статус *аксиомы* (разработки Харьковской Каразинской методологической школы о единой триипостасной *духовно-био-социальной природе человека* уже утверждаются в качестве *аксиомы социальной науки*: «Как аксиому следует принять целостно *три ипостаси природы* человека, а именно – духовную, биологическую, социальную» [13, с.814].)

В этом плане мало что может дать только материалистическая диалектика, как и диалектика вообще. Переход к триалектике как новом методе постижения реальности сегодня необходим для поиска истинно-человечных путей выхода из углубляющегося глобального кризиса.

Формулировка цели статьи. Целью статьи является обоснование необходимости кардинального изменения содержания методологии экономических, социальных исследований посредством перехода от диалектики к *триалектике*, позволяющей *целостно* и *глубинно* исследовать жизнедеятельность хозяйствующего человека, осмыслить стратегию выхода из современного глобального кризиса-лабиринта и созидания человечного общества.

Изложение основного материала исследования. Первый шаг в обосновании необходимости изменения метода постижения целостной реальности почти полвека назад сделал Теодор В. Адорно в книге «Негативная диалектика», где вскрыл *недостаточность* традиционной диалектики, в частности и в отношении к отдельным категориям, и через разработку *негативной диалектики* качественно видоизменил их. Суть его подхода определялась тем, что «в условиях безгранично расширяющегося общества и прогресса позитивного научного познания понятийные оболочки, в которые согласно философской традиции, нужно поместить целое (и разместить его там), напоминают реликты натурального хозяйства в индустриальном капитализме. Между тем несоответствие власти и духа, деградировавшее до уровня внешнего, столь велико, что в рамках такой несоразмерности все попытки (инспирированные самим понятием духа) постичь нечто превосходящее действительность, кажутся бесполезными, разрушаются. Воля к такому разрушению свидетельствует о претензии на власть, эту претензию опровергает все, что с необходимо-

стью подлежит познанию» [2, с.11]. В условиях необходимости постижения человекоразмерности современных реальных во многом *деградирующих относительно человечности* трансформ(ут)аций становится уже понятной и сама недостаточность негативной диалектики.

Входя в формат постнеклассической человекомерной науки важно понимать *сакральные смыслы*, которые весьма умело, но противочеловечно заслоняет диалектика, исключая из своего пространства *саму жизнь* как саможивительный процесс воспроизводства и развития, где главную скрипку играет *дух*. Отрицая, а вернее, не обращая внимания на него, а по сути, начисто игнорируя дух, духовность человека, сводя всю суть развития к борьбе между *разорванными-умерщвленными сторонами* всех явлений, диалектика стала не просто помощницей *ничто*-жений жизни, но и идеально-идейным средством торможения и размягчения разума-сознания для *расчеловечивания* самого человека как творческого субъекта миропостижения.

Вдумаемся в мысль В. И. Ленина о *сути диалектики*: «Мы не можем представить, выразить, смерить, изобразить движение, не прервав непрерывного, не упростив, не огрубив, не разделив, *не омертвив живого*. Изображение движения мыслью есть всегда огрубление, омертвление, – и не только мыслью, но и ощущением, и не только движения, но и *всякого* понятия. И в этом *суть* диалектики. *Эту-то суть* и выражает формула: единство, тождество противоположностей» [15, с.233].

Навязав и превратив в господствующую и поныне догму о понимании диалектической – *биосоциальной* природы человека, диалектика стала *ничто*-жить и сам человеческий мир, который все больше превращается в искусственный *нечеловечный мир*, в котором уже нет места духу, духовности, духовно-нравственным ценностям. Исток этого *антижизненного* и *античеловечного* процесса обнаружился еще тогда, когда прародители «взломали софийный код, удерживающий зло в качестве покоренного и преображенного элемента знания, предоставив тем самим злу (ничто) свободу творить смерть внутри добра и за счет добра. Именно в этот миг греха преображенное и покоренное Творцом ничто освободилось от оков духа, создало диалектику, посредством которой стало разрушать миры, вещи, людей, культуры, питаясь их гибелью. Бытие рождает живое, сражаясь с диалектикой ничто посредством софийной триалектики, претворяющей все *противоречия* в *единоречия* сакральных, природных и человеческих сил» [26, с.99].

Диалектика, искажающая мир и человека, пагубно воздействовала на человеческие знания, видя в борьбе противоположностей прогресс, который все больше оборачивался не просто незнанием, а *непониманием* своего же знания, ибо «люди не осознают того, что смерть и зло пришли не из жизни в знания, а из знаний в жизнь» [26, с.99]. Диалектика *принудила* людей *разделить* знание на *знание-добро* и *знание-зло* и все глубже погружаться в последнее. При этом весьма примечательно, что знание-*зло искореняет софийные смыслы цельности знания*, всячески ограничивая людей пространством анализа-знания *материи*, теряя из вида глубинное *знание-добро*, которое творится в *духовном* мире, где противоречия между искусственно людьми выделенными формами знания должны ради выживания человека/человечества *вернуться* в свою исконную родину – *единоречия знания-диалога вечности и мира* [26, с.101]. Но человек, даже диалектически размышляющий, сам того *не понимая*, оказался в *тупике материи* как *одностороннем* знании, а это стало свидетельством того, что *сломано само понятие «знание»*: люди не ведают того, что есть «знание» [26, с.102]. И сегодня это незнание-непонимание нарастает, так как люди не размышляют о *целостности* знания, его *цельности*, о которой убедительно и обоснованно говорил С. Н. Булгаков в своей лекции «Под знаком университета» (идейный девиз университета цельного знания выставлен на его фронтоне: «Девиз этот – *университет*, universitas litterarum, не знания, но знание, не науки, но наука, не частности, но целое, все, universum… Университет как идея, как идеал целокупного, всеобщего, единого знания выражает неутолимую духовную жажду, могучую потребность всякого сознательного человека» [4, с.273]).

С другой стороны, диалектическое познание забывает о признаке континуальности, то есть непрерывности во времени и пространстве, ибо прерывность истории человечества и его культуры во времени является нарушением культурной преемственности в развитии и социокультурной динамике. Эта прерывность выражает всего лишь факт нашего сознания, но не объективной реальности, развертывания *исходной синкретичности реальности*.

Необходимость *кардинального оздоровления мышления-миропонимания* связано с тем, что если современная эпоха «определялась сдвигом к «*механицизму*», где мы распространяли свою собственную волю и способность к управлению движением на *физический мир*, как *если бы* они были его *единственным и самим глубоким принципом*», то «современное увлечение нелинейной динамикой уже отражает растущий интерес к уровням физической реальности, которые наиболее близки к свойствам *живой и чувствующей материи*. Мы как будто оборачиваемся назад, чтобы взглянуть через границу *в новом направлении – из мира и через мир в направлении сознания*» [31, с.409] (выделено нами – *О. З.*).

В этих условиях возникает необходимость формирования *новой человекомерной науки* [10], которая должна изначально переориентироваться на *гуманистические* координаты научного поиска, что требует перехода от целевой рациональности к *ценностной* рациональности (по М. Веберу). Это соответствует той задаче, которой современные представители квантовой физики и космологии, нейрофизиологии и трансперсональной психологии сформулировали на основании глубочайшего предвидения П. Тейяра де Шардена о необходимости разработки *истинной физики*, сумеющей охватить не только материю, но и *дух*, и включить *всестороннего* человека в *цельное* представление о мире [20, с.142]. Более просто: *будущее науки* должно быть связано с познанием *внутреннего духовного мира человека*. Постепенно уже пришло *понимание* того, что *физика* весьма тесно связана с *метафизикой*, с невидимым и сверхопытным, что само физическое обнаруживает в себе последствия проделанного (или непроделанного) *метафизического* «варения» в тигле *личностного ядра* [16, с. 127–128]. Заметим, что «Метафизическая картина истории не совпадает с ее эмпирической картиной», ибо то, что совершается в мире *душ*, *духов* и *духовных сил* – «духовные события могут, конечно, обнаруживаться в войнах, революциях, реформациях, экономических переворотах, – но внутреннее духовное, нуменальное их значение может совершенно не соответствовать их эмпирически-историческому выражению» [4, с. 414].

Приходит явное осознание, подтверждаемое результатами новейших научных исследований того, что «…человеку *дано* быть духом; он призван быть духом, в этом основной и священный смысл его жизни; и огонь этот все равно вспыхнет вновь и разгорится с новою силою. Гасить огонь личного духа *преступно*, потому что это значит лишать людей доступа ко всему священному, великому и бессмертному на земле; это значит обессмысливать и разрушать культуру. Угасание этого творческого очага останавливает и опустошает жизнь человечества на земле, ибо то, что остается после его видимого, мнимого прекращения есть лишь мучительное и унизительное, слабое и бесплодное подобие былого огня и былой жизни» [8, с. 310–311].

Сама диалектическая (двоичная) логика, акцентируя внимание на *двух* противоположностях во всем, *не может объяснить* каким образом, благодаря *чему* обеспечивается *целостность универсума* и всего того, что он в себя включает. Выделяя *высшее – материю* и *низшее – идеальное* диалектика ничего не знает о *синкретичности-целостности*, а главное – не понимает того, образно говоря, «клея», благодаря которому существуют-длятся две противоположности. По сути, она оставляет *вне своего внимания* не просто *пространство МЕЖДУ противоположностями*, но и тот *всепроникающий импульс-основание*, который оживляет, одушевляет *целостность* универсума, реальности, бытия. В этом плане можно в определенной мере согласиться с М. Мерло-Понти, который ввел категорию «*междумирие*». Выделение *двух* противоположностей есть *разрушение*, *разрыв* целостности, *умерщвление* целостной реальности. И

сколько бы не говорили высокопарных слов о диалектике, они лишь явно свидетельствуют о *забвении целостности* (по сути, исходной, изначальной синкретичности).

Диалектика по традиции, прежде всего марксистская, продолжает рассматриваться как *научная методология*, но сама явно *не понимает и самой науки*, ее все большего дробления, из-за чего *искажается* и провозглашенная *цель науки* как постижения истины. Диалектика *подрывает* саму *научность науки* и ее цель как постижения истины. Истина же принадлежит реальности, а *какая же реальность без признания духовного мира и духовной ипостаси природы человека*? Поэтому научное диалектическое знание – это *искаженное*, порой зряшное, *контрпродуктивное* одностороннее *знание*. Вследствие – и кризисность, и катастрофичность и *апокалиптичность* глобальной действительности, которая, по сути, стала обобщенным результатом реализации *научного* подхода-проекта к трансформации земного мира-хозяйства *не понимающим целостности* человеком. *Наука*, изначально обернувшись *физикой*, совершенно забыла о том, что *реальность метафизическая*. Она может стать продуктивной для человека и жизнеутверждающей лишь на основании *расшифровки внутренних кодов-матриц*, *софийных смыслов бытия*. Софийные смыслы бытия, истины реальности приоткрываются Софией Премудростью Божией. «Софийную истину можно лишь почувствовать, представить, вообразить, – как нечто и дословное, даже и досмысловое, а потом перевести – сначала в какую-то приемлемую смысловость, а затем в споспешествующее смысловедению слово. Божественная Мудрость не говорит, она лишь дает о себе знать – в молчании и через молчание, посредством осознаниенного в нее проникновения через внезапное откровение» [21, с.4]. Божественная мудрость предстает как *жизнетворческая* мудрость *Святой Троицы*, которая не разъединяет, не разрывает и не разделяет, а творит *живое слитно неслиянное единство* всего существующего и пребывающего.

Наука должна *преодолеть свою диалектичность* посредством признания *сакральных энергий вечности*, а ученый должен раскрывать и творить смыслы жизни. Если это произойдет, то и наука сможет возвратиться в лоно первоначальной науки человечества и поверить ценностями истины и справедливости свои знания и цели, ибо науку можно объективно понять и оценить *лишь в сакральном контексте*, который только и хранит в себе истинное соотношение целей и средств человеческой жизни [27, с. 246, 247].

Поэтому сегодня во время углубления глобального античеловечного кризиса во весь рост встал вопрос об усиленном овладении методом ***триалектики***, который в силу особенностей *западной* традиции мышления *не мог быть развит* в рамках западноевропейского научного подхода. Его истоки и принципы связаны с *христианской традицией*, где понимание *триипостасности* Бога как единого Творца и Вседержителя открывает возможность *совершенно иного* понимания реальности, чем западная диалектика. В общем, ведь о чем бы не говорили экономисты (и не только они одни), все в конечном итоге «крутится» вокруг *власти*, но именно ее понять нельзя без пониманияуважения *сакральной сути* власти, вне которой любой правитель превращается лишь в *призрак власти*. Но «власть (как и разум) *разрушается единицей*, *двоицей* и *всем*, что следует *за троицей*. Один и два для власти мало, четыре уже излишне. *Монолектика*, *диалектика не дорастают до идеи власти*, заменяя ее недостающее звено человеческим волюнтаризмом, а демократическая *плюралектика* отрицает идею власти в пользу безумствующих индивидов. И лишь *триалектика*, *проистекающая из Св. Троицы*, сохраняет закон властной иерархии, признавая власть, нижестоящие реалии и стоящие выше самой власти ее же внутренние ценности любви и мудрости» [25, с.200] (выделено нами – *О. З.*).

Но само содержание триалектики сегодня содержательно *не понятно* подавляющему большинству экономистов-исследователей и гуманитариев потому, что *святоотеческое учение*, как и творческое наследие религиозной философии серебряного века *неизвестно* им и не вызывает у них никакого интереса. Им гораздо *проще проигнорировать свое*, отечественное *традиционно-сущностное учение*, *метафизику*

национально-цивилизационного и принять что-то чуждое поверхностно-схематическое, но зато *не требующее умственного напряжения*. Но *триалектическая методология* выводит пытливый ум на *новый*, совершенно *иной* уровень-простор мышления-постижения самой экономики и ее роли в жизнедеятельности человека – простор миропонимания *хозяйства* как *целостной* сферы *жизнетворчества* человека, *личности*. Подступы здесь готовит *политическая экономия* как фундаментальная экономическая наука, работающая в *социальном* поле экономических отношений. (Хотя при более содержательном анализе стало понятно, что сама категория «социальность» фиксирует лишь отношения между особями, в т. ч. и между людьми, т. е. по сути, она указывает только на *отношенческий* характер деятельности, общения. При этом *тип социальности* (во зло или во благо человеку) задается более глубинными *личностными духовно-нравственными ценностями*, на что пока ни политическая экономия, ни другие общественные науки не обращают внимания). Однако политическая экономия – это всего *лишь* необходимая *ступенька* в восхождении к *целостному мировоззрению*, против которого сегодня ведется весьма жесткая незримая *война*, ибо глобальную власть предержащие практически воплощают прозрение Пифагора «Что раньше было пороками, то теперь нравы». *Порочность* вменяемого *осколочного* мировоззрения угнетает генеалогические линии ее носителей и ведет к их *разрыву* при смене поколений; негативно воздействует и угнетает генетику окружающих непорочных индивидов; разрушает региональные биоценозы и биосферу в целом. Доминирование порочности в культуре и мировоззрении общества обрекает его на *самоуничтожение* [7, с.96].

Поэтому столь жизненно важно в политической экономии, экономической и социальной науке исследовать проблемы *очеловечивания*, которые сегодня вышли на *первый* план в практическом плане и задают *истинный критерий* анализу *продуктивности* человеческой деятельности. Но само понимание очеловечивания *невозможно* в рамках только одной *науки*, ибо в нем больше *метафизических смыслов*, нежели точного логико-количественного расчета. «Наука имеет дело с *физисом* – мировым физисом, а философия имеет дело с *метафизисом* – мировым метафизисом. Вот почему наука есть по сути своей *физика*, а философия, выходящая за пределы науки, – *метафизика*. В силу неточности философии наука весьма чурается последней, снисходительно относясь, пожалуй, лишь к *научной философии*, которая по сути есть не более чем некая наука в науке, или наука наук, лишь философически осмысливаемая и преподносимая. Ничего плохого в этом нет, но… остается все-таки… *тайна мира*, как и тайна *природы*, *жизни*, *человека*, которая вынужденно отбрасывается научной философией, но которая, увы, есть и от которой человеку, сознанию, мышлению никуда не уйти» [18, с.10].

«Мир познаваем, но с учетом его… принципиальной… непознаваемости… говорит философия, она же и *метафизическая философия*…», но без нее не обойтись, ибо «только философия (вкупе, кстати, с религиозным знанием) позволяет человеку, его сознанию… адекватно общаться с миром и с самим собою… как тоже имеющими в себе самих не менее трансцендентную метафизическую тайну» [18, с. 10–11].

«В общем смысле, триалектика является философской и научной методологией теории познания действительности. В более конкретном смысле, триалектика – наука о началах Бытия и Творения Жизни, в согласии с Символом Святой Троицы и Его шестью принципами триединства» [1]. «Если двигателем триадологии служит диалектика противоречий, то *творящим началом триалектики* выступают *единоречия любви*, *гармонии* и *целостности*… Триалектика же, признавая противоположности, доводит их различия не до противоречий, а *до сакральной ипостасности и самоценности*; признавая единство противоположностей, триалектика доводит их не до тождества, а *удерживает их в равноценном смысловом общении*» [28, с.349] (выделено нами – *О. З.*).

Триалектика исходит из того, что именно *исходная целостность*, развертываясь на более поверхностном уровне постижения мира посредством анализа диалектических противоположностей, позволяет в

ходе познания *сохранять живую реальность*, не разрывая и не умерщвляя ее, как это свойственно диалектике. Триалектика открывает иной взгляд и иное понимание *противоположностей как внутренних моментов процессирующей живой действительности*, когда «противоположности не разделяются, но и не сливаются, постоянно взаимообогащаясь новым содержанием в Целом». Где в бытии сходятся двое, София-мудрость незримо там присутствуют в качестве «Третьего» [28, с.349]. *Единоречие*, исходящее из *сакральных смыслов-ипостасей реальности* и развертывающееся в многообразии действительности, является *основанием триалектического постижения* целостного мира и целостного человека, его хозяйства как целостной сферы жизнеотправления.

Триалектика, а именно она становится основным *метаметодом* современных политэкономических, *хозяйствови(е)дческих исследований*, мягко говоря, тяготеет преимущественно к *интуитивному*, а не дискурсивному мышлению. И в ее формате не совсем понятно, *как* доктрина Троичности является главнейшим случаем единства противоположностей, более того, *что* стоит за утверждением Н. Бердяева о том, что «тайна христианства есть тайна *двуединства* (богочеловечности), находящего свое разрешение в *триединстве*» [29, с.135] (выделено нами – *О. З.*). Если это действительно так, то в координатах нашего *временного* мышления это значит, что *сначала* существует некое *двуединство*, а затем оно *разрешается* в неком *триединстве*, т. е. триединство «появляется» лишь в какое-то определенное время *спустя*, когда *уже* «зафиксировано» двуединство и затем уже, *после* оно требует своего разрешения, для которого необходимо и появляется *триединство* (Святой Дух у Мережковского и Бердяева становится неким *синтезирующим принципом*, «синтетическим моментом» в триединой мистической *диалектике*: разделение на Отца и Сына примиряется в Духе [19, с.180]).

Здесь наблюдается *интуитивное* чувствование *недостаточности диалектики*, поэтому и появляется не совсем понятное и объясненное триединство. В логическом дискурсе *рациональности*, видимо, оно по-иному мыслится и не может, как не может логически мыслиться и Триединство Бога, в сети понятий *объективизированного мира*. Мышление в этом пункте неизбежно «переходит» в сферу символов («знак» и одновременно «связь» – греч.). Н. Бердяев поясняет: «Символ не может иметь места, если существует лишь один мир, один порядок бытия. Символ говорит о том, что смысл одного мира лежит в другом мире, что из другого мира подается знак и смысл… Символ говорит не только о том, что существует иной мир, что бытие не замкнуто в нашем мире, но и о том, что возможна связь между двумя мирами, соединение одного мира с другим, что эти миры не разобщены окончательно. Символ и *разграничивает* эти два мира, и *связывает* их» [29, с.50] (выделено нами – *О. З.*).

Триалектика (живое триединство) «переносит» мышление в *иное поле мировосприятия – интуитивное*, где миф и символ господствуют над логическими понятиями, что только и может «обеспечивать» постижение *синкретичности* (именно она *предзадана* в основании хозяйства) в процессе ее дления. И это, видимо, та тайна, то неожиданное (онтологическое по сути) для логического подхода, которое всегда было и остается для ортодоксальной науки *вне* поля ее зрения (для нее не представляет никакого интереса), но которое, как *теперь* становится понятно, *необходимо* для постижения того, что понимается под *целостной реальностью*.

Постнеклассическая наука с ее *главным объектом* исследования – *чело-век*-ораз-*мер(а)*-ном комплексе именно и призвана возвратить в *центр* научных исследований *субстанциональную личность*, ее *свободно-ответственный поступок-творчество*, посредством которого длится хозяйство как сфера человеческой жизнедеятельности. Сама *чело-век*-оразмерность неизбежно предполагает, что *личность* (лик, обращенный к вечности), а не институт, индивид, агент, актор, дивид и другие подобные *симулякры концептного мышления* является базовым и главным объект-субъектом постнеклассической науки. В *личности* и через нее проявляется и самореализуется хозяйственная реальность как развертывающаяся

во множестве форм и содержаний *первичная синкретичность.* В данной связи важно понимать, что, как показал С. Н. Булгаков, *личность есть дух*, обладающий личным самосознанием и природой, которые в нераздельном единстве составляют жизнь, или существование личности. Разъясняя это положение, М. Аксенов-Меерсон пишет: «Человеческое «я» не ограничивается голым самосознанием или саморефлексией. Оно обладает собственной неисследимой глубиной, и его жизнь и есть постоянное саморазвитие этой глубины и ее неисчерпаемых возможностей» [19, с.271]. Эта глубина в нашем объективизированном языке сродни первичной синкретичности личности. Постижение первичной синкретичности, в силу мистического и символического характера, *неподвластно диалектике*. Поэтому одним из фундаментальных моментов перестройки современной науки должно стать «расширение понятия научного доказательства. Экстрасенсорные и духовные явления всегда играли значительную роль в истории человечества и сформировали некоторые фундаментальные аспекты нашей культуры. Но поскольку эти аспекты трудно проверить в лаборатории, наука постоянно игнорировала их. Более того, при изучении этих явлений выделялись и записывались наименее значимые результаты» [23, с.336].

Продуктивность человекоразмерности в постнеклассических исследованиях во многом, если не в главном, зависит от того, чтобы «наука отказалась от своих доспехов объективности, то есть идеи о том, что наилучший способ изучения природы – отстраненный аналитически-беспристрастный, и заменила его на холистическое участие» [23, с.337] (*действующее совместно с объектом – О. З.*), а в роли, которую играет современный *ученый*, все более очевидной становится важность *переживания* в процессе наблюдений, а не просто одни наблюдения; поэтому логично предположить, что ученые все меньше будут только наблюдателями, а все больше участниками наблюдаемого» [23, с.338]. «*Постнеклассический тип научной рациональности* расширяет поле рефлексии над деятельностью. Он учитывает соотнесенность получаемых знаний об объекте не только с особенностью средств и операций деятельности, но и с ценностно-целевыми структурами. Причем эксплицируется связь внутринаучных целей с вненаучными, социальными ценностями и целями» [22, с.634].

Политэконом-методолог, как, впрочем, и истинный методолог, – это своего рода *тайнозритель*, призвание которого – *открывать сущность вещей*, а не налагать свою волю на их поверхность. *Методология* затем и нужна науке, чтобы *восходить в тайнозрительный мир и возвращаться в материальный* (видимый) мир, передавая добытое *тайнозрение* в пользование другим. В этом восхождении никак не обойтись без определенного *религиозного* импульса, отсутствие которого превращает методолога в индивидуалиста, и он *изобретает индивидуализм как поверхностное видение без углубления в сущность*.

При таком поверхностно-схематичном мышлении явно становится *не нужной личность и ее ценности*, игнорируется *ответственность* личности, после взятия бремени которой пустой мир наполняется живым творчеством, где *чело-век* вспоминает Весть-Вечность и хозяйствует не в слепости, глухоте и опустошенной памяти, а в ощущении Духа, воспоминании-прочтении Слова как Благой Вести, предначально заложенной в животворительном «геноме» богочеловечности. Закономерным итогом, апофеозом методологии безличности, стал *полый* «человек». Это *пустой* человек, лишь некий непроясненный потенциал личности, *потенциальная личность*, но на время представленная всего лишь некой *внешней видимостью*, за которой нет *иного* (Ñнъ – иной, другой – *церковнослав.*), т. е. это только *внешняя пустая форма*, обез-обра(з)-женная незнанием-непониманием и его последствиями. Он уже не *ин*-дивид, а всего лишь *дивид* – без-*лик*-ий *делец*, для которого и успех-то (модное выражение-название пустоты) выражает то, что каждое мгновение сводится к другому-разному («чего захочу»).

Личность имеет *триалектическую*, единую триипостасную *духовно*-биосоциальную *природу*. Если *био*логическая ипостась принимается всеми без особых возражений, то относительно *социал*ьной и

*дух*овной ипостасей такого единства в понимании нет. Здесь, с одной стороны, срабатывает стереотип марксистской трактовки *социального* как наиболее существенного в общем-то *урезанно-упрощенной* этим учением *биосоциальной* природе человека; с другой стороны, сказывается *искусственность игнорирования* объективной наукой *духовной* сферы жизнедеятельности человека на основании *разрыва* изначально-длящейся (*никуда не исчезающей*) синкретичности реальности, выразившегося в различении-отделении-отдельности материального и духовного, физического и сознательного.

Сущностный анализ показал, что *социальность* лишь фиксирует наличие в жизни отношений *взаимодействия между особями* (людьми) в различных формах. Но о самом *типе* данных отношений, их *целенаправленности*, *качественности* (во зло или во благо человеку) совершенно *ничего не говорит*. Поэтому столь необходимо не останавливаться на том, что сущность человека есть совокупность всех общественных отношений, т. е. его взаимодействий. Для того, чтобы понимать человека *именно как Человека*, выделять его из всего живого мира, критерия отношений-взаимодействий совершенно *недостаточно*, ибо и другие *животные* постоянно *взаимодействуют*, вступают в отношения с себе подобными. Последние исследования *сознания* дают основания утверждать, что оно также «*разлито*» *во всем*, что есть *во Вселенной*. Но человека отличает от всего иного живого именно присутствие в нем *духа*, *духовности* как той «соли моря», которая задает-определяет-реализует *качество человеческих* отношений-взаимодействий – *человечности* в самом человеке. И эта *духовная ипостась* является для человека основоположной, фундаментально задающей-определяющей, жизнетворческой и для биологической, и для социальной ипостасей. Она их пронизывает и управляет ими еще на той предреальной стадии формирования человека, когда в момент оплодотворения яйцеклетки ей задается *волново-голографический геном* (*уном*) как свое-*образ*-ную матрицу-программу формирования и развития, жизнедеятельности человека [12, с. 68–71]. Это, как представляется, и есть момент «закладывания» *первосущности-синкретичности Человека*-а как лица, обращенного к вечности, – *личности*.

И совершенно не случайно, что в науке после учения о *генах* и учения о *мемах* появилось учение об *унах* [см.: 24], унетическом коде как о том *собственно человеческом*, что есть в человеке и определяет его именно как *чело-век*а. И в своем *цельном* виде *уны*, снимая в себе гены и мемы, соотносятся с *личностью*, которую как таковую *открыло миру христианство*, хотя о ней же, но без данного термина, рассуждали все выдающиеся мыслители разных культур-видений мира. В свете триалектики приходит понимание, что именно *личность* в нестандартных ситуациях *первенствует* над стандартным образованием и квалификацией, ибо ее безграничный *духовный потенциал* заключает способность *интуитивного* правильного разрешения самых сложных жизненных ситуаций.

Триалектика открывает возможность для понимания и реализации *человечного строя психики*, когда в его иерархии интуиция выше разума, разум выше инстинктов, а вместе они обеспечивают пребывание человеку в ладу с биосферой Земли, Космосом и Богом [17, с.136]. В формате триалектики должно приходить осознание-понимание того, что «глубинная динамика человеческой психики в *сущности своей духовна* и что *духовность* является *важнейшим измерением мироздания*» и «*мерой* является *качество собственного опыта*, а не количество достижений или материальных благ» [17, с. 310, 307] (выделено нами – *О. З.*). «Духовность – естественная и исконная характеристика человеческой психики и мироздания. Однако в этом контексте важно подчеркнуть, что эта формулировка применима к *подлинной духовности*, а *не к идеологиям официальных религий*» [6, с.107] (выделено нами – *О. З.*).

Триалектика и позволяет понять *длящееся исходное единство-синкретичность*, которое *волею человека* расщепляется, распадается на две противоречивые стороны, а затем людьми предпринимаются немалые усилия для их искусственного синтеза, не понимая того, что разделение на противоборствующие стороны отражают всего лишь

пребывающий момент длениях-развертывания предначальной синкретичности. Если диалектика концентрирует свое внимание на *разделенности* сторон, то триалектика позволяет постигать-понимать процесс-*целостность развертывания* исходной синкретичности, она же и *единоречие*.

Триалектика открывает возможность понимания того, что сам человек, его сознание и подсознание потенциально задано именно в *исходном смыслопонимательном поле объединения*, в модальности ***холо**тропного сознания*, ибо сам человек как особенный биологический вид жизни изначально отличается своей *человечностью*, которая заложена в уноме человека. Он несет в себе потенциальную «предсказанность-заданность» триединой, *триипостасной духовно-био-социальной природы человека*, а ее *специфически-архетипическим основанием* является *свобода-ответственность личности*. Именно *дух*, *духовность* выступает *всепроникающим «клеем»*, связывающим биологический (материально-физико-химический) и социальный (взаимодействие индивидов) миры-стороны *единой реальности*. Но в то же время такой «клей» «созидает» и *истинно человечную всепроникающую духовную сторону-основание единой реальности* в аспекте *свободы-ответственности* [11], которая присуща только *лишь человеку* как творческому субъекту сознательной деятельности.

Триалектика не просто «превышает» диалектику некой более высокой размерностью (от двух к трем). Триалектика в процессе своей *сущности-развертывания* «повествует» об *изначальной синкретичности*, в процессе осмысления которой человеческой сознание как бы *останавливается* и *зависает* на диалектике, превращая ее в *результирующую форму* размышлений о *разрыве* реальности и ее *противоречивости*. Диалектика *не учитывает* этой изначальной *синкретичности* реальности, которая пронизывает все и вся, обеспечивая *цельность* мироустройства и миропостижения. *Специфика триалектики* состоит в том, что все явления и процессы действительности взаимосвязаны, взаимопроникающи, реализуются в невидимом, *сущностном единстве*, на которое не обращает внимания диалектика. В триалектике заключено фундаментальное основание-всепроникновение реальности-действительности благодаря *духу*, который все не только соединяет-скрепляет-пронизывает, но и направляет к *единству-гармонии* как основоположному качеству мира. Поэтому, размышляя в формате диалектики, тем более традиционно-обыденной материалистической, в этом одностороннем формате *места и роли духу не находится*, что *кардинально искажает* саму реальность в диалектическом представлении. *Дух* – это *живой*, *жизнетворящий «всеприникающий клей»*, без понимания которого жизнь диалектически разрывается, обедняется, расчеловечивается, оборачивается неизбежной катастрофичностью.

Триалектика позволяет ввести в научное постижение мира *ценностную вертикаль* (она играет фундаментальную роль в познании), которая вместе с тем предстает как поле *совместности*, в котором *симметричность сторон* (фиксируемая диалектикой) *подрывается* реализацией в непрестанно «восходящем, вертикально устремленном вырабатывании себя, самоопределении», в со-причастности к Другому, который есть «объемлющим третьим», приобщающем каждого человека к «ненавязчивым абсолютно-ценностным измерениям Истины, Добра… и Красоты» как введением в тайну События, в «полноту правды встречи», которой «всегда больше ее явной, уже не таинственной части» [3, с. 128, 130, 129].

В неком метафорическом смысле триалектику можно соотнести с высказыванием «*взошел на крест*», суть которого сводится к восхождению внутри себя к глубинам, к первоначально заложенной Вести, но одновременно каждая достигнутая (в воспоминании) глубина есть возвышение по вертикали креста, в каждой точке которой оно (возвышение) реализуется-распространяется в горизонтали – общении, совместности к(с) другим(и). Это внутреннее возвышение-углубление как *дух*, *духовное действие* во *внутреннем* мире *личности* предшествует ее поступкам в объективированном мире и является (в терминах объективированного мышления) постоянной *перво*основой, *перво*связью, которая *не после*, а *до* и *во время,*

пронизывает-присутствует в сторонах, выделяемых и фиксируемых в явлении диалектикой.

Естественно, что здесь в понятиях обыденного, во многом *механического языка* предпринята попытка (во многом неуклюжая) описать понимание триалектики. Но и это описание дает возможность понять, что триалектика – *личностна*; она *не* есть *нечто готовое*; она в каждом и каждый раз *заново должна рождаться-реализовываться* в размышлении-осмыслении и *поступке чело-век*-а. Это предопределяет специфическую сложность человекоразмерности постнеклассической науки и необходимость *постоянной напряженности* пребывания ученого в ее формате (удерживание формата), что не под силу расслабленному, ориентированному на поверхностное подражание, сознанию.

Триалектика, исходящая из *целостности духовно-материального мира* и трипостасной природы – *духовно-био-социальной природы человека*, открывает новые личностные смыслы-понимания целостной жизнедеятельности как хозяйства. При этом сам *человек*, как обосновала трансперсональная психология, является *бесконечным полем сознания*, а *сознание* выступает как *более фундаментальное основание реальности*, чем традиционные материя, пространство и время [5, с.59]. Признание *духа*, внутреннего духовного мира человека как *неотъемелого основания жизнедеятельности* позволяет более глубоко проникать в цельную реальность, где *физические закономерности* не просто сосуществуют с *духовными ноуменами*, но и последние *предопределяют* их качественную и количественную заданность для жизневозникновения и существования *человека/человечности*. Физическое пространство-время в духовно-ценностном мире (измерении жизни) человека «оборачивается» *свободой-ответственностью* жизнетворчества (исходно-специфический архетип человечности), а целостная *личность* становится *базовым субъектом хозяйствотворчества*, где целевая (логико-расчетная) рациональность будет иметь благостный *человечный* характер лишь исходя из *ценностной рациональности*, задающей цели деятельности.

Триалектика позволяет дать четкое понимание человека в его восхождении к личности. *Личность – есть дух* (*Н. А. Бердяев*). «Человек есть индивид как *единичность природы*; в нем властвуют потребности, нужда и разум как средство их удовлетворения. Как *единичность общества* человек есть субъект, лицо, гражданин; в нем доминируют интересы, права и средства их удовлетворения. Разум – средство власти, богатства. Человек как *единочность Духа* есть *Личность*. И в нем доминируют творческие ценности. Разум –средство истины» [28, с.353].

В практическом антикризисном плане триалектика позволяет обосновать видение целостного посткризисного благостного для человека/человечества видения действительности в стратегии *духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития*, в которой концепции устойчивого и ноосферного развития имеют исходно ярко выраженную *технократичность* преобразований, по сути – *античеловечность*, а потому ради жизне- и человекоспасения они должны быть «помещены» в коридор *духовно-ценностного смыслопоиска* и проведения соответствующих реформ-трансформаций действительности.

Триалектическое содержание стратегии *духовно*-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития определяется тем, что *только посредством духа*, который воспроизводит-обеспечивает *длящееся сакральное единоречие*, может и должно произойти *возрождение благостного человечного* хозяйства, когда человек-*личность* осознает *отрицательные* результаты своей *разделенной* (*диалектически* ориентированной) жизнедеятельности и необходимость своего *личностного покаяния* как *безусловной предпосылки* изменения *сознания* в направлении изначально заложенной в уноме *нравственности-человечности*.

Триалектика открывает возможность удерживать *целостную* жизнь, живого *целостного* человека, а тем самым возрождать и посредством *хозяйства* проводить *Человеческий Смысл – человечность*. В этом плане триалектика задает формат о-*смысл*-ения реальности, помещает *мысль* и *сознание* в координаты благостной *человечной* жизне-

деятельности и требует соответствующей этому *продуктивной гармоничной стратегии* хозяйственных преобразований. В такой спасительной стратегии должно быть исключено абсолютное господство-засилье *социотехнического мышления*, ибо техно- и экономократы «авторациональны, и эта их собственная, цеховая рациональность превращается в полную, абсолютную иррациональность по отношению к человеку» [14, с.36]. Триалектическая суть необходимого *человечного* национального и глобального возрождения как *целостной спасительной стратегии* посткризисного развития может быть основана на *триипостасном управлении*, которое, *оплодотворяясь духовностью-нравственностью*, изберет *три* взаимосвязанных основоположных *жизнетворящих* рефлектирующих (взаимно-отсвечивающихся друг в друге) объекта: *семью*, *образование*, *социальное партнерство* [9, с. 67–78]. Их процессирующее триалектическое развитие является не просто *взаимовлиятельным*, но и выражает-свидетельствует о *благостном развертывании духовного единоречия* в самых различных, но исходящих из *изначальной синкретичности,* формах *хозяйство*вания как *целостной сферы* человеческого жизнеотправления.

Выводы. Изложенное в статье позволяет утверждать, что триалектика наполняет сферу осознания новым пониманием целостной реальности, во-первых, «открытием-припоминанием» единой *триипостасной духовно-био-социальной природы человека*; во-вторых, более глубинным понимаем *личности как целостного базового свободно-ответственного творческого субъекта хозяйства*; в-третьих, открытием *унома человечности* как изначально предзаданной спецификой человеческого рода – человечества; в-четвертых, обоснованием *необходимости дополнения науки (физики) метафизическими знаниями* для постижения целостности универсума и человека как микрокосма; в-пятых, трансформацией-обновлением теории через разработку и практическую реализацию *стратегии духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития* в формате *очеловечивания* как самого человека, так и Природы. Все это именно и говорит о том, что для спасения-выживания человека/человечества не просто возможным, но жизненно необходимым становится смысловой формат триалектики.

Литература.

1. Авторский курс лекций «Триалектика П. Я. Сергиенко». Начала философии и науки гармоничного развития // П. Я. Сергиенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.trinitas.ru/rus/004/a0407002.htm
2. Адорно Теодор В. Негативная диалектик:/ Теодор В. Адорно; пер. с нем. – М. : Академический проект, 2011. – 538 с.
3. Батищев Г. С. Диалогизм или полиформизм? / Г. С. Батищев // М. М. Бахтин как философ. – М., 1992. – С. 128–142.
4. Булгаков С. Н. Соч. в двух томах. Т. 2. Избранные статьи / С. Н. Булгаков. – М., 1993. – 752 с.
5. Гроф С., Ласло Э., Рассел П. Революция сознания: Трансатлантический диалог / С. Гроф, Э. Ласло, П. Рассел. – М., 2004. – 248 с.
6. Гроф С. Трансперсональный взгляд на глобальный кризис и стратегия его смягчения / С. Гроф // Социальная экономика, 2010, № 2. – С. 105–112.
7. Ефимов В. А. Концептуальная власть. Просто о сложных механизмах разорения России / В. А. Ефимов. – СПб., 2003. – 116 с.
8. Ильин И. А. Религиозный смысл философии / И. А. Ильин. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 694 с.
9. Задорожный Г. В. Духовно-ноосферно-устойчивое хозяйственное развитие как стратегический вектор возрождения украинского общества / Г. В. Задорожный. – Харьков, 2015. – 107 с.
10. Задорожный Г. В., Задорожная О. Г. Человекомерная экономическая наука: проблемы методологии / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная– Харьков : ВНИОО имени В. И. Вернадского, 2015. – 416 с.
11. Задорожный Г. В., Колинько О. Г. Личностный архетип «свобода–ответственность» как истинное основание хозяйства и исток спасения человечества в XXI веке / Г. В. Задорожный, О. Г. Колинько // Социальная экономика. – 2013. – № 2–3. – С. 7–27.
12. Задорожный Г. В. Человекоспасительная функция хозяйствоведческой науки / Г. В. Задорожный. – Харьков : Солоницевка, 2012. – 180 с.
13. Колот А. М. Наука о труде: становление и теоретико-методологическое обновление / А. М. Колот // Политическая экономия: прошлое, настоящее, будущее; под ред. В. М. Гейца, В. Н. Тарасевича. – К., 2014. – 1056 с.
14. Кутырёв В. А. Луч света в социально-экономическом царстве / В. А. Кутырев / Философия хозяйства (к 65-летию Ю. М. Осипова). – М., Екатеринбург, 2006. – С. 212–215.
15. Ленин В. И. Философские тетради / В. И. Ленин. – Полн. собр. соч., т. 29. – М. : Изд-во политической лит-ры, 1969. – 817 с.
16. Мамардашвили М. Вильнюсские лекции

по социальной философии: (Опыт физической метафизики). – СПб., 2012. / М. Мамардашвили // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 21.01.2012. – Режим доступа: URL: http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5529.

17. Мёртвая вода. От социологии к жизнеречению. Историко-философский очерк. – Х. : ООО «Инфобанк», 2009. – 864 с

18. Осипов Ю. М. Философия хозяйства как достояние размышляющего человечества / Ю. М. Осипов // Философия хозяйства, 2008. – № 3. – С. 9–26.

19. Меерсон-Аксенов М. Сергей Аверинцев: проповедь христианской человечности / М. Меерсон-Аксенов // Личность и традиция: Аверинцевские чтения. – К., 2005. – С. 220–226.

20. П. Тейяр де Шарден. Феномен человека. Пер. с фр. / П. Тейяр де Шарден // Сост. и предисл. В. Ю. Кузнецов. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 553 с.

21. София. Сто лет русской философии хозяйства» [Под ред. Ю. М. Осипова, А. И. Агеева, Е. С. Зотовой]. – М .: ТЕИС, 2012. – 367с.

22. Степин В. С. Теоретическое знание. / В. С. Степин. – М. : Наука, 1999. – 480 с.

23. Талбот Майкл. Голографическая Вселенная / Майкл Талбот // Перев. с англ. – М. : Издательский дом «София», 2004. – 368 с.

24. Тарасевич В. Н. О триединой субстанции и тайне институтов / В. Н. Тарасевич // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Серія: економічна. – Випуск 40-2. – Донецьк, 2011. – С. 74–77.

25. Шулевский Н. Б. Встречи с Иным в философии хозяйства Ю. М. Осипова / Н. Б. Шулевский. – М. : Теис. – 304 с.

26. Шулевский Н. Б. Знание и судьба России / Н. Б. Шулевский // Философия хозяйства. – 2010, № 1 (67). – С. 93–119.

27. Шулевский Н. Б. Проблемы науки и хозяйства в творчестве Л. Н. Толстого / Н. Б. Шулевский // Философия хозяйства. – 2008. – № 4. – С. 235–257.

28. Шулевский Н. Б. София многоликая и единая. Введение в софиологию / Н. Б. Шулевский // София. Сто лет русской философии хозяйства. – М., 2012. – С. 13–38.

29. Бердяев Н. А. Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. – М., 1994. М. : Республика, 1994. – 480 с.

30. Флоренский А. У водоразделов мысли: Черты конкретной метафизики / А. Флоренский – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – 346 с.

31. Хант Г. Т. О природе сознания: С когнитивной, феноменологической и трансперсональной точек зрения. / Г. Т. Хант; лер. с англ. А. Киселева. – М. : ООО «Издательство АСТ» и др., 2004. – 555 с.

ТРІАЛЕКТИКА ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ ЛЮДЯНОГО ГОСПОДАРСТВА

О. Г. Задорожна, к. е. н., доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Розкривається сутність триалектики як нової цілісної методології світоосягнення, що дозволяє поглибити розуміння реальності та людини у форматі постнекласичної людиномірної науки. Утверджується, що для цілісності світобачення в умовах глобальної полікризи і для виходу з неї вже зовсім недостатньо постулатів та догм пануючої механіко-матеріалістичної та традиційної соціальної науки, основним методом якої є діалектика. Реальність як цілісність являє собою взаємодію і взаємовплив матерії та духу, де проблеми духовності, свідомості, смислових розумінь задають визначальний вектор і поле постнекласичних людиномірних досліджень. Показано, що кожний феномен реальності повинен аналізуватися методом триалектики, яка дозволяє показати синкретичну суть реальності, процес її розгортання у багатстві живих форм, де основоположну роль відіграє всезагальний духовний зв'язок усіх явищ і процесів.

***Ключові слова**:* триалектика, особистість, духовно-біо-соціальна природа людини, стратегія духовно-ноосферно-сталого господарського розвитку.

TRIALECTICS AS A METHODOLOGY OF STUDYING THE HUMANE BUSINESS

O. G. Zadorozhnaya, Ph.D (Econ.), Ass. Prof., Kharkiv National University name of V. N. Karazin

The essence of the trialectics is being revealed as a new holistic methodology of world-perception, which allows to deepen the understanding of reality and a human being in the format of post-nonclassical human-science. It is claimed that for the integrity of the worldview in the conditions of a global polycrisis and for the way out of it, the postulates and dogmas of the dominant

mechanistic-materialistic and traditional social science, the main method of which is dialectics, are already quite insufficient. Reality as integrity is represented as interaction and mutual influence of matter and spirit, in which the problems of spirituality, consciousness, semantic understandings determine the defining vector and field of post-nonclassical human-dimensional research. It is shown that each phenomenon of reality should be analyzed with the method of trialectics, which makes it possible to reveal the syncretic essence of reality, the process of its unfolding in a multitude of living forms, where the fundamental role is played by the universal spiritual connection of all phenomena and processes.

Keywords: trialectics, personality, spiritual and bio-social nature of a human being, strategy of spiritually-noosphere-sustainable economic development.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Тарасевичем В. М. *Надійшла до редакції 18.09.17.*

УДК 330.14+316.7

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ РЕФОРМ

Д. Д. Алексєєнко, здобувач, ДВНЗ «Національний гірничий університет», darya.lesiv@gmail.com

У статті розглянуто теоретико-методологічні підходи П. Бурдьє, Дж. Коулмена та Р. Патнема до дослідження соціального капіталу. Показано, як різні методологічні підгрунтя зумовили особливості поглядів даних вчених на сутність та форми соціального капіталу. Виявлено загальне і особливе у концепціях соціального капіталу та окреслено прогностичні можливості використання даного поняття при дослідженні ефективності інституціональних реформ в Україні.

Ключові слова: соціальний капітал, концепції соціального капіталу П. Бурдьє, Дж. Коулмена та Р. Патнема, громадянська активність, демократія, інституціональні реформи.

Постановка проблеми. Сучасний стан соціально-економічного розвитку України позначається складним переплетінням економічних, соціальних, політичних та інших суперечностей, які не дозволяють країні вийти на траєкторію сталого соціально-економічного розвитку. Як відомо, соціально-економічний розвиток суспільства в сучасних умовах розглядається як прогрес, у центрі якого знаходиться людина. Починаючи з 1990 року, Програмою Розвитку ООН (ПРООН) щорічно публікується «Доповідь про людський розвиток». У першій такій доповіді було сформульоване визначення поняття «людський розвиток» як процесу «… розширення спектру вибору. Найбільш важливі елементи вибору – жити довгим та здоровим життям, отримувати освіту та мати гідний рівень життя. Додаткові елементи вибору включають в себе політичну свободу, гарантовані права людини та самоповагу» [1].

Разом з тим, як відмічалося в доповідях Світового банку, три виміри даного індексу – здоров'я, освіта та рівень життя, не повною мірою відображали основні складові розвитку, оскільки, як показала практика, люди повинні були володіти ще й достатньою свободою та можливостями для вибору, щоб задовольняти свої потреби [2]. Тому актуальним стало передбачення можливості збереження позитивних результатів розвитку протягом тривалого часу та протидія процесам, які принижують людину і підсилюють структурну несправедливість. Тому в подальшому до визначальних принципів концепції людського розвитку були віднесені принципи соціальної справедливості, стійкості та поваги до прав людини.

З цих причин у 2010 році визначення людського розвитку було уточнено і представлено як «…процес розширення свободи людей жити довгим, здоровим та творчим життям, спрямованості на здійснення інших

цілей, які, на їх думку, мають цінність; активно приймати участь у забезпеченні справедливості та стійкості розвитку на планеті. Люди – як індивідуально, так і в групах – одночасно є і бенефіціаріями, і рушійною силою розвитку людини» [3, с.22]. У відповідності з цим визначенням розвиток людини почав об'єднувати три компоненти:

1. Добробут: розширення реальних свобод людей таким чином, щоб вони могли процвітати.

2. Розширення прав та можливостей: можливість окремих людей та їх груп діяти та отримувати цінні результати.

3. Справедливість: підвищення соціальної справедливості, забезпечення стійкості результатів у часі, повага до прав людини та інших цілей суспільства.

Таким чином, сьогодні сприятливі умови для розвитку стають залежними від здатності людей приймати участь у прийнятті рішень, які впливають на їхнє життя. Як було доведено представниками теорії суспільного вибору, держава, яка має на меті регулювати недоліки ринку, сама не позбавлена «провалів» – бюрократизації, корупції, опортуністичної поведінки чиновників. Ці негативні наслідки діяльності держави є суттєвою перешкодою на шляху стабільного розвитку суспільства. Реалії свідчать, що в умовах відсутності культури громадянської участі й цінностей суспільного слугування бюрократія, як корпоративне об'єднання чиновників вищого ешелону влади, прагне до монопольного становища в державі, придушуючи й обмежуючи при цьому сферу автономії та самодіяльності суб'єктів громадянського суспільства. Саме тому стає важливим формування у суспільстві достатньої величини соціального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага науковців до людини як фундаментальної складової економічного зростання виникла у 50-ті –70-ті рр. XX ст. з появою революційних робіт Г. Беккера та Т. Шульца, що започаткували теорію людського капіталу [4, 5]. Вказані вчені звернули увагу на те, що поряд з матеріальними ресурсами та технологією вагомим чинником збільшення ВВП виступають знання, навички, здібності і психологічні особливості людини.

У подальшому ці теорії стали підгрунтям для більш широкого залучення особливостей людини для аналізу її ролі у процесі досягнення сталого соціально-економічного розвитку. Поступово у науковому середовищі утвердилася думка про те, що не тільки людський капітал є джерелом успіху в умовах ринкової економіки, але й такі характеристики людського потенціалу, як уміння працювати в команді, впевненість у собі, позитивний настрій, готовність до співпраці, емоційна стійкість, толерантність, відповідальність, здатність прийняти виклик, готовність до змін. Ці риси людського потенціалу завдяки роботам П. Бурдьє, Дж. Коулмена, Р. Патнама, Ф. Фукуями стали описувати поняттям «соціальний капітал» [6].

Трансформація української економіки у ринкову модель та усвідомлення необхідності зміни існуючого інституціонального середовища сприяли активізації досліджень соціального капіталу і вітчизняними науковцями. Серед існуючих робіт з даної проблематики найбільш поширеними є праці, в яких соціальний капітал досліджується у тісному зв'язку з проблемами становлення і розвитку громадянського суспільства. Так, у роботах В. Степаненко представлено аналіз соціального капіталу в історичному контексті розвитку постсоціалістичних країн та досліджено його зв'язок з проблемами формування громадянської ідентичності та стану громадянського суспільства в Україні [7]. А. Колодій вважає соціальний капітал ознакою зрілості та ефективності громадянського суспільства, а також тим його основним продуктом, який забезпечує вплив останнього на інші сфери суспільного життя [8]. У свою чергу, Г. Пилипенко виявляє взаємозв'язки громадянського суспільства з різними сферами функціонування суспільної організації та доводить важливу роль соціального капіталу в інституціональній трансформації українського суспільства [9]. М. Лесечко розглядає соціальний капітал у контексті демократизації суспільства, встановлення конструктивного діалогу між владою і бізнесом [10]. Роботи Я. Жаліло розширюють розуміння функціональної ролі соціального капіталу через його представлення у якості фактора зростання конкурентоспроможності економіки [11].

Зосередженість вітчизняних науковців на дослідженні переважно функціональних форм соціального капіталу і недостаня їх увага аналізу сутності даного поняття породжує ряд проблем методологічного характеру. Перш за все, слід звернути увагу на той факт, що дослідники, наповнюючи соціальний капітал різним змістом, втрачають можливість виявити глибинні причинно-наслідкові зв'язки, на яких грунтується взаємодія даного феномену з економічною системою суспільства. А це, у свою чергу, призводить до неможливості обрати ефективні механізми впливу на процеси, від яких залежить розвиток суспільства.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є дослідження теоретико-методологічних підходів щодо сутності поняття «соціальний капітал» і виявлення їх прогностичних можливостей при дослідженні ефективності інституціональних реформ в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи погляди вчених на соціальний капітал, слід зазначити, що поява даного поняття пов'язана, перш за все, з дослідженнями проблем управління на демократичних засадах. Так, у працях американського філософа А. де Токвіля вперше у якості фактора становлення демократії розглядається «мистецтво об'єднання» – здатність людей входити у різні добровільні організації (літературні клуби, релігійні товариства, групи боротьби з рабством тощо). Ця здатність, як виявив дослідник, сприяла консолідації людей на основі вироблених загальних моральних норм, що сприяло утвердженню демократії [12].

Сам же термін «соціальний капітал» було вжито Л. Дж. Ханіфан, яка у 1916 р. здійснила аналіз громадських осередків сільської освіти і прийшла до висновку про необхідність ля соціалізації особистості таких складових, як виховання волі, братерських почуттів, взаємної симпатії, вміння налагоджувати соціальні взаємини і комунікацію серед людей. Дане поняття згодом було застосоване до дослідження проблем місцевого розвитку і використане Дж. Джейкобс при вивченні механізмів створення громадської безпеки, а також Г. Лаурі та І. Лайтом при виявленні причин слабкого розвитку малого бізнесу серед чорношкірого населення міста [13–15]. Завдяки даним працям у політичній науці утвердилась думка про те, що довіра, соціальні зв'язки між людьми є умовами формування стійких соціальних мереж, які є підгрунтям становлення і розвитку демократії.

Незважаючи на певну поширеність поняття «соціальний капітал» в науках про суспільство, вважається, що вперше на сутнісному рівні дана категорія була досліджена соціологом П. Бурдьє, який розумів під соціальним капіталом «сукупність реальних і потенційних ресурсів, що пов'язані із включенням в стійкі мережеві або більшменш інституціоналізовані відносини взаємних зобов'язань або визнання» [16, с.66].

Вчений виходить із уявлення про спрямованість всіх дій людини на максимізацію матеріальних і символічних вигід. Функціонуючи у різних полях суспільної організації (економіки, науки, релігії, мистецтва тощо), суб'єкти ведуть боротьбу за своє соціальне положення, сенс життя і легітимність. Відповідно, стратегічні перемоги гравців у кожному з полів залежать від можливостей розпоряжатися певними ресурсами, які П. Бурдьє називає капіталами. Соціальний капітал як уособлення соціальних взаємовідносин забезпечує, на думку дослідника, доступ до ресурсів групи або асоціації і дозволяє отримати ряд вигід, у тому числі й економічних.

Таке тлумачення соціального капіталу є похідним від соціологічних концепцій про суспільство як об'єктивну і незалежну від індивідів реальність, що, виникнувши, починає жити власним життям, функціонуючи за своїми законами і нав'язуючи людям свій порядок речей. Відповідно, діяльність людини в суспільстві залежить від правил і норм, що в ньому встановленні. А отже, використовуючи їх ресурсний потенціал собі на користь, суб'єкт отримує індивідуальні вигоди.

Ця ідея набула розвитку в теорії Дж. Коулмана, який здійснив спробу поєднати в єдиний методологічний підхід теоретичні здобутки соціології й економіки та застосувати його до дослідження взаємовідносин між людьми. Відзначаючи обмеженість як соціологічного (зосередженсть на розгляді

соціального оточення), так і економічного (акцент на незалежності господарюючих суб'єктів) підходів, Дж. Коулман пропонує у якості поєднального елемента увести в соціальну теорію концепцію соціального капіталу. Остання базується на раціоналістичному підході до вивчення економічної поведінки, однак, ставить її у залежність від відносин, що склалися всередині групи людей, об'єднаних спільністю норм, цінностей, світогляду, а також взаємними зобов'язаннями й очікуваннями.

Говорячи у такому контексті про соціальний капітал, Дж. Коулман визначає його як «цінність аспектів соціальної структури для акторів як ресурсів, які вони можуть використовувати для досягнення своїх цілей» [17, с.126]. Вчений встановлює продуктивний характер даного ресурсу – здатність сприяти досягненню певних цілей, які неможливо досягти при його відсутності.

Виділяючи три основні форми соціального капіталу (зобов'язання і очікування, що залежать від надійності соціального середовища; здатність соціальної структури до передачі інформаційних потоків; норми, що супроводжуються санкціями), Дж. Коулман демонструє їхню роль у досягненні індивідуальних економічних цілей. Перш за все, на думку вченого, соціальний капітал спрощує економічну діяльність за рахунок зниження бюрократизації і, тим самим, сприяє зменшенню трансакційних витрат. Практика свідчить, що угоди, укладені на довірчих засадах, не потребують витрат на юридичне оформлення зобов'язань і страхування, рівно як і інформаційні канали, що базуються на соціальних відносинах, дозволяють уникнути витрат на пошук інформації. Норми поведінки, встановлені у певній спільноті, сприяють взаємним очікуванням і спрощують трансакції. Таким чином, встановлюється взаємозв'язок соціального капіталу з досягненням індивідуальних цілей.

Слід зауважити, що поряд з розумінням соціального капіталу як індивідуального ресурсу, у Дж. Коулмана існує і його представлення у якості суспільного блага: «актор або актори, що створюють соціальний капітал, зазвичай отримують тільки його незначну частину» [16, с.139]. Тому, на думку дослідника, це часто призводить до недостатнього інвестування в соціальний капітал. Дж. Коулмен також робить акцент на ролі соціального капіталу в формуванні людського капіталу. Він стверджує, що людський капітал складається зі знань, навичок, а також із здатності людей створювати один з одним певну спільноту.

Американський історик і політолог Р. Патнем, досліджуючи проблеми становлення й розвитку демократії в Італії, також використав поняття соціального капіталу, однак, наділивши його дещо іншим змістом. Вчений визначає даний феномен як «традиції соціальної взаємодії, які розпочинаються із глибини віків та передбачають норми взаємності й довіри між людьми, широке розповсюдження різного роду добровільних асоціацій і залучення громадян в політику заради вирішення проблем, які перед суспільством» [12, с.224].

Таке розуміння соціального капіталу стало наслідком застосування в дослідженні автора теорії колективних дій з її акцентом на досягненні співробітництва за рахунок загальних норм, що формуються спільними діями. Оцінюючи результати реформи з децентралізації влади в Італії у 1960-х рр. XX ст., Р. Патнем виявив доволі різні наслідки імплементації реформаторських заходів: в північних регіонах, де люди були більш соціально активними (за показниками явки на виборах, участі в асоціаціях, зацікавленості в місцевих справах), передані повноваження принесли більшу суспільну корисність, у той час, як в південних у результаті реформ якість управління різко знизилась.

Завдавшись пошуком відповіді на запитання про причини унікальних особливостей громадянського життя в різних регіонах Італії, Р. Патнем здійснює масштабне історичне дослідження громадянських устоїв країни і приходить висновку, що в на Півночі країни зміни політико-економічних інститутів відбувалися в унікальному соціальному контексті, який визначався горизонтальними рівнями співробітництва і громадянської солідарності, які, у свою чергу, підсилювали громадянське суспільство. На Півдні, навпаки, інстуціональний розвиток гальмувався ієрархічною побудовою соціальних звязків (модель «патрон-клієнт»), незначною залученістю населення до політич-

ного життя з причин соціальної апатії та відсутності віри у можливість змін. З цього дослідник робить висновок, що добровільне співробітництво як необхідна умова ефективності колективних дій досягає критичного рівня там, де вдалося накопичити значний соціальний капітал у вигляді норм взаємності і структур громадянської залученості.

Таким чином, концепції П. Бурдьє, Дж. Коулмена та Р. Патнема мають як спільні, так і відмінні ознаки. Перш за все слід зауважити, що всі автори не намагаються дослідити сутнісні характеристики соціального капіталу, а зосереджуються на його функціональних формах. При цьому автори досліджують роль соціального капіталу у залежності від обраної сфери дослідження. Так, П. Бурдьє за допомогою даного поняття прагне пояснити причини відтворення соціальної нерівності, тому наділяє його функцією забезпечення особистого ресурсу в структурі статусу та влади. Дж. Коулмен вивчає економічну поведінку і в цій сфері соціальний капітал вбачає у якості особистого ресурсу вилучення корисності. І, нарешті, Дж. Патнем зосереджуючись на дослідженні взаємодії та інтеграції для підтримки демократії і громадянського суспільства вбачає у соціальному капіталі ключ до ефективного функціонування демократії. Незважаючи на різний об'єкт дослідження і наявність специфіки у функціональній ролі соціального капіталу, для всіх трьох підходів характерне бачення даного феномена як уособлення соціальних взаємовідносин, які приносять вигоду.

З приводу того, що це за вигода – позиції вчених розходяться. П. Бурдьє стверджує, що соціальний капітал забезпечує в існуючій передвстановленій структурованості соціального простору індивідуальну вигоду – додаткові ресурси у боротьбі за владу і соціальне визнання одних груп з іншими.

Дж. Коулмен вважає, що кожен учасник соціальних відносин може отримати від соціального капіталу ряд як індивідуальних, так і колективних вигід. Оскільки індивіди мають різні цілі, то й різними є їхні форми співробітництва, що у сукупності створюють суспільний соціальний капітал. З позиції теорії раціонального вибору Дж. Коулмен стверджує, що формування очікувань та зобов'язань є вигідним у підтримці соціальних відносин. Дійсно, якщо людина бере на себе певні зобов'язання, то вона очікує, що надана нею послуга буде оплаченою у вигляді допомоги, коли в ній виникне необхідність. Накопичені зобов'язання (кредити довіри) розширюють контроль над ресурсами і подіями і задають позицію в структурі влади. Отже, соціальний капітал приносить не тільки індивідуальну вигоду, але й є корисним всім членам групи оскільки разом з внесеними ресурсами зростає і загальна корисність.

Р. Патнем, навпаки, у своєму розумінні соціального капіталу виходить із суспільної вигоди. Вчений доводить, що у ході самоорганізації колективних дій, тобто коли громадяни самі створюють правила, слідують їм та їх підтримують, загальні вигоди від співробітництва підвищують ефективність демократії. Р. Патнем говорить: «Люди, що зацікавлені в демократії, її консолідації та ефективності, повинні перш за все сприяти формуванню громадянського суспільства. Ми підтримуємо тих, хто виступає за трансформацію місцевих структур і реформи на місцевому рівні з метою створення соціального капіталу, а не тільки за загальнодержавні ініціативи, оскільки саме так можна досягти ефективного функціонування демократії» [12, с.198].

Отже, незважаючи на існуючі розбіжності у тлумаченні сутності соціального капіталу, застосування даного концепту до аналізу інституціональних трансформацій, на нашу думку, дає позитивний ефект. Як свідчить світовий досвід, у період реформування завжди відбувається перехід суспільства до нових, більш ефективних інститутів. Часто у ході інституціонального будівництва старі норми входять у суперечність з новими. Тому від критичної маси накопиченого в суспільстві соціального капіталу залежить успіх реформ. Саме тому ми пропонуємо розглядати соціальний капітал як ресурс, за рахунок якого формуються та розповсюджуються нові, більш ефективні інститути.

Висновки. У ході дослідження теоретико-методологічних підходів П. Бурдьє, Дж. Коулмена та Р. Патнема до вивчення соціального капіталу виявлено, що специфі-

ка поглядів даних вчених викликана застосуванням різних методологічних підходів до аналізу, а також прикладання даного концепту до різних об'єктів дослідження. Незважаючи на існуючі розбіжності, уявлення вчених про соціальний капітал як уособлення соціальних взаємовідносин, що приносять чи то суспільну, чи то індивідуальну вигоду є важливою передумовою розуміння особливостей реалізації суспільного інтересу. Особливого значення це набуває у процесі дослідження інституціональних реформ – розуміння соціального капіталу як продуктивного ресурсу у формуванні нових інститутів дозволяє зосереджуватись на таких заходах, які створюють його критичну масу і дозволяють значно підвищити ефективність інституціонального будівництва.

Література.

1. Доклад о человеческом развитии 2013. Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире. Резюме – М. : Весь мир. – 2013. – 152 с.
2. Human Development Index 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www/URL: hdr.undp.org/en/media/HDR_2013_RU.pdf. – Загол. з екрану.
3. Доклад о развитии человека 2010. Реальное багатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М. : Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.
4. Беккер Гэри С. Человеческое поведение: экономический подход: Избр. тр. по экон. теории / Г. С. Беккер ; пер. с англ. Е. В. Батракова [и др.] ; сост., науч. ред. пер., авт. послесл. Р. И. Капелюшников ; авт. предисл. М. И. Левин. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 671 с.
5. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: учебник для студ. экон. вузов и фак. / Р. М. Нуреев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 640 с.
6. Блок М. Социальный капитал: к обобщению понятия / М. Блок, Н. Головин // Вестник Санкт-Петербургского университета, 2015. – Серия 12. – Выпуск 4. – С. 99–111.
7. Степаненко В. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методичні аспекти дослідження / В. Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 24–41.
8. Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
9. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : [монографія] / А. Ф. Колодій. – Львів : Видавництво «Червона Калина». – 2002. – 346 с.
10. Пилипенко А. Н. Роль гражданского общества в институциональной трансформации экономики Украины / А. Н. Пилипенко, Ю. И. Пилипенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – №2 – 2014. – С. 56–77.
11. Лесечко М. Д. Соціальний капітал: теорія і практика: [монографія] / М. Д. Лесечко, О. Г. Сидорчук.– Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 220 с.
12. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної держави: [монографія] / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – 336 с.
13. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті . – К. : Основи, 2001. – 302 с.
14. Hanifan L. J. The Rural School Community Center/ Hanifan Lyda Judson // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 1967. – P. 130–138.
15. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities / Jane Jacobs . – New York : Vintage, 1961. – 208 p.
16. Loury G. A Dynamic Theory of Racial Income Differences / Glenn Loury. – Lexington : Mass. : Lexington Books, 1977 – 234 p.
17. Бурдье П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдье // Экономическая социология : электронный журнал. – Т. 3. – № 5. – 2002. – С. 60–74. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ecsoc.hse.ru/data/670/586/1234/ecsoc_t3_n5.pdf]
18. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – №3. – С. 121–139.

ТЕОРИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ИССЛЕДОВАНИЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ РЕФОРМ

Д. Д. Алексеенко, соискатель, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье рассмотрены теоретико-методологические подходы П. Бурдье, Дж. Коулмена и Р. Патнэма к исследованию социального капитала. Показано, как различные методологические основы обусловили особенности взглядов данных ученых на сущность и формы социального капитала. Выявлено общее и особенное в концепциях социального капитала и обозначены прогностические возможности использования данного понятия при исследовании эффективности институциональных реформ в Украине.

Ключевые слова: социальный капитал, концепции социального капитала П. Бурдье,

Дж. Коулмена и Р. Патнэма, гражданская активность, демократия, институциональные реформы.

THEORY OF SOCIAL CAPITAL AS A METHODOLOGICAL BASIS FOR RESEARCH OF THE RESULT OF INSTITUTIONAL REFORMS

D. D. Alekseenko, Applicant, SHEI «National Mining Universit

Theoretical and methodological approaches to the social capital exploring of P. Bourdieu, J. Coleman and R. Patnam are considered. It is shown how various methodological foundations determined the peculiarities of the scientists' views on the nature and form of social capital. The general and special in concepts of social capital are revealed and the prognostic possibilities of using this concept in researching the effectiveness of institutional reforms in Ukraine are outlined.

Keywords: social capital, social capital concepts of P. Bourdieu, J. Coleman and R. Patnam, civil activity, democracy, institutional reforms.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М. *Надійшла до редакції 04.09.17.*

УДК 330.8

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ДЕМОНСТРАТИВНЕ СПОЖИВАННЯ»

Є. В. Кучеренко, аспірант, ДВНЗ «Національний гірничий університет», evgeniya_kucherenko@ukr.net

Розглянуто найбільш розповсюджені дефініції демонстративного споживання. Показано загальне та особливе у поняттях «показне споживання», «престижне споживання», «статусне споживання», «надлишкове споживання», «іміджеве споживання», «марнотратне споживання». Встановлено сутність демонстративного споживання через його розуміння як економічного відношення, що виникає в суспільстві за наявності відповідних економічних, соціальних та культурологічних умов.

Ключові слова: споживання, суспільство споживання, демонстративне споживання, показне споживання, престижне споживання, статусне споживання, надлишкове споживання, іміджеве споживання, марнотратне споживання.

Постановка проблеми. Споживчий обсяг та його структура відіграють важливу роль у відображенні соціально-економічного розвитку суспільства, показуючи динаміку змін, яка відбувається не тільки у сфері суспільного відтворення, але й у суспільних інститутах. Споживчі витрати мають вагомий вплив на структуру економіки, динаміку зайнятості населення, рівень інфляції та ін. Особливо актуальним на теперішній час постає дослідження досить нової для нашого суспільства проблеми – демонстративне споживання, яке з'явилось в Україні нещодавно, на підставі формування ринкової економіки та появі нового суспільства споживання.

Для нашої країни поява феномену демонстративного споживання є ще досить новим та недостатньо вивченим питанням, як з теоретичної так і з практичної точки зору, завдяки значному впливу на зміни у характері споживання суспільства. Тому виникає особлива потреба в детальному розгляді цього явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом спостерігається зростання інтересу науковців, різних областей науки у дослідженні споживання. Особливо в коло їх інтересів потрапляє споживання, яке відображає соціальне розшарування та впливає на соціально-економічні відносини в суспільстві.

Велика кількість економістів, соціологів та маркетологів захопилися вивчанням даної проблематики, але першим, хто звернув свою увагу на такий феномен у суспіль-

стві, як «демонстративне споживання», був американський економіст та соціальний теоретик кінця XIX століття Торнстен Веблен. Саме він ввів таке поняття, як «демонстративне споживання» [1, с.108]

Веблен звернув увагу на те, що певні різновиди товару споживались не завдяки своїм властивостям корисності, а виключно через показне споживання. Тим самим даючи змогу продемонструвати своє соціальне та економічне становище в суспільстві.

Приблизно в той самий час, свою увагу, до феномену показного споживання, звернув німецький соціолог Г. Зіммель [2] та ще декілька класиків економічної соціології: Ж. Бодріяр [3], Е. Фромм [4], В. Зомбарт [5]. Але їх дослідження в сфері демонстративного споживання несли більш поверхневий характер і не булио достатньо глибокими.

Також, в цьому напрямку досліджень слід відмити праці сучасних науковців, таких як: В. І. Іл'їн [6], Ю. А. Цімерман [7], Л. І. Ростовцева [8], О. С. Посипанова [9]. Але не дивлячись на суттєвий внесок у дослідженні феномену «демонстративне споживання», науковці різняться у формулюванні понятті цього явища і кожен має власне бачення та спробу прогнозування впливу показного споживання на суспільство.

Фурмулювання мети статті. Метою даної статті є встановлення сутності поняття «демонстративне споживання» та встановлення його місця серед споріднених категорій, які описують дії у споживчій сфері, спрямовані на утвердження свого власного «Я» серед оточення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з переходом нашої країни від командно-адміністративного устрою до ринкової економіки, українське суспільство потрапило у новий час, а саме, перебудови системи та свідомості суспільства. Глобальні зміни у сфері споживання, наче хвилею, накрили українців. Велика кількість яскравого імпортного товару та реклама з легкістю привернули увагу споживачів. Українці поступово почали змінюватись. Завдяки своїм рисам довірливості і слухняності, які були притаманні нашому споживачеві при попередньому устрою економіки, українці сприймали все нове з захопленням та вдячністю.

З подальшим розвитком ринкової економіки в українському споживчому секторі поступово почали з'являтись нові потреби, які були зовсім не властиві суспільству минулого часу, де панувала стандартизація в поведінці та споживанні товарів і послуг. Сучасний конкурентний ринок надав можливість свободи вибору споживачу, а рекламний ринок та індустрія моди, сприяли виникненню такої потреби, як «виділитись з натовпу», «заявити про себе» за допомогою певних товарів та послуг, які мали особливе значення і вартість. З'явились нові сценарії споживання, що поступово призвели до появи, певних явищ та наслідків, які накладають свій відбиток на багатьох сферах суспільного життя.

Одним з унікальних явищ, або феноменом, що з'явилось у вітчізняному суспільстві споживання, стало демонстративне споживання. Яке проявляє себе за допомогою товару-демонстратора.

Треба зауважити, що першим, хто звернув свою увагу на таке явище в суспільстві і описав його у своїй роботі «Теорія дозвільного класу» (1899 р), був Т. Веблен. Саме він наприкінці XIX століття ввів у обіг поняття «демонстративне споживання» (Conspicuous Consumption), що означало «використання споживання для доказу володіння багатством» [1, с.108]. Він вважав, що такий тип споживання був притаманний для представників «дозвільного класу», тобто заможних американців, які в свою чергу копіювали елітарний європейський клас, але на відміну від попередників, всіляко намагались продемонструвати своє споживання, як показне. Що в свою чергу сформувало уяву елітарного шару американського суспільства.

Ще одним з дослідників цього каркасу був французький соціолог Ж. Бодрійяр, який вивчав суспільство споживання і вважав, що – це суспільство самообману, де неможливі ні справжні почуття, ні культура. «… це також суспільство навчання споживанню, соціального дресирування у споживанні, тобто існує новий та специфічний спосіб *соціалізації,* що з'явився у зв'язку з виникненням нових продуктивних сил і монополістичною перебудовою економічної системи з високою продуктивністю» [3, с.111].

Вчений вважав, що в маніпулюванні споживанням полягає пояснення парадоксів сучасної цивілізації, для якої необхідні бідність та війни, переслідуючи одну й ту саму мету – нарощування виробництва. «Наше суспільство споживання: це відмова від дійсності. В такому суспільстві споживають не заради фізичного виживання, а в ім'я задоволення символічних потреб та примх» [3, с.4]. Ж. Бодрійяр показав, що просування індустріального суспільства до більш високої стадії розвитку змінює соціальні відносини між людьми – «…люди в суспільстві добробуту оточені не стільки, як це було в усі часи, іншими людьми, скільки об'єктами споживання» [3, с.5].

Речі лежать в центрі уваги сучасної людини. Вони формують її бажання і звички, визначають практики її повсякденної дії, обмежуючи їх своїми правилами-інструкціями. Вони є матеріально втіленими символами, які позначають соціальний статус і роль свого користувача. Якщо за часів К. Маркса влада речей утверджувалася через матеріалізм індустріального виробництва, то постіндустріальне суспільство підпорядковується речам не тільки на матеріальному, а й на глибоко символічному рівні [10, с.373].

Дослідження Ж. Бодрійяра показали, що споживання у ході еволюції суспільства стає все більше наслідком соціальної логіки диференціації. Ж. Бодрійяр, як і всі соціологи, приклав до дослідження суспільства споживання підхід, за яким останнє поставало результатом впливу на людину і її свідомість соціального оточення. Майже в такому ж контексті розглядають даний феномен і представники франкфуртської школи Е. Фромм та Г. Маркузе.

Вивчаючи проблему людини, яка була основною темою його досліджень, Е. Фромм аналізує її потреби – у спілкуванні, у творчості, у пізнанні, восвоєнні буття, у відчутті глибоких коренів тощо. Протягом усієї своєї наукової діяльності вчений залишався вірним основним теоретичним положенням психоаналізу і прагнув з'ясувати, яку роль відіграють психологічні фактори в соціумі, намагався розкрити психологічний механізм суспільного розвитку.

Поставивши у центр своїх досліджень психологічну модель людини, він намагався проаналізувати розгортання потенційних людських якостей у процесі пристосування людини до конкретної соціально-економічної дійсності. Через суперечність між людиною та природою Е. Фромм виводить фундаментальні психологічні потреби, які підносить до статусу вічних, незмінних, поза історичних за своїм походженням спонукань. Спираючись на цей теоретичний фундамент, він дотримується думки, що людська природа як сукупність універсальних потреб у своєму історичному розвитку реалізується різними способами залежно від конкретних соціальних умов. Тобто, вона і зберігається, і в той же час постійно модифікується під впливом соціуму.

Вплив сучасного західного суспільства на людину Е. Фромм намагається показати у своїй роботі «Мати чи бути», аналізуючи суспільство крізь призму конфлікту двох орієнтацій характеру (ринкового і продуктивного), а також через суперечність двох способів існування людства – володіння та буття. Під володінням та буттям він розумів дві різні структури характеру. Коли людина дотримується принципу *володіння*, становлення її до світу виражається в прагненні зробити його об'єктом володіння, перетворити все і всіх на свою власність. Протилежним способом існування виступає *буття*, за Фроммом, це життєлюбство, справжня причетність до світу, істотна реальність особистості [4].

Е. Фромм був впевнений у тому, що багатство не робить людину щасливою. Стан сучасного суспільства дуже непокоїв науковця, він вважав, що воно «…складається з «атомів» – найдрібніших, відокремлених один від одного часток, що утримуються разом егоїстичними інтересами і необхідністю використовувати один одного» [11, с.319]. Про небезпеку психологічного стану сучасної людини у майбутньому Е. Фромм висловився таким чином: «У минулому небезпека полягала в тому, що люди ставали рабами. Небезпека майбутнього – в тому, що люди можуть стати роботами» [11, с.420].

Через це, Фромм закликав до створення нового ідеального суспільства, в якому орієнтація людини на *володіння* буде змінена орієнтацією на *буття*. Функцією

нового суспільства, він вважав, сприяння виникненню нової людини, якій властиві такі якості: готовність відмовитись від усіх форм володіння заради того, щоб повною мірою бути; відчуття себе на своєму місці в сфері свого буття; визнання всебічного розвитку людини та її близьких вищою метою життя; відчуття свого єднання з життям, відмова від підкорення, від експлуатації, руйнування та виснаження природи, прагнення зрозуміти природу, жити в гармонії з нею.

Таким чином, класичні роботи, присвячені дослідженню модифікації споживання у другій половині XX ст., виокремили у якості його самостійної форми демонстративне споживання та пов'язали його із споживанням заради демонстрації свого соціального статусу. У подальшому ті науковці (як правило, представники країн пострадянського простору), які зверталися до досліджень у даній царині, стали використовувати поряд з існуючим терміном інші поняття, не розмежовуючи їх за сутнісними ознаками. Так, сьогодні у науковому співтоваристві поряд із категорією «демонстративне споживання» співіснують поняття «показне споживання», «престижне споживання», «статусне споживання», «надлишкове споживання» тощо. При цьому між ними не встановлено чіткої демаркаційної лінії. Зведення найбільш розповсюджених дефініцій демонстративного споживання в таблицю 1. показує зміст кожної із категорій, яка описує даний феномен.

Слід зазначити, що серед існуючих визначень демонстративного споживання найбільш розповсюдженими є ті, які вслід за Т. Вебленом пов'язують його з утвердженням власної значимості (статусу) серед оточуючих. При цьому акцент ставиться на діях людини заради досягнення означеної мети: у всіх наведених визначеннях ключовим параметром є певний вид діяльності (використання споживання, споживання благ, придбання та використання товарів, купівля товарів) заради демонстрації статусу. Поряд із розглянутим терміном у науковій літературі широкого використання набуло поняття «показне споживання». Однак, порівняння визначень цих двох категорій дозволяє переконатися у їх повній ідентичності: показне споживання також пов'язується з поведінкою людей у споживчій сфері, яка здійснюється не заради отримання корисності, а з метою справити враження на оточуючих. Це ж саме можна сказати й відносно поняття «статусне споживання», що відображає демонстрацію високого статусу, засобом якого є висока ціна демонстративно споживчих речей [6, с.131].

Схожа ситуація виникає і при виокремленні серед споріднених поняття «престижне споживання» – ряд авторів описує дане поняття у сенсі споживання заради завойовування престижу, тобто з метою справити враження на оточуючих [19, с.409]. У реалізації подібного підходу до окреслення рис престижного споживання виділяється спроба представити його як різновид демонстративного споживання, що виникає в залежності від конкретної мотивації останнього [8, с.272]. Таким способом автори намагаються досягти більшої конкретизації цільової спрямованності діяльності індивідів, що купують товари не заради використання їхньої споживчої корисності. У визначенні даного поняття існує й спроба представити такий вид споживання як норму культури, яка тисне, диктує ірраціональну за своєю суттю поведінку [6].

І, на сам кінець, звертаємо увагу на існування визначень, які акцентують увагу на наявності споживання, яке виходить за межі необхідного (тут утверджується розуміння межі, за якою раціональна поведінка індивіда перетворюється на ірраціональну). Однак, описується подібна поведінка людей одночасно і в термінах демонстративного споживання, і в термінах споживання надлишкового [7; 20].

Аналіз найбільш розповсюджених визначень демонстративного споживання, а також споріднених з ним понять показав, що на сьогодні у науковій літературі представлено доволі широке використання термінів, які виражають одне й те ж саме явище під різними назвами, або ж позиціонують окремі аспекти одного й того ж самого процесу споживання, спрямованого на демонстрацію певних рис особистості, що дозволяє їй привернути до себе увагу оточення. Як уявляється, таке положення не може бути прийнятним, оскільки не дозволяють сконцентрувати увагу на причинно-наслідкових зв'яз-

Таблиця 1

Дефініції демонстративного споживання

Визначення демонмтративного споживання				
Демонстративне споживання	Показне споживання	Престижне споживання	Статусне споживання	Надлишкове споживання
Використання споживання для доказу володіння багатством (Т. Веблен, 1899) Текст, що складається з символів, тобто з свідомо сконструйованих знаків. Це споживання, яке здійснюється в значній мірі для його читання, розкодування оточуючими (В. І. Іл'їн, 2000) Споживання, яке виходить за рамки життєво-необхідного, а інакше, як якогось понадпотрібного споживання, обумовленого престижно-іміджевими мотивами індивідуального, групового, поколінного, класового, країнного і цивілізованого буття (Ю.А. Цімерман, 2007) Споживання товарів і послуг з метою отримання корисності не від самого їх використання, а від демонстрації їх використання (Економіка від А до Я: тематичний довідник, 2007) Придбання та використання товарів з усвідомлюваною або неусвідомлюваною метою привернути увагу оточуючих або конкретних персон (О. С. Посипанова, 2012) Характеристика поведінки окремих людей і цілих сімей, у яких в основі моделі споживання лежить купівля товарів не стільки для використання за прямим призначенням, скільки для демонстрації власного статусу (А. Н. Андрєєва, Е. В. Мармі, 2012) Споживання товарів на показ, заради демонстрації соціального успіху (Енциклопедичний словник з психології та педагогики, 2013)	Використання предметів споживання з метою справити враження на оточуючих (Великий економічний словник, 1997) Споживання, основним мотивом якого є демонстрація свого соціального положення (перш за все соціально-економічного) (В. І. Іл'їн, 2000) Теорія, згідно з якою частина споживчих витрат спрямована не на максимізацію незалежних індивідуальних функцій корисності, а на те, щоб справити враження на оточуючих людей (Економіка. Тлумачний словник, 2000) Споживання, головним мотивом якого є демонстрація свого високого соціального положення (Е. В. Воля, 2008) Споживання товарів і послуг не з метою вилучення корисності, а заради того, щоб справити враження на оточуючих (Новий англо-російський словник-довідник. Економіка, 2010)	Це норма культури, яка тисне, диктує ірраціональну за своєю суттю поведінку (В. І. Іл'їн, 2000) Споживання заради завойовування престижу (Є. В. Воля, 2008) Різновид демонстративного споживання, в залежності від мотивації демонстративного споживання (Л. І. Ростовцева, 2009) Означає , що річ використовується не за своїм призначенням, а з метою справити враження на оточуючих (Менеджмент в домашньому господарстві, 2010)	Демонстрація високого статусу, засобом якого є висока ціна демонстративно споживчих речей (В. І. Іл'їн, 2000)	Це виникнення та інституалізація «синдрому споживання», згідно якому жити в борг не соромно, а навпаки, престижно, оскільки підвищується консумативна ідентичність (С. А. Шавель, 2010)

Складено за: [1, 6, 7, 8, 12, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20]

ках, які породжують даний феномен у суспільстві. Більш того, розмитість категорії «демонстративне споживання» та її «розчинення» у схожих поняттях відволікає увагу від дослідження істинних причин виникнення споживацької поведінки особливого типу, причому такого, який наносить шкоду гармонійному розвитку як окремої людини, так і суспільства. Для усунення цих перешкод необхідно з'ясувати сутнісних бік демонстративного споживання.

Перш за все, звернемося до визначення власне економічної діяльності. Науковці єдині у розумінні останньої як специфічної форми ставлення людини до навколишнього світу, яке за своїм змістом відображає її зусилля, зосереджені на цілеспрямованій його зміні й перетворенні заради задоволення різноманітних потреб [21, с.82]. Саме потреби як нужда в благах, об'єктивно необхідних для підтримання життєдіяльності й розвитку людини, є визначальним чинником її економічної активності. Отже, ключ до розуміння поведінки, спрямованої на демонстративне споживання, знаходиться у потребах.

Базуючись на теорії потреб А. Маслоу приходимо висновку, що демонстративне споживання не може детермінуватися фізіологічними потребами – воно завжди є споживанням, що перевищує рівень, необхідний для фізичного виживання індивіда і його збереженням як особливого біологічного виду. Не може, на нашу думку, воно викликатися і потребами у безпеці, оскільки цей рівень потреб тісно пов'язаний з фізіологічним і набуває свого конкретного вираження в психологічних відчуттях людини (страх, тривога, невпевненість) і проявляється у її прагненні досягти гарантії задоволення фізіологічних потреб і захищеності організму. Таким чином, окреслені рівні потреб відображають прагнення людини до стабільності та послідовності своєї життєдіяльності в умовах нестійкого соціального середовища.

Як стверджує А. Маслоу, «діяльність людини, спрямована на задоволення потреб завжди відбувається у певному соціальному середовищі й завжди пов'язана з конкретною ситуацією або з активністю інших людей» [22, с.127]. Саме тому для людини, окрім фізіологічних, характерні потреби нематеріального характеру, пов'язані з формуванням її особистості. Це так звані соціальні потреби, які набувають свого конкретного вираження в необхідності досягнення такого становища, коли між конкретною особою та її оточенням встановлюються відносини взаєморозуміння, виникає почуття належності до кого-небудь або чого-небудь більшого, ніж ти сам. На більш високому рівні розвитку особистості формуються потреби у повазі та самовираженні. Соціальні потреби, а також потреби у повазі та самовираженні детермінують зв'язки між людьми, які виходять із потреб задоволення почуття власної гідності, прагнення до панування, підкорення або свободи, готовності прийняти та виконувати певну соціальну роль, пов'язану із статусом, бажання досягти особистих успіхів, необхідність соціального самоутвердження тощо. Задоволення даних потреб породжує в людини почуття власної значущості, адекватності, воно виступає не менш вагомим мотивом її діяльності, ніж економічні, соціальні чи етичні імпульси [21, с.74].

Ми вважаємо, що демонстративне споживання породжується із прагнення людини задовольняти саме ці, більш високі рівні потреб. Однак, на нашу думку, тут необхідне розуміння того, що задоволення останніх відбувається під впливом нормативної складової – просування до кінцевої мети завжди обмежується цінностями, які або утримують людину від певних дій, або дозволяють їй діяти відповідним чином. Отже, демонстративне споживання як споживання надлишкове і здійснене заради необхідності викликати повагу до себе та самоутвердитися у відповідному оточенні, має грунтуватися на відповідній ціннісно-нормативній основі. З цього можна психологів доводять, що відсутність у людини ціннісно-нормативного стрижня схиляє її до девіантної поведінки, яка має різні форми свого прояву. В економічній сфері вона виражається в поведінці ірраціонального характеру і, в тому числі, у сфері споживання. зробити висновок, що становлення останньої передує власне поведінці – дозволити собі задовольняти потреби більш високого рівня шляхом марнотратства та гонитви за непотрібними статусними товарами може тільки та людина, яка позбавлена духовності.

Таким чином, ми вимушені визнати, що глибинні корені демонстративного споживання носять як економічну, так і психологічну, соціальну та культурологічну природу. З одного боку, вони є прагненням задоволення соціальних потреб і потреб у повазі та самовираженні, що має й економічне підгрунтя, а з іншого – способом вирішення особистих психологічних проблем у певному культурному середовищі. Цілком зрозуміло, що при постанові питання в такому контексті демонстративне споживання є економічним наслідком більш глибоких психологічних, соціологічних і культурних процесів. Економічним наслідком в силу того, що за рахунок саме економічних сил створюється можливість забезпечення фізіологічних потреб та потреб у безпеці, що дозволяє перейти до задоволення більш високих рівнів потреб. Дійсно, людина, яка переймається виживанням, не надто буде опікуватися соціальними проблемами або пошуком засобів до встановлення поваги та самовираження. Не випадково демонстративне споживання як особливий феномен виникло у багатих і високорозвинутих країнах, коли досягнутий рівень суспільного добробуту дозволив вийти суспільству за межі фізіологічних потреб. Тобто, певний рівень розвитку економічних відносин слід вважати матеріальним підгрунтям до розгортання поведінки, пов'язаної із демонстративним споживанням. Сама ж подібного роду поведінка мотивується психологічними аспектами і реалізується у відповідному середовищі людей, які поділяють деструктивні цінності.

У силу цього при визначенні демонстративного споживання ми маємо враховувати, що даний феномен є певним відношенням індивіда до суспільства, якому він намагається довести інформацію про себе як певну особистість. Оскільки це відношення реалізується через особливу форму споживання, яка є певною фазою відтворювального процесу і, у свою чергу, визначає саму матеріальну можливість задоволення потреб у повазі та самовираженні, то не буде помилкою вважати таке відношення економічним. Тому демонстративне споживання ми пропонуємо тлумачити як економічні відносини між людьми з приводу задоволення соціальних потреб і потреб у повазі та самовираженні, що реалізуються у формі дій, спрямованих на використання товарів з метою затвердження свого особливого (високого) соціального та економічного положення в суспільстві. Умовами виокремлення таких відносин слід вважати достатній для задоволення фізіологічних потреб рівень економічного розвитку суспільства (економічні умови), а також утвердження в певних прошарках населення особливого типу соціокультурних цінностей (соціальні та культурологічні умови).

Відповідно, такі явища як статусне, гламурне, марнотратне, престижне та іміджеве споживання слід вважати формами, в яких реалізується демонстравне споживання у залежності від способу задоволення соціальних потреб і потреб у повазі та самовираженні (див. рис.1).

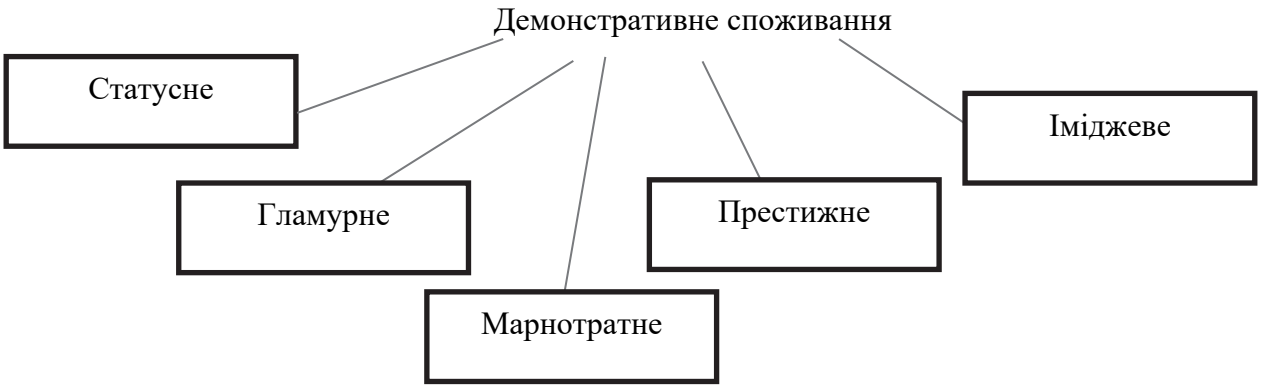

Рис. 1. Форми демонстративного (показного) споживання

Статусне споживання характерезується демонстративним споживанням заради підтримання або навіювання удаваного певного статусу в суспільстві (оточенні). Засобом

демонстрації статусного споживання є висока вартість товарів-демонстраторів, що споживаються та обовязкова навність бренду (брендовий автомобіль, годинник, смартфон, одяг та ін.).

Гламурне споживання характерезується купівлею і демонстрацією певних товарів та відвідуванням відповідних заходів, які відповідають критеріям ексклюзивності, яскравості та актуальності з точки зору моди.

Марнотратне споживання характерезується показним споживанням певних товарів і послуг понад необхідні потреби за рахунок перевищення власного бюджету, що може призвести до життя у борг.

Престижне споживання характеризується споживанням товарів і послуг завдяки їх зовнішнім властивостям, а не з огляду на реальну корисність.

Іміджеве споживання характерезується демонстративним споживанням товарів та послуг заради створення враження на оточуючих. Засоби демонстрації іміджевого споживання залежать від рівня соціального середовища. Це може бути престижний автомобіль, гаджети, брендовий одяг тощо.

Висновки. Аналіз найбільш розповсюджених в економічній літературі визначень демонстративного споживання дозволив виявити відсутність усталеного розуміння даного феномену. Науковці при дослідженні споживання, яке спрямоване не на вилучення корисності з благ, а здійснене а з метою справити враження на оточуючих, оперують різними категоріями і часто використовують їх як синоніми. При цьому у визначеннях більшість дослідників зводить демонстративне споживання до дій, що спрямовані на досягнення певної мети (демонстрація статусу, привернення уваги оточуючих, формування враження про себе, утвердження свого високого соціального й економічного положення тощо).

Беручи до уваги той факт, що дії людини в економічній сфері завжди обумовлені її ставленням до навколишнього світу і відображають зусилля, зосереджені на цілеспрямованій його зміні й перетворенні заради задоволення різноманітних потреб, приходимо висновку про витоки демонстративного споживання із прагнення задовольняти соціальні потреби, а також потреби у повазі та самовираженні. При цьому враховується нормативна складова діяльності – вплив на прийняття рішень соціокультурних цінностей. Таким чином, демонстративне споживання є економічними відносинами між людьми з приводу задоволення соціальних потреб і потреб у повазі та самовираженні, що реалізуються у формі дій, спрямованих на використання товарів з метою затвердження свого особливого (високого) соціального та економічного положення в суспільстві. У якості умов, за яких демонстративне споживання виокремлемлюється у відповіджні відносини, постають достатній для задоволення фізіологічних потреб рівень економічного розвитку суспільства (економічні умови), а також утвердження в певних прошарках населення особливого типу соціокультурних цінностей (соціальні та культурологічні умови).

Література.

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 368 с.

2. Зиммель Г. Мода / Зиммель Г. // Избранное. Т. 2. – М. : «Юристъ», 1996. – 605 с.

3. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр – М. : Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с.

4. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм – М. : «АСТ», 2000. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.psylib.org.ua/books/fromm02/index htm

5. Зомбарт В. Избранные работы / В. Зомбарт. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2005. – 344 с.

6. Ильин В. И. Общество потребления: теоретическая модель и российская реальность / Ильин В. И. // Мир России. – 2005. – Т. 14. – № 2. – С. 3–40.

7. Цимерман Ю. А. Демонстративное потребление в современном обществе: институциональный анализ: диссертация кандидата экономических наук: 08.00.01. – Москва, 2007. – 213 с.

8. Ростовцева Л. И. «Homo glamuricus» или «Человек гламурный» в России / Л. И. Ростовцева – Философия хозяйства. Альманах Центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. – 2009. – № 6. – 304 с.

9. Посыпанова О. С. Экономическая психология: психологические аспекты поведения потребителей. Монография. / О. С. Посыпанова – Калуга : Изд-во КГУ им К. Э. Циалковского, 2012. – 296 с.

10. Набруско І. Ю. Особливості споживання як соціальної дії в умовах постмодерної епохи / І. Ю. Набруско // Вісник ОНУ ім. Мечникова. – Соціологія і політичні науки. – 2013. – Т. 18. – Вип. 2(18). – Ч.1.

11. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе / Э. Фромм – М. : «АСТ», 2006 – 539 с.

12. Гукасьян Г. М. Экономика от А до Я. Тематический справочник / Г. М. Гукасьян. – М. : Ин-

фра-М., 2007. – 480 с.

13. Андреева А. Н. Мода и демонстративное потребление в России / А. Н. Андреева, Е. В. Марми // Бренд-менеджмент. – 2012, 2(63). – С. 108–120.

14. Еникеев М. Энциклопедический словарь по психологии и педагогике / М. Еникеев. – М. : Проспект., 2013. – 560 с.

15. Азрилиян А. Н. Большой экономический словарь / А. Н. Азрилиян. – М. : Институт новой экономики., 1997.

16. Экономика. Толковый словарь. – М. : «Инфарм», Издательство «Весь Мир». Дж. Блэк. Общая редакция: д. э. н. Осадчая И. М., 2000.

17. Воля Е. В. Престижное потребление как фактор развития мирового рынка предметов роскоши / Е. В. Воля // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – Том 6. – № 4. – Часть 3. – 2008. – С. 34.

18. Новый англо-русский словарь-справочник. Экономика. – М. : Флинта, Наука. О. В. Сиполс. – 2010.

19. Егорова Н. Ю. Менеджмент в домашнем хозяйстве / Н. Ю. Егорова, С. Д. Резник, В. А. Бобров. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : 2010. – 461 с.

20. Шавель С. А. Потребление и стабильность общества / С. А. Шавель. – Нац. акад. наук Беларуси, И-нт социологии. – Минск : Беларус. наука, 2010. – 340 с.

21. Пилипенко Г. М. Інституціональні чинники співвідношення державної і ринкової координації економічної діяльності / Г. М. Пилипенко: монографія. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 293 с.

22. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – М. : Психология, 2010. – 124 с.

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ДЕМОНСТРАТИВНОЕ ПОТРЕБЛЕНИЕ»

Е. В. Кучеренко, аспирант ГВУЗ «Национальный горный университет»

Рассмотрены наиболее распространенные дефиниции демонстративного потребления. Показано общее и особенное в понятиях «показное потребление», «престижное потребление», «статусное потребление», «избыточное потребление», «имиджевое потребления», «расточительное потребление». Установлена сущность демонстративного потребления через его понимание как экономического отношения, которое возникает в обществе при наличии соответствующих экономических, социальных и культурологических условий.

Ключевые слова: потребление, общество потребления, демонстративное потребление, показное потребление, престижное потребление, статусное потребление, избыточное потребление, имиджевое потребления, расточительное потребление.

ESSENCE OF THE NOTION OF DEMONSTRATIVE CONSUMPTION

E. V. Kucherenko, post-graduate student, SHEI «National Mining University»

The most common definitions of demonstrative consumption are considered. General and specific in such terms as «demonstrative consumption», «prestigious consumption», «status consumption», «excess consumption», «image consumption», «wasteful consumption» are shown. The essence of demonstrative consumption is established through its understanding as an economic relationship that arises in society with the presence of appropriate economic, social and cultural conditions.

Keywords: consumption, consumer society, demonstrative consumption, apparent consumption, prestige consumption, status consumption, overconsumption, image consumption, wasteful consumption.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Бараннік Л. Б. *Надійшла до редакції 18.09.17.*

УДК 351.82

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

І. Ю. Гузенко, к. е. н., старший науковий співробітник, iguzenko1@gmail.com

У статті узагальнено досвід реалізації науково-технічної політики провідних країн світу в умовах глобалізації. Виділено основні напрями державної підтримки та регулювання НДДКР в розвинутих країнах, виокремлено функції державного регулювання науково-технічної сфери. Проналізована специфіка державної підтримки та регулювання науково-технічної діяльності в окремих розвинутих країнах.

Ключові слова: науково-технічна політика, державне регулювання, функції державного регулювання науково-технічної діяльності, НДДКР, форми фінансування НДДКР, інноваційний розвиток.

Постановка проблеми. Однією із визначальних характеристик сучасного етапу розвитку світової економіки є глобалізація – процес формування єдиного світового економічного, фінансового, інформаційного і гуманітарного простору, який обумовлює зниження ролі державних бар'єрів на шляху руху інформації, капіталів, товарів та послуг, а також зростання ролі наднаціональних інститутів регулювання економіки. В умовах глобалізації та об'єктивного підвищення рівня конкуренції у всіх сегментах світової економіки, вирішального значення для національних економік, у тому числі для України, набуває розвиток національних науково-технічних систем, здатних на інноваційних принципах протистояти глобальним викликам і сприяти ефективному функціонуванню вітчизняних господарюючих суб'єктів як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках.

Як показує практика, багато у чому сама можливість продуктивної роботи національної науково-технічної системи залежить від відповідної науково-технічної політики держави, від її здатності, по-перше, сформувати на мікро- та макрорівнях економіки відповідні умови для науково-технічної діяльності та, по-друге, від ефективності державного регулювання та підтримки учасників такої діяльності. Одночасно, в умовах глобального простору важливою складовою національної науково-технічної політики є посилення та дієве використання міжнародної співпраці та партнерства з іншими країнами, а також створення ефективних умов для залучення зарубіжних інвесторів в наукоємні сектори національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив НТП на економічний та соціальний розвиток країн, роль та місце держави в стимулюванні науково-технічного розвитку національних економічних систем завжди був у центрі уваги світової та вітчизняної економічної науки. В контексті вітчизняних наукових пошуків у цій області достатньо грунтовними є роботи таких дослідників, як О. Амосов [1], Ю. Бажал [2], В. Геєць [3], Л. Федулова [4] та багатьох інших. Разом з тим, стан науково-технічної діяльності в Україні та рівень практичного впровадження досягнень НТП в нашій країні все ще залишається незадовільним. Зважаючи на це, аналіз світового досвіду науково-технічної політики провідних країн світу та можливості його використання в Україні є актуальним як з теоретичної, так і практичної точки зору.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є виокремлення основних напрямів державного регулювання НДДКР, а також форм та методів реалізації науково-технічної політики в провідних країнах світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» серед основних цілей та напрямів державної політики у даній сфері зазначено, що держава «…забезпечує соціально-економічні, організаційні, правові умови для формування та ефективного використання наукового та науково-технічного потенціалу, включаючи

державну підтримку суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності» [5]. Дана норма Закону в цілому відповідає тим загальним принципам державної науково-технічної політики, які діють в більшості розвинутих країн світу. Проте, необхідно зазначити, що відповідно до існуючих в тих чи інших зарубіжних країнах моделей ринкової економіки механізм формування і реалізації науково-технічної політики достатньо сутєєво відрізняється за масштабами державного втручання в науково-технічну діяльність та формами і методами державної підтримки ринкових суб'єктів господарювання.

Якщо в історичному контексті проаналізувати світову практику державного впливу на науково-технічні аспекти функціонування національних економічних систем, то умовно можна виділити чотири різновиди державної науково-технічної політики (див. напр. [4]):

– політика технологічного поштовху, за якої пріоритетні напрямки розвитку науки й техніки має визначати держава, одночасно забезпечивши їх реалізацію відповідними матеріальними, фінансовими, інформаційними та іншими ресурсами. Такий варіант державної політики передбачає широке використання цільових державних програм, масштабних державних капіталовкладень та інших прямих форм державної участі. Подібна політика була характерна для США в 40–60-х роках минулого століття з метою стимулювання розвитку нових технологічних напрямків в галузі використання атомної енергії, електроніки, створення ЕОМ, засобів зв`язку, авіабудування тощо. Така стратегія в різні періоди була характерна також і для Франції та Великобританії;

– політика ринкової орієнтації, за якої провідну роль у виборі напрямків розвитку науки й техніки має ринковий механізм та індивідуальні інтереси ринкових суб'єктів господарювання. За такої політики роль держави в стимулюванні впровадження досягнень НТП в реальний сектор економіки та інші сфери суспільства є досить обмеженою, а механізми регулювання науково-технічного розвитку в основному носять опосередкований характер. Ця політика активно проводилась у Японії, ФРН, стала пріоритетною в США в 70-х роках, а у 80-х до неї звернулася більшість інших провідних країн;

– політика соціальної орієнтації, яка передбачає досягнення соціального консенсусу при ухваленні ключових цілей науково-технічного розвитку суспільства шляхом попереднього широкого їх громадського обговорення. Цей варіант інноваційно-інвестиційної політики ніколи не був основним, але окремі його елементи у той чи інший період знаходили своє відображення в політиці різних країн;

– комплексна політика, яка ставить за мету структурні зміни національної економіки за рахунок дифузії у всі сфери відповідних технологічних новацій. Подібна політика передбачає застосування як прямих, так і опосередкованих методів державного впливу на економічні процеси, координацію дій зацікавлених господарюючих суб'єктів задля досягнення бажаних соціально-економічних параметрів розвитку. Найбільш послідовно даний варіант науково-технічної політики проводиться Японією і, частково, Францією.

Якщо розглянути світову практику державної підтримки науково-технічної діяльності, то за рівнем і формами такої підтримки прийнято виділяти державні стратегії активного втручання, децентралізованого регулювання і змішані (див. напр. [6]).

Стратегія активного втручання – це стратегія, при якій держава визнає науково-технічну і інноваційну діяльність головними чинниками національного економічного зростання. Дана стратегія передбачає істотну підтримку інноваційних науково-технічних процесів на законодавчому рівні і в зовнішній політиці держави. Наприклад, в Японії, Франції, Нідерландах і інших країнах, що застосовують цю стратегію, існують тісні відносини між органами державного управління, наукою і виробництвом, які діють спільно в рамках міжнародної конкуренція. Держава здійснює не тільки координацію інноваційної науково-технічної діяльності, але і відіграє активну роль в організації, фінансуванні, контролі, законодавчому супроводі, а також здійснює всякого роду підтримку цих процесів.

Стратегія децентралізованого регулювання припускає відсутність жорстких ди-

рективних зв'язків в науково-технічній сфері між державою і інноваційними підприємствами і організаціями, але при цьому держава зберігає значущу позицію в інноваційній сфері. У США, Великобританії і інших країнах, прихильниках цієї стратегії, на перше місце в науково-технічній діяльності виходять суб'єкти господарювання, а держава прагне створити їм максимально сприятливі економічні, фінансово-кредитні, податкові, законодавчі та інші умови. Вплив держави на науково-технічну та інноваційну діяльність здійснюється за допомогою, переважно, опосередкованих методів, спрямованих на стимулювання інноваційної активності всіх зацікавлених учасників; виділяє державні ресурси для створення початкового попиту на нововведення, що надалі значно поширюється в національній економіці. При зд ійсненні цієї стратегії використовуються податкові пільги та інші стимули наукової та інноваційної активності.

Змішана стратегія застосовується країнами (наприклад, Швецією), в яких є значний по впливу і розмірам державний сектор і керівництво яких прагне підтримати високий експортний потенціал державного сектора. При змішаній стратегії уряд використовує по відношенню до державних підприємств стратегію активного втручання, а до приватних – стратегію децентралізованого регулювання.

Очевидно, що незважаючи на різні масштаби державного втручання в науково-технічні процеси, багато у чому успішність впровадження досягнень НТП в усі сфери суспільного життя залежить від ефективності державного регулювання науково-технічного розвитку національної економіки. Необхідність проведення виваженої науково-технічної політики, окрім необхідності реалізації загальнонаціональних пріоритетів розвитку, обумовлена самою специфікою науково-технічної та інноваційної діяльності. Об\єктивно, поява і особливо впровадження нових технологій завжди є складним процесом, який супроводжується високими витратами і характеризується невизначеністю результатів. У таких умовах нововведення впроваджуються тільки завдяки досить сильному тиску зовнішніх обставин у відповідному інституціональному середовищі.

Так, якщо проаналізувати факти, які нам дає економічна історія розвитку провідних країн світу в періоди передумов інноваційних бумів, що мали місце в поворотних точках економічного розвитку, то очевидним стає те, що саме в ці періоди у бізнесі майже повністю втрачалися можливості до традиційних шляхів максимізації прибутку, а ринкові механізми не могли забезпечити повною мірою перехід до нових інноваційних моделей прибуткового розвитку. Розглядаючи, наприклад, ситуацію у технологічному розвитку, яка склалася у 70-ті – 80-ті роки XX ст., тобто тоді, коли провідні країни світу здійснили один із визначальних інноваційних проривів, ми переконуємося, що за рахунок державних витрат тоді фінансувалася значна частка сукупних витрат на НДДКР, на створення й підтримку інформаційної інфраструктури та інші види діяльності по забезпеченню НТП. Причому таких витрат, у здійсненні яких господарюючі суб'єкти були не зацікавленими у зв'язку із неможливістю отримання поточних прибутків.

І сьогодні у розвинених країнах держава несе від 20 до 50% національних наукових, інноваційних витрат. Частка витрат на дослідницькі роботи та інноваційні розробки в загальній сумі державних витрат невелика, але в останні 20 років досить стабільна. Вона склала 6–7% у США, 4–5% – у ФРН, Франції, Великобританії та Італії, 3–5% – у Японії. У США фінансові ресурси надходять як від держави, так і приватних фірм і організацій. Фінансування всіх розробок і нововведень у США здійснюється приблизно в таких пропорціях: 35% – з федерального бюджету (близько 200 млрд. дол. США); 60% – за рахунок власних коштів компаній; 5% – з коштів урядів штатів та органів місцевого самоврядування. Університети, коледжі та приватні неурядові організації беруть участь у фінансуванні науково-дослідної діяльності і конструкторських розробок (НДДКР) на рівні 5–6%. Для системи державної підтримки інновацій в США останнім часом характерний розподіл програмно-цільового підходу. Фінансування зосереджене як на пріоритетних технологічних (біотехнологія, енергетика, електроніка, охорона здоров'я), так і галузевих напрямках

(аерокосмічний, військово-промисловий тощо). Близько 75% НДДКР в аерокосмічній промисловості здійснюється на державних асигнуваннях. Наукові дослідження щодо виробництва нових матеріалів на 35% фінансуються державою [7].

Найчастіше державні фінансові ресурси надаються приватним господарюючим суб'єктам на перших етапах розвитку інновацій, що пов'язано із високою невизначеністю результатів, складністю оцінки віддачі вкладення та високою капіталомісткістю початкових етапів науково-технічного процесу.

Якщо звернутися до абсолютних та відносних значень витрат провідних країн світу на НДДКР (табл. 1), то можна констатувати, що вище середніх показників (2,33%) по країнам Організації Економічного Співробітництва і Розвитку витрачали фінансові ресурси такі країни як: Ізраїль, Швеція, Фінляндія, Японія, Південна Корея, США та Німеччина. (Тут можна згадати, що Україні на дані цілі витрачається менше 1% від ВВП). За абсолютними показниками витрат на НДДКР безумовним лідером були США, на другому місці – Японія, а вже на третьому досить очікувано опинився Китай.

Таблиця 1

Показники внутрішніх витрат на НДДКР по окремим країнам світу за ПКС

	Витрати на НДДКР, млрд. дол.		Частка у світових витратах на НДДКР, %		Частка витрат на НДДКР від ВВП, %		Витрати на НДДКР у розрахунку на душу населення, дол.	
	2007	2013	2007	2013	2007	2013	2007	2013
Світ	1132,3	1477,7	100	100	1,57	1,70	169,7	206,3
Аргентина	2,5	4,6	0,2	0,3	0,40	0,58	64,5	110,7
Бразилія	23,9	31,3	2,1	2,2	1,11	1,15	126,0	157,5
Канада	23,3	21,5	2,1	1,5	1,92	1,63	707,5	612,0
Китай	116,0	290,1	10,2	19,6	1,40	2,08	87,0	209,3
Єгипет	1,6	5,3	0,1	0,4	0,26	0,68	21,5	64,8
Ізраїль	8,6	10,0	0,8	0,7	4,48	4,21	1238,9	1290,5
Японія	139,9	141,4	12,4	9,6	3,46	3,47	1099,5	1112,2
Малайзія	2,7	6,4	0,3	0,5	0,61	1,13-	101,1	219,9
Мексика	5,3	7,9	0,5	0,5	0,37	0,50	46,6	65,0
Республіка Корея	38,8	64,7	3,4	4,4	3,00	4,15	815,6	1312,7
Туреччина	6,3	10,0	0,6	0,7	0,72	0,95	90,9	133,5
США	359,4	396,7	31,7	28,1	2,63	2,81	1183,0	1249,3

Джерело: [8].

На інші країни світу, населення яких складає 67%, припадає лише 23% витрат на НДДКР. Необхідно відзначити, що частка розвинених країн у світових витратах на НДДКР знижується при активізації участі Китаю та інших країн, що розвиваються. Так, у 2013 р. порівняно з 2007 р. частка США зменшилася з 31,7% до 28,1%, Європи – з 26,2% до 21,4%, Японії – з 12,4% до 9,6%, а частка Китаю зросла – з 10,2% до 19,6, відповідно [8].

Така різнонаправлена тенденція змін питомої ваги внутрішніх витрат на НДДКР розвинутих країн, та країн, що розвиваються, наочно підтверджуються їх різними темпами зростання сукупних витрат на наукові дослідження та розробки. Як свідчать дані динаміка таких сукупних витрат деяких країн світу 2007–2014 рр.(табл. 2), саме Китай демонстрував найвищі темпи зростання за вказаний період, збільшивши обсяги витрат на 184,0%. Для порівняння, у США таке зростання склало 28,1%, у Великобританії – 15,8%, у Німеччини – 29,6%., Японії – 15,4%, Канади – 20,0% та Франції – 20,9%. Тобто темпи нарощування фінансування на-

укових та науково-дослідних розробок в Китаї, порівняно із найбільш розвинутими країнами великої сімки, були у середньому у 6–11 разів вищими.

Таблиця 2

Динаміка сукупних витрат на наукові дослідження та розробки країн світу

Країна	млрд дол. США за ПКС								2014 р. до 2007 р, %
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
США	363	377	376	415	427	436	450	465	128,1
Китай	100	123	141	149	175	199	258	284	284,0
Японія	143	144	143	148	152	158	163	165	115,4
Німеччина	71	72	71	83	88	91	92	92	129,6
Південна Корея	36	37	38	49	53	56	61	63	175,0
Франція	43	44	43	47	49	51	52	52	120,9
Індія	21	23	24	33	38	41	42	44	209,5
Великобританія	38	38	38	39	41	42	44	44	115,8
Росія	23	24	25	23	25	27	38	40	173,9
Бразилія	17	18	18	24	28	30	31	33	194,1
Канада	25	25	25	26	27	29	29	30	120,0
Австралія	14	14	14	20	21	22	23	23	164,3
Тайвань	15	16	16	19	21	22	22	23	153,3
Італія	20	20	19	23	24	24	22	22	110,0
Іспанія	15	15	15	19	20	20	18	18	120,0
Нідерланди	11	11	11	13	13	14	15	15	136,4
Швеція	13	13	13	13	14	14	14	14	107,7
Ізраїль	8	9	9	9	10	10	11	11	137,5
Швейцарія	9	9	9	10	10	10	11	11	122,2
Туреччина	7	7	7	8	9	10	10	11	157,1
Австрія	8	8	8	9	10	10	10	10	125,0
Бельгія	7	7	7	8	8	9	9	9	128,6
Сінгапур	5	5	5	7	8	9	9	9	180,0
Мексика	7	7	7	6	6	7	8	8	114,3
Фінляндія	6	7	7	7	8	8	7	7	116,7
Польща	3	4	4	5	6	6	6	7	233,3
Данія	5	5	5	6	6	7	6	6	120,0
ПАР	4	4	5	5	5	6	6	6	150,0
Аргентина	3	3	3	3	4	4	5	5	166,7
Чехія	4	4	4	4	4	4	5	5	125,0
Норвегія	4	4	4	5	5	5	5	5	125,0
Португалія	2	2	2	4	4	4	4	4	200,0
Ірландія	2	2	2	3	3	3	3	3	150,0

Розраховано за: [9]

У більшості провідних країн світу у даний час використовується процес дерегулювання, тобто скорочення масштабів прямого державного втручання в економіку. Проте, що особливо важливо для кращого розуміння проблеми співвідношення між механізмами державного регулювання і ринковими механізмами саморегулювання, процеси дерегулювання супроводжуються не ослабленням економічних функцій держави, а їх ускладненням. Це обумовлено загальною тенденцією розвитку і поглиблення світогосподарських зв'язків, коли інформаційний ресурс постіндустріальних країн робить більш прогнозованим ринок, впливає на зміни його «економічного клімату», що, у свою чергу, визначає правила поведінки суб'єктів економічного життя.

Серед країн з найбільш багатим досвідом здійснення науково-інноваційних процесів, широким спектром застосовуваних методів та інструментів науково-технічної

політики, слід виділити США. Інші країни, як розвинуті в економічному та науково-технічному плані, так і менш розвинуті у цьому відношенні, багато у чому рівняються на США та намагаються копіювати цей досвід та адаптувати до вимог своїх країн. У результаті в світовій спільноті існують досить суттєві розбіжності щодо державної та регіональної науково-технічної політики.

Так, у США не існує єдиної інноваційної політики у вигляді системи планування, прогнозування і контролю. Механізм здійснення інноваційної політики заснований в основному на використанні інструментів прямої дії шляхом розподілу бюджетних коштів на НДДКР через підрядну систему, що носить назву ФКС (Федеральна Контрактна Система).

Також органами державного регулювання інноваційної діяльності в США є: Американський науковий фонд (курирує фундаментальні наукові дослідження), Американська наукова рада (курирує промисловість і університети), НАСА (Національне космічне агентство), Національне бюро стандартів, Національний інститут охорони здоров'я, Міністерство оборони, Національний центр промислових досліджень, Національна академія наук, Національна технічна академія, Американська асоціація сприяння розвитку науки. Останні чотири структури мають змішане фінансування, інші – із державного бюджету.

Держава стимулює створення венчурних фірм і дослідних центрів. Найбільш наукомісткі й ефективні дослідження, з огляду на їхню складність, високі витрати, ризик, сильну міжнародну конкуренцію, держава повністю фінансує. Широко практикується безкоштовна видача ліцензій на комерційне використання винаходів, запатентованих у ході бюджетних досліджень, і власності державного уряду.

Діяльність інвестиційних фондів має спрямування на підтримку як дрібних фірм-інноваторів, так і окремих винахідників-одиночок. Важливу роль в інвестуванні малих фірм відіграє Національний науковий фонд США, що не тільки кредитує інноваційні фірми, але і займається видачею грантів – безплатних цільових субсидій.

Істотний момент прямої підтримки інноваційних процесів – формування державної інноваційної інфраструктури. Держава може створювати мережі центрів для поширення нововведень і консультаційних центрів, що надають ділові послуги інноваторам, сприяє формуванню ринку інновацій (інформація в державних виданнях, виставки, біржа, ярмарки тощо), сама виступає його агентом, наприклад при покупці та продажу ліцензій.

Державні органи покликані здійснювати моніторинг і прогнозування інноваційних процесів у країні і за кордоном, а часто і пошук найбільш ефективних передових технологій для широкого впровадження. Особливе місце посідає державна експертиза інноваційних проектів, оскільки окремим організаціям, що здійснюють нововведення, важко оцінити усі їхні можливі ефекти в загальноекономічному масштабі. Інноваційним організаціям можуть надаватися пільги з оплатою державних послуг: зв'язку, тепло-, електроенергії тощо.

У США велика увага приділяється прогнозуванню, стандартизації, оптимізації управлінського рішення, державній експертизі інноваційних проектів, веденню державної статистики інновацій. Серед факторів прямого регулювання насамперед слід виділити податкові пільги. Пільгове оподаткування прибутку реалізується як шляхом скорочення податкової бази, так і шляхом зменшення податкових ставок, відрахування з податкових платежів.

Проведений зарубіжними дослідниками аналіз ефективності застосування податкових пільг для підтримки НДДКР показав, що у цілому стимулювання інноваційної діяльності за їх рахунок дає позитивний ефект. З'ясувалося, що він дещо більший для малих фірм і відносно менший – для великих. Проте, і в першому, і в другому випадку податкові пільги зменшують витрати компаній на НДДКР і тим самим штовхають їх до нарощування обсягів науково-дослідних робіт до певного соціального оптимуму.

В контексті пільгової податкової політики, яка застосовується у провідних державах світу, важливим є аспект впливу податкових пільг на процеси мотивації до творчої діяльності безпосередніх спеціалістів, які

займаються новаторством. Безумовно, збільшення заробітної плати за рахунок подібних пільг може стати певним стимулом до більш продуктивної роботи творчих спеціалістів фірми і, таким чином, відбитися на доходах компанії.

Певною формою відображення того, що вкладення у людський капітал сьогодні є одним із найбільш ефективних способів інвестування, є практика безпосередньої підтримки розвинутими державами наукових спеціалістів національних підприємств через механізм пільгової податкової політики. Для стимулювання приватної інноваційної діяльності шляхом компенсації підприємцям частини відносно високих витрат на творчу працю використовується такий податковий інструмент, як зарплатний науково-дослідний податковий кредит (R&D wage tax credit). Подібна податкова пільга зменшує суму податків на заробітну плату наукових співробітників, а також податку із фонду заробітної плати, який виплачує підприємець. Тобто, фактично, відбувається подвійне стимулювання: і підприємця, у якого є можливість спрямувати більше інвестицій у НДДКР через зменшення витрат на працю, і співробітника, у якого збільшується особистий дохід. Окрім того, висока заробітна плата у сфері науково-дослідної роботи може сприяти збільшенню сюди пропозиції кадрів.

Так, наприклад, зарплатний науково-дослідний податковий кредит є основною податковою пільгою, яка діє у Нідерландах для мети стимулювання НДДКР. Даний механізм був введений у 1994 році і застосовується для підтримки наступних проектів:

– наукові дослідження в галузі технічних та природничих наук;

– розробка нових матеріальних продуктів, процесів або продуктів програмування;

– дослідження здійсненності власних потенційних проектів НДДКР;

– наукові дослідження, спрямовані на покращення технологічних процесів у виробництві [10].

Якщо звернутися до практики інноваційної політики Японії, то необхідно констатувати, що її концепція тісно пов'язана з принципами економічної політики неомеркантилізму, відповідно до якої державі відводиться важлива роль в управлінні економікою. Відповідно до цього, тактика і стратегія державного регулювання інноваційної сфери даної країни реалізується на підставі наступних положень:

1) фінансова підтримка пріоритетних галузей через Японський банк розвитку і Японський експортно-імпортний банк;

2) захист молодих галузей (високі імпортні мита і нетарифні бар'єри);

3) преференційний розподіл іноземної валюти на користь молодих галузей (для імпорту техніки і технологій);

4) спеціальна схема прискореної амортизації, що істотно знижує податковий тягар для інноваційних фірм;

5) стимулювання імпорту високих технологій і високотехнологічного устаткування;

6) «адміністративне керівництво».

Система державного управління Японії унікальна тим, що дозволяє державі регулювати рівень ризиків, пов'язаних із конкуренцією за допомогою організації злиття, регулювання об'ємів виробництва і нових капітальних вкладень. Японська модель інтеграції науки і виробництва, науково-технічного прогресу передбачає будівництво повністю нових міст-технополісів, що зосереджують НДДКР і наукомістке промислове виробництво. Створення технополісів – один з найважливіших стратегічних напрямків цільової програми японського уряду із завоювання Японією міцних позицій технологічного лідера.

Франція відмовляється від проведення глобальної політики у сфері науки та технології за допомогою адміністративних і правових важелів, займається перебудовою «навколишнього середовища» з метою створення найбільш сприятливих умов для кооперації науки і виробництва, втручаючись по мірі необхідності і не застосовуючи примусу. У жодній країні, окрім Франції, немає такого могутнього інституту прикладних досліджень. Її інноваційна політика розвивається по декількох напрямах: підтримка інноваційної діяльності малих і середніх підприємств; зняття обмежень на шляхи венчурних інвестицій, стимулювання кооперації між науковими організаціями, вузами і промисловими підприємствами.

Необхідно зауважити, що в останні роки з метою загального підвищення ефективності інноваційної сфери та підтримки діяльності інноваційно-активних підприємств у Франції були здійснені досить серйозні організаційно-адміністративні реформи [11, с.257], зміст яких полягає у наступному:

1. В рамках міністерства науки і освіти організоване національне агентство досліджень (ANR);

2. Відбулося злиття трьох національних агентств по підприємці малих та середніх підприємств – ANVAR (комерціалізація НДДКР та інновації), SOFARIS (страхування малого бізнесу), BPME (банк, який співпрацює з малими та середніми підприємствами. У результаті утворене нове державне агентство OSEO, структурними елементами якого і стали перераховані вище організації.

3. В рамках міністерства промисловості створене агентство промислових інновацій ANII (див. рис. 1).

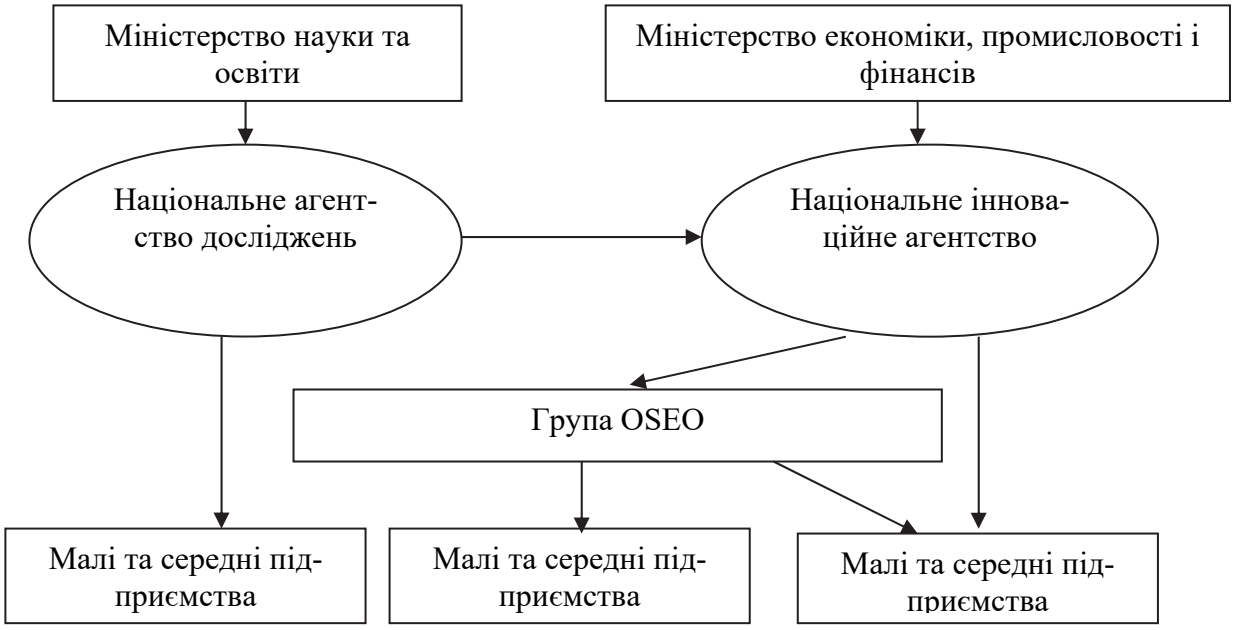

Рис. 1. Організаційна система державного стимулювання діяльності малих та середніх інноваційних підприємств у Франції

Головними напрямами роботи даних структур є допомога малим і середнім підприємствам в придбанні патентів, ліцензій, обчислювальної техніки, фінансуванні НДДКР. Особливістю є те, що подібні механізми підтримки надаються не всім фірмам, а як правило новим інноваційним, наукоємним, високотехнологічним компаніям (так званим «стартапам»), які створені на основі використання результатів наукових досліджень та розробок. Найбільш поширеною формою їх державної підтримки є середньострокових кредитів з 50% гарантією.

Подібна масштабність державної інноваційно-технологічної політики не є випадковою. Необхідно зазначити, що на відміну від США, де створення науково-технологічних парків, як правило, відбувається за провідної ролі університетів, у Франції (як і у більшості країн Західної Європи) їх ініціаторами зазвичай стають місцеві і регіональні органи влади .

Особливістю державної інноваційної політики Німеччини є чітке розмежовування сфер діяльності на два напрями: створення і дифузію. На етапі створення виділяються три етапи: фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, експериментальні розробки. Напрям дифузії так само включає три стадії: сприяння виробництву нової продукції і «ухваленню» її промисловістю; відкриття ринку для нової продукції; сприяння розповсюдженню серед користувачів. Серед ключових моментів успіху Німеччини в проведенні інноваційної політики експертами наголошується гнучка і ефективна

державна система стимулювання інноваційної діяльності, що включає пільгове оподаткування, амортизаційну політику тощо.

Висновки. Отже, у розвинутих країнах світу були створені національні моделі регулювання науково-технічної сфери, які суттєво відрізняються за рядом параметрів – інтенсивності державного втручання, форм та застосовуваних методів [12]. Визначальною умовою можливості застосування тієї чи іншої стратегії державного регулювання науково-технічної діяльності є рівень розвитку країни, її економічний стан та потенціал науково-інноваційного сектору. Якщо країна розвинута в економічному відношенні, механізми ринкового саморегулювання спроможні дати імпульс для інноваційного розвитку економіки, а суб'єкти господарювання ці імпульси сприймають і ефективно реалізують у практичному житті, то державний вплив на науково-технічну сферу здійснюється переважно непрямими методами. Якщо ж ринковий потенціал саморегулювання не стимулює інноваційний розвиток, то державне регулювання має бути більш активним і включати в себе методи прямого регулювання.

Щодо умов міжнародної діяльності, то перед державою виникають принципово нові завдання, які вона повинна вирішувати. По-перше, вона має стати сильним конкурентом на світових ринках, здатним забезпечити національну безпеку. По-друге, держава має сприяти прогресивним інституціональним перетворенням і, особливо, формуванню крупних національних фінансових компаній, здатних протистояти глобальному фінансовому капіталу.

А це вимагає об'єктивного посилення ролі держави і розробки науково-виваженої національної науково-технічної політики у світовому глобальному просторі.

Література.

1. Амосов О. Ю. Державне регулювання науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні / О. Ю. Амосов // Держава та регіони: Науково-виробничий журнал. – Сер.: Державне управління. – 2009. – №3. – С. 18–25.

2. Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку / За ред. д-ра екон. наук Ю. М. Бажала. – К. : Ін-т економ. та прогноз., 2002. – 320 с.

3. Геєць, В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.

4. Федулова Л. Інноваційний розвиток економіки: модель, система, управління, державна політи-ка / Л. Федулова. – К. : Інститут економічного прогнозування, 2004. – 234 с.

5. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 3, ст.25.

6. Кокурин Д. И. Инновационная деятельность / Д. И. Кокурин. – М. : Экзамен, 2001. – 576 с.

7. Источники финансирования инновационной деятельности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.projects.innovbusiness.ru/content/document_r_D2A1EB75-CC7C-47CB-B4CD-AD2.html

8. UNESCO Science Report: towards 2030 – Executive Summary. - https://en.unesco.org/unesco_science_ report

9. Бєлов О. В. Порівняльний аналіз фінансування науки у світі / О. В. Бєлов // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2014. – № 5 (67). – С. 25-31.

10. Dutch Ministry of Ecjnjmic Affairs. Amsterdam, 2007.

11. Національна економіка: навч. посіб, для студ. вищ. навч. закл. [Білоцерківець В. В., Завгород-ня О. О., Лебедєва В. К. та ін.]; За ред. В. М. Тарасе-вича. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.

12. Пилипенко Ю.І. Технологічна система суспільства та її структура / Ю. І. Пилипенко // Науковий вісник НГУ. – №6 (132), 2012. С. –147–153.

ОСОБЕННОСТИ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ВЕДУЩИХ СТРАН МИРА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

И. Ю. Гузенко, к. э. н., старший научный сотрудник

В статье обобщен опыт реализации научно-технической политики ведущих стран мира в условиях глобализации. Выделены основные направления государственной поддержки и регулирования НИОКР в развитых странах, выделены функции государственного регулирования научно-технической сферы. Проанализирована специфика государственной поддержки и регулирования научно-технической деятельности в отдельных развитых странах.

Ключевые слова: научно-техническая политика, государственное регулирование, функции государственного регулирования научно-технической деятельности, НИОКР, формы

финансирования НИОКР, инновационное развитие.

FEATURES OF THE SCIENTIFIC AND TECHNICAL POLICY OF THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD IN GLOBALIZATION CONDITIONS

I. Yu. Guzenko, Ph. D (Econ.) Senior Researcher

The article summarizes the experience of realization of scientific and technical policy of the leading countries of the world in the conditions of globalization. The main directions of state support and regulation of R & D in developed countries are highlighted, the functions of state regulation of the scientific and technical sphere are singled out. The specifics of state support and regulation of scientific and technological activities in certain developed countries are analyzed.

Keywords: scientific and technical policy, state regulation, functions of state regulation of scientific and technical activities, R & D, forms of R & D financing, innovative development.

Рекомендовано до друку д. е. н. проф. Пилипенко Г. М. *Надійшла до редакції 17.09.17.*

УДК 316:32(-87)

ЭВОЛЮЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ СТРАН ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

И. Е. Релина, кандидат экономических наук, irinarielina2@gmail.com

В статье исследуются теоретические модели государственного регулирования экономики и факторы, влияющие на проведение социальной политики в европейских странах. Показана сменяемость приоритетов в проведении социальной политики в странах Европейского Союза в зависимости от особенностей экономического развития в тот или иной период. Выделены общие и специфические черты социальной политики по ряду европейских стран.

Ключевые слова: модель государственного регулирования экономики, государственные расходы, динамика государственных расходов, социальная политика.

Постановка проблемы. Социальная политика государства всегда оказывала огромное влияние на экономическое развитие. Начиная с промышленной революции государства развитых стран мира стали проводить целенаправленную деятельность по перераспределению доходов с целью нейтрализации рыночных «провалов» в сфере социального обеспечения, с одной стороны, и подготовки квалифицированной рабочей силы для нужд нарастающей индустриализации, с другой. Как показала практика, общая тенденция, характерная для европейских стран в систематическом наращивании государственных расходов на социальные нужды, со временем вступила в противоречие с экономическим прогрессом. Оказалось, что чем большая часть дохода распределялась на социальные потребности, тем менее эффективной становилась экономическая система. Это происходило в силу того, что она не позволяла обеспечить должный жизненный уровень населения через получения им трудового дохода, а также исчерпывала свои потенциальные возможности для дальнейшего инвестирования: наличие социальных гарантий, обеспечивающих прожиточный минимум, существенно снижает стимулы к трудовой деятельности. В силу этого вопросы проведения эффективной социальной политики, и особенно в странах Европейского Союза, имеющего богатый опыт реформирования социальной сферы, становятся особенно актуальными.

Анализ последних исследований и публикаций. К теме социальной политики, проводимой в Европейском Союзе, обращалось много зарубежных исследователей. Такие ученые как А. Сапир, Г. Эспинг-

Андерсен, А. Хьюберт, Ж. Бассет, Д. Каулиер-Грайс занимаются исследованием принципов построения социальной политики на Западе и изучением ее страновых моделей [1–4]. Существует в данном направлении и ряд работ украинских авторов, которые пытаются выявить специфику европейских моделей социальной политики и адаптировать их к национальным условиям развития [5–7].

Так, недостаточное внимание в отечественных исследованиях уделяется проблемам изменения направленности деятельности государства в социальной сфере, которое в условиях глобализации мировой экономики все больше приобретает унифицированный характер. В научной литературе по большей части исследуется страновая специфика в функционировании определенных моделей социального развития без должного внимания общемировым тенденциям и, что необходимо, изучению факторов, которые определяют сменяемость подходов в проведении социальной политики.

Формулирование цели статьи. Целью статьи является выявление факторов, обеспечивших сменяемость приоритетов в проведении социальной политики в странах Европейского Союза, определение основных направлений ее построения в современный период.

Изложение основного материала исследования. Исторический опыт свидетельствует, что социальные вопросы возникали перед государством с самого момента его возникновения. С самых древних времен как мыслители, так и правящие элиты пытались найти универсальные принципы справедливости, выполнение которых позволило бы создать стабильное и экономически эффективное государство. Существовало понимание, что противоречия социального характера способны нарушить общественное спокойствие и составить угрозу существующей власти. Поэтому государство в европейских странах по мере необходимости всегда совершало инвестиции в социальную сферу, присоединяясь к филантропической деятельности отдельных граждан и церкви.

С усложнением социально-экономических проблем на фоне промышленного развития усиливается социальная составляющая государственного вмешательства в экономику. Начиная с 80–90-х гг. XIX в. правительствами многих индустриальных стран принимаются прогрессивные трудовые законы социальной направленности, ограничивающие применение детского труда, устанавливают продолжительность рабочего дня, вводят страхование на случай безработицы и по пенсионному обеспечению по старости. Первой страной, в которой правительство начало выполнять социальную функцию, была Германия (например, «социальные законы» Бисмарка 1881–1889 гг.). В дальнейшем подобные функции стали традиционными и для других стран.

Для примера достаточно вспомнить Англию, где наблюдалось значительное расширение правительственных социальных функций. Начиная с принятия Закона о пенсиях по старости 1908, английское правительство принимает систематических мероприятий по внедрению социальной помощи, а именно: вводит субсидии и выплаты в связи с болезнью рабочим, их бесплатное лечение. В 1891 г. В этой стране вводится бесплатное начальное образование, а закон 1902 сделал доступной для широких слоев населения и среднее образование. Всего с 1870 по 1895 расходы английского правительства только на народное образование возросли в 7 раз [8, с.121].

Невзирая на достаточно высокую социальную активность государства в период становления и развития индустриальной экономики Запада, апогей разворачивания его социальных функций приходится на 50–60-е гг. XX в. В этот период почти во всех развитых европейских странах формируется масштабный государственный сектор, быстро увеличивается доля национального дохода, перераспределяемого через бюджетную систему (до 50% ВВП почти во всех развитых странах). Данные табл. 1 свидетельствуют о том, что доля общих государственных расходов (в процентах к ВВП), увеличиваясь с конца XIX – до начала XX в. практически во всех странах Европы, резко возросла в послевоенный период.

Именно в рассматриваемый период в структуре государственных расходов преобладают расходы социальной направленности: возрастает степень социальной за-

щищенности населения, увеличивается его доступ к образованию и здравоохранению, профессиональной подготовке. На макроэкономическом уровне наблюдается выравнивание чрезмерной дифференциации доходов через перераспределительные механизмы, сокращение масштабов бедности, а также достигается состояние полной занятости.

Таблица 1

Доля общих государственных расходов в ряде стран Европейского Союза (в процентах к ВВП)

Страна	1870	1913	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Германия	10,0	14,8	30,4	32,4	38,5	45,1	43,3	44,3	44,0
Франция	12,6	17,0	27,6	34,6	40,3	46,5	49,1	47,9	57,2
Италия	11,9	11,1	–	30,1	34,7	34,3	43,3	43,8	47,2
Великобритания	9,4	12,7	34,2	32,2	39,1	39,9	41,8	37,8	47,0
Швеция	5,7	10,4	–	31,0	–	57,6	64,6	57,2	49,3
Нидерланды	9,1	9,0	26,8	33,7	–	52,1	50,1	41,2	46,6

Составлено по: [9– 14].

Такие успехи в усилении социальной составляющей развития стали следствием влияния как экономической составляющей, так и давления общественных сил. Как известно, именно в 50–70-е гг. XX в. в большинстве европейских стран у власти находились социал-демократические партии, идеология которых отвечала и условиям послевоенного времени, и требованиям широких народных масс о государственной защите от безработицы и нищеты, и необходимости широкого участия государства в создании условий экономического роста. Немаловажную роль в борьбе за повышение социальных стандартов сыграли и профсоюзы. Во многом благодаря их активной позиции трудящимся удалось добиться законодательного закрепления ряда предпринимательских уступок в области заработной платы и условий труда, найма и увольнения, техники безопасности и т. п. Все это привело к созданию системы социального обеспечения и помощи нуждающимся, что в значительной мере и обусловило быстрый рост государственных расходов.

Вместе с этим следует обратить внимание на тот факт, что такое резкое расширение социальной составляющей в деятельности государства в рассматриваемый период и его положительное влияние на экономический рост имели в качестве своего важнейшего источника беспрецедентно устойчивые и высокие темпы экономического роста. Это стало возможным благодаря макроэкономическому государственному регулированию экономики в соответствии с кейнсианской моделью управления. Основной целью кейнсианской теории было доказательство того, что уже перестали действовать автоматические механизмы рынка, которые получили детальную разработку в неоклассической теории.

В отличии доктрины невмешательства государства в экономику перед последним выдвигается новая задача: контролировать совокупный спрос и воздействовать на него таким образом, чтобы он своим уровнем насколько это возможно, соответствовал объему производства при полной занятости. «Расширение функций правительства в связи с задачей координации склонности к потреблению и побуждения инвестировать я защищаю как единственно практически возможное средство избежать разрушения существующих хозяйственных форм и как условие для успешного функционирования индивидуальной инициативы», – писал Дж. М. Кейнс [15, с.264].

Принципом действия предлагаемой модели стало использование автономных государственных расходов, которые через мультипликатор способны обеспечить более значительный, по сравнению с ними, прирост национального дохода. Это происходит потому, что дополнительные государственные расходы способствуют росту текущих доходов населения, часть которых представляется в виде потребительского спроса,

другая же – в сбережениях. Следовательно, у производителей потребительских товаров и услуг возрастает объем продаж за счет увеличения потребительского спроса, увеличится доля прибыли, а, значит и дохода. Часть его производители направят на потребление, другая же будет отложена в виде сбережений. Процесс начнет захватывать все новые и новые слои населения, которые, отметив увеличение своих доходов, увеличат и потребление, способствуя тем самым росту общего спроса и национального дохода. Наступает оживление деловой активности, рост занятости, которые приводят к увеличению склонности к инвестированию у различных групп предпринимателей.

Аналогичным является и использование в целях регулирования налоговой системы. Снижение налогов затрагивает преимущественно получателей средних и невысоких доходов, которые были бы склонны немедленно использовать полученные выгоды на потребительские товары и услуги, что эффективно стимулировало бы общий уровень спроса в экономике. Кредитно-денежному регулированию в такой макроэкономической политике отводилась роль поддержания устойчивых или снижающих в долговременном плане процентных ставок. Использование кейнсианских методов регулирования на практике содействовало стабилизации экономической конъюнктуры, сглаживанию циклических колебаний, обеспечению макроэкономических условий, которые способствовали поддержанию высоких темпов экономического роста и достижению полной занятости. Все это позволяло государству безболезненно направлять практически половину национального дохода на социальные нужды.

Ситуация резко изменилась в конце 70–80-х гг. XX в. Новый виток научно-технической революции и переплетения циклических колебаний со структурными кризисами, соединение безработицы, инфляции со спадом производства (стагфляция), усиление процессов интернационализации выдвинули на передний план проблемы формирования предложения и сбережений как основного источника инвестиций. Стало очевидным, что прежние возможности экстенсивного развития оказались в значительной степени исчерпанными. Практика наращивания государственных расходов в социальной сфере вошла в противоречие с потребностями концентрации усилий на технико-технологическом обновлении производства, необходимости усиления рыночных принципов регулирования экономики. Все возрастающая открытость национальных экономических систем в процессе интернационализации, расширение влияния международных монополий на процессы воспроизводства в мировом масштабе становились серьезным препятствием для эффективного функционирования систем государственного регулирования в отдельных странах, которые все больше бюрократизировались.

Все это вызвало переход к новой модели государственного регулирования экономики и приходу к власти консервативных политических сил. Последние провозгласили курс на ограничение социальных и экономических функций государства и усиление рыночных регуляторов. В качестве основы проведения социальной политики была избрана неолиберальная модель, где главными институтами, которые удовлетворяют потребности отдельного индивида и благодаря которым решаются социальные проблемы, считаются семья и рынок. Именно рынок играет ключевую роль в достижении каждым субъектом максимального благосостояния, а значит, не требует никаких дополнительных инструментов влияния на данный процесс. Задачей государства является обеспечение реализации личных прав граждан, гарантий равенства возможностей в использовании талантов и достижении успеха. Равенство возможностей первично по отношению к равенству доходов, поэтому помощь государства имеет ограниченный характер и предоставляется только экономически слабой, преимущественно неработающей части населения. Как только установленные правила игры, правительство не имеет оснований менять результаты перераспределения доходов.

Попытки внедрить данную модель в практику социального регулирования европейских стран в 80-е гг. не привели, как свидетельствуют данные табл. 2, к существенному абсолютному сокращению госу-

дарственных расходов, направляемых на социальные нужды. Их уровень где-то в среднем по странам так и остался приблизительно на уровне 30% от ВВП.

Такая ситуация объясняется тем, что невзирая на стремление консервативных сил снизить социальные расходы и усилить рыночную составляющую в их формировании, новые экономические проблемы не позволяли этого сделать. Высокий уровень безработицы, новые требования к качеству рабочей силы в условиях технически усложненного производства, старение населения и все возрастающее число людей пенсионного возраста, рост неполных семей, их возрастающая нестабильность на фоне упадка семейных ценностей продолжали требовать решения со стороны государства.

В таких непростых условиях правительства европейских стран пошли на кардинальную реформу социальной политики государства, целью которой стала смена ее направленности – переход от ускоренного наращивания социальных расходов к их более рациональному использованию. В ходе реформирования, с одной стороны, произошла реорганизация государственной системы предоставления социальных услуг, а с другой – видоизменение самой роли государства в социальной сфере. Так, ряд социальных программ были пересмотрены и сняты дублирования, усилилась адресность предоставления социальной помощи и контроль за механизмом ее предоставления. Наряду с этим была повышена роль социального страхования, что содействовало смещению акцентов социальной защиты с бюджета государства к бюджету семьи. Центр тяжести в помощи трудоспособным безработным был по большей части перемещен с их материальной поддержки на привлечение к производительному труду. При предоставлении социальной помощи была увеличена дифференциация за счет учета общего материального состояния (не только дохода, но и имущества), более строгого подхода к определению числа нуждающихся лиц. За счет этих мер удалось хоть и не сократить абсолютно, но все-таки добиться снижения темпов прироста государственных социальных расходов и их стабилизировать в среднем на уровне 3%.

Таблица 2

Удельный вес социальных государственных расходов ряде стран Европейского Союза (в процентах к ВВП)

Страна	Год	Социальные расходы государства				Прочие расходы
		Всего	Образование	Здравоохранение	Трансферты	
Германия	1950	18,4	2,7	3,5	12,2	2,4
	1980	25,6	4,8	6,8	14,0	6,8
	1990	26,5	5,1	7,1	14,1	6,7
	2000	27,1	5,4	7,2	14,5	5,6
	2015	27,7	5,7	7,5	14,5	7,5
Франция	1950	19,6	4,7	2,4	12,5	1,2
	1980	32,6	8,3	4,4	19,9	3,3
	1990	33,5	8,7	4,8	20,0	3,3
	2000	34,3	8,7	5,1	20,5	3,8
	2015*	34,8	8,8	5,6	20,5	3,8
Великобритания	1950	17,9	5,1	5,1	7,7	6,4
	1980	22,5	6,9	6,9	8,8	6,9
	1990	25,6	6,9	6,9	11,9	6,3
	2000	26,8	7,0	7,3	12,5	6,1
	2015	29,8	7,2	8,1	14,5	6,1
Италия	1950	14,5	3,5	3,0	8,0	2,0
	1980	24,7	6,3	5,1	13,3	4,5
	1990	31,8	7,4	6,5	18,0	5,5
	2000	34,3	7,2	6,5	20,6	4,8
	2015	33,1	6,7	6,5	19,8	4,8

Составлено по: [16]

Такие успехи были усилены реформами, направленными на изменение роли самого государства в проведении социальной политики. Прежде всего, развитые европейские страны пошли по пути поиска различных форм партнерства в предоставлении социальных услуг с частным бизнесом, перемещения ряда направлений реализации политики от государственного сектора экономики к другим институтам общества, усилении рыночной составляющей в самой социальной деятельности государства. Исследователи отмечают, по крайней мере, три общих направления изменений в социальной сфере развитых европейских стран:

– коммерциализация социальных услуг. Многие их виды, хотя и производятся преимущественно государством, во многих случаях оплачиваются потребителями (здравоохранение, образование);

– повышение значения семьи, благотворительных организаций, институтов гражданского общества в оказании индивидуальных социальных услуг;

– внедрение рыночных механизмов в государственный сектор социальных услуг и частичная их приватизация (например, в Великобритании получила распространение практика заключения государственными здравоохранительными учреждениями контрактов с неприбыльными или коммерческими организациями по обеспечению ими вспомогательных услуг по договорной цене) [16, с.276]. Таким образом, наряду с большим объемом государственного финансирования в области социального обеспечения расширяются и находятся новые формы партнерства с частным бизнесом и другими организациями.

Выводы. Проведенное исследование продемонстрировало, что социальная политика в европейских странах хоть и была в числе приоритетных инструментов воздействия государства на систему социально-экономических отношений, все же меняла свои формы и методы в зависимости от экономической, политической и международной обстановки.

Во второй половине XX в. в большинстве западных стран были заложены те основные принципы социальной политики, которые определяют ее модель и в современных условиях. Отказ от универсального подхода, стремление к возврату трудоспособных в общественное производство с целью уменьшения общественных издержек содержания тех слоев населения, которые могут работать, ослабление значения экстенсивных методов решения социальных проблем, общий пересмотр роли государства в социальной защите населения, в том числе приватизации социальных услуг – все это свидетельствует об усилении либеральной тенденции в развитии европейских государств.

Мировой опыт реформирования социальной сферы и, особенно, в плане формирования негосударственной социальной инфраструктуры и адресности в предоставления социальной помощи, может стать полезным при становлении модели социально-экономического развития в Украине, которая сегодня имеет наименьшие из всех ее окружающих европейских государств резервы для решения социальных проблем через наращивание государственных расходов.

Литература.

1. Sapir A. Globalization and the Reform of European Social Models / A. Sapir // Journal of Common Market Studies, Wiley Blackwell, 2006. – vol. 44(2). – P. 369–390.

2. Hubert A. Empowering People, Driving Change: Social Innovation in the European Union / A. Hubert – Bureau of European Policy Advisers, European Commission. – 2010. – P. 131.

3. Basset J. Social Innovation in Europe Mobilising People and Resources. Global Review of Innovation Intelligence and Policy Studies / J. Basset – PRO INNO Europe Project, 2010. – European Commission. – P. 31.

4. Aulier-Grice J. Study on Social Innovation. The Social Innovation exchange (SIX) and the Young Foundation for the Bureau of European Policy Advisers. Bureau of European Policy Advisers, Young Foundation. – 2010. – P. 127.

5. Шутаева Е. А.. Модели социальной политики ЕС: основные направления трансформации / Е. А. Шутаева, В. В. Побирченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского Серия: «Экономика и управление». – 2013. – Т. 26 (65). – № 1. – С. 174–182.

6. Шпідла В. Яка соціальна політика потрібна Європі? / В. Шпідла / Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні та Білорусі. – К. : Заповіт, 2008. – 44 с.

7. Ярова Л. В. Особливості європейської соціальної політики / Л. В. Ярова / Вісник Державної

академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010. – № 2. – С. 176–180.

8. Пилипенко Г. М. Інституціональні чинники співвідношення державної і ринкової координації економічної діяльності: [монографія] / Г. М. Пилипенко. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 293 с.

9. European Economy 1999. – 1999. – № 68. – p. 218 [Електронний ресурс] Broad economic policy guidelines de European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs Secretariat-General. – Режим доступу: www/ URL: http: // www.youscribe.com/catalogue/rapports-et-theses/european-economy-no-68-1999-1999-broad-economic-policy-guidelines-1114643/ – 19.01.12. – Загол. з екрана.

10. Word Economic Outlook. Asset Prices and the Business Cycle. – May, 2000. – p.172 [Електронний ресурс] A Survey by the Staff of the International Monetary Fund. – Режим доступу: www/ URL: http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2000/01/ index.htm. – 11.01.2001. – Загол. з екрана.

11. The EU Economy 2001 [Електронний ресурс] European Economy. – 2001. – № 3. – p. 29. – Режим доступу: www/ URL: http://ec.europa.eu/economy_ finance/publications/publication_summary1710_en.htm. – 16.02.2002. – Загол. з екрана.

12. Эльянов А. Государство и развитие / А. Эльянов // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 1. – С. 3–14.

13. Word Economic Outlook. Regional Economic Outlook: Asia and Pacific. – May, 2009. – p.102 [Електронний ресурс] World Economic and Financial Surveys. – Режим доступу: www/ URL: http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2009/apd/eng/ areo0509.htm. – 24.12.2009. – Загол. з екрана.

14. European Economic Forecast – autumn 2010. Forecasts for EU Member States. – November. – p.158 [Електронний ресурс] European Commission. Economic and Financial Affairs. – Режим доступу: www/ URL: http://ec.europa.eu/economy_ finance/eu/forecasts/2010_autumn_forecast_en.htm. – 24.12.2010. – Загол. з екрана.

15. Кейнс Дж. М. Конец laissez-faire / В кн.: Истоки. Вып.3 / Редкол.: Я. И. Кузьминов, В. С. Автономов, О. И. Ананьин и др. – 2-е изд. – М. : ГУ ВШЭ, 2001. – 512 с.

16. Доклад о социальной защите в мире 2014/15: обеспечение экономического восстановления, инклюзивного развития и социальной справедливости / Группа технической поддержки по вопросам достойно-го труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: МОТ, 2015. – 436 p.

17. Бурджалов Ф. О типологии социальной политики / Ф. Бурджалов // Социально-экономические модели в современном мире и путь России / Под ред. К. И. Микульского. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2005. – С. 252–281.

ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

І. Є. Релина, кандидат економічних наук

У статті досліджуються теоретичні моделі державного регулювання економіки і фактори, що впливають на проведення соціальної політики в європейських країнах. Показана змінність пріоритетів у проведенні соціальної політики в країнах Європейського Союзу в залежності від особливостей економічного розвитку у той чи інший період. Виділено загальні та специфічні риси соціальної політики по ряду європейських країн.

Ключові слова: модель державного регулювання економіки, державні витрати, динаміка державних витрат, соціальна політика.

EVOLUTION OF SOCIAL POLICY IN EUROPEAN UNION COUNTRIES

I. Ye. Relina, Ph. D (Econ.)

Theoretical models of state regulation of the economy and factors influencing the implementation of social in the European Union countries, depending on the specifics of economic development in this policy in European countries are studied. The change of priorities in the implementation of social policy or that period, is shown. General and specific features of social policy are pointed out for a number of European countries.

Keywords: model of state regulation of the economy, public expenditure, dynamics of public expenditure, social policy.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І. *Надійшла до редакції 18.09.17.*

УДК 338.24

МІСЦЕ ТА РОЛЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СИСТЕМІ ПРОБІРНОГО НАГЛЯДУ УКРАЇНИ

Г. С. Іванишина, здобувач, Національна академія управління

У статті досліджено особливості діяльності казенних підприємств у системі пробірного нагляду України. З'ясовано загальні ознаки казенних підприємств та описано специфіку зарахування підприємств пробірного контролю до даного виду господарюючих суб'єктів. Визначено об'єкти, принципи та напрями їхньої діяльності. Обґрунтовано недоліки діяльності казенних підприємств пробірного контролю в Україні та сформовано рекомендації з метою підвищення ефективності їх подальшої роботи.

Ключові слова: система пробірного нагляду, суб'єкти господарювання, казенне підприємство, національний ринок ювелірних виробів, дорогоцінні метали і каміння.

Постановка проблеми. Пробірний контроль належить до важливих напрямів державної політики у сфері видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і каміння, а також напівдорогоцінного каміння. Практична його реалізація здійснюється через відповідне інституційне забезпечення, яке формують профільні державні структури, науково-дослідні установи, а також суб'єкти бізнесу, на які державою покладено конкретні функції. Вивчення особливостей діяльності казенних підприємств пробірного контролю залишається актуальним з огляду на чергові реформи в системі його інституційного забезпечення та необхідності контролю монополістичних процесів на ринку ювелірних виробів.

Метою статті є дослідження особливостей діяльності казенних підприємств пробірного контролю в Україні з виявленням їхніх недоліків та формулюванням відповідних рекомендацій для покращення їхньої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження отримано з використанням напрацювань українських учених за напрямом вивчення діяльності казенних підприємств, у тому числі у сфері пробірного контролю, серед яких Т. Артюх [1], С. Коваленко [2], Н. Луців [3], Л. Машковська Л. [4], М. Назимок [5], К. Семенюк [6], Л. Чиж [7] та ін. Використано також положення нормативно-правової бази України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державний пробірний контроль за змістом є системою організаційно-технічних і правових заходів, спрямованих на здійснення державного контролю за видобуванням, виробництвом, використанням, обігом, обліком і зберіганням дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та виробів із них, виконанням операцій із зазначеними цінностями, а також на забезпечення залучення до вторинної переробки відходів і брухту, що містять дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння [8]. З цього визначення випливає, що державний пробірний контроль охоплює різні напрями, які вимагають залучення недержавних структур із метою делегування їм частини повноважень. Одним із видів таких структур є казенні підприємства пробірного контролю. Щоб зрозуміти особливості їхньої діяльності в Україні насамперед визначимо загальний зміст даного поняття.

Казенне підприємство має всі ознаки юридичної особи й загальні чинники підприємств, але є певним видом державного підприємства, оскільки має специфічні риси та особливості щодо утворення (за рішенням Кабінету Міністрів України) і діяльності [4, с. 61]. Згідно з Господарським кодексом України (ст. 73) казенне підприємство входить до групи державних унітарних підприємств, які не можуть бути приватизовані та, що важливо, визнані банкрутами (ст. 209). Основою їхньої діяльності є державні контракти і договори. Базові правові положення щодо неї визначено у статтях 76–77 Господарського кодексу України. Кодекс регламентує, що казенні підприємства створюються в галузях економіки, в яких: законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам; ос-

новним (понад 50 %) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава; за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів; переважним більш як 50 %) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за умовами й характером потреб, що ним задовольняються, здебільшого не може бути рентабельним [9].

Фактично всім критеріям (меншою мірою останньому) відповідає специфіка діяльності казенних підприємств пробірного контролю. У сучасному вигляді їх було утворено у 2000 р., разом із Державною пробірною службою України, після ліквідації регіональних державних інспекцій пробірного контролю. У результаті було засновано Центральне, Східне, Західне і Південне казенні підприємства пробірного контролю, а згодом Кримське казенне підприємств пробірного контролю (Сімферополь), відділення пробірного контролю Донецького казенного підприємства пробірного контролю у Краматорську та Луганську, відділення пробірного контролю Дніпропетровського казенного підприємства пробірного контролю в Запоріжжі, відділення пробірного контролю Західного казенного підприємства пробірного контролю у Хмельницькому, відділення пробірного контролю Центрального казенного підприємства пробірного контролю у Черкасах та Вінниці. Важливою подією стало створення Державної пробірної служби України (див. рис.1).

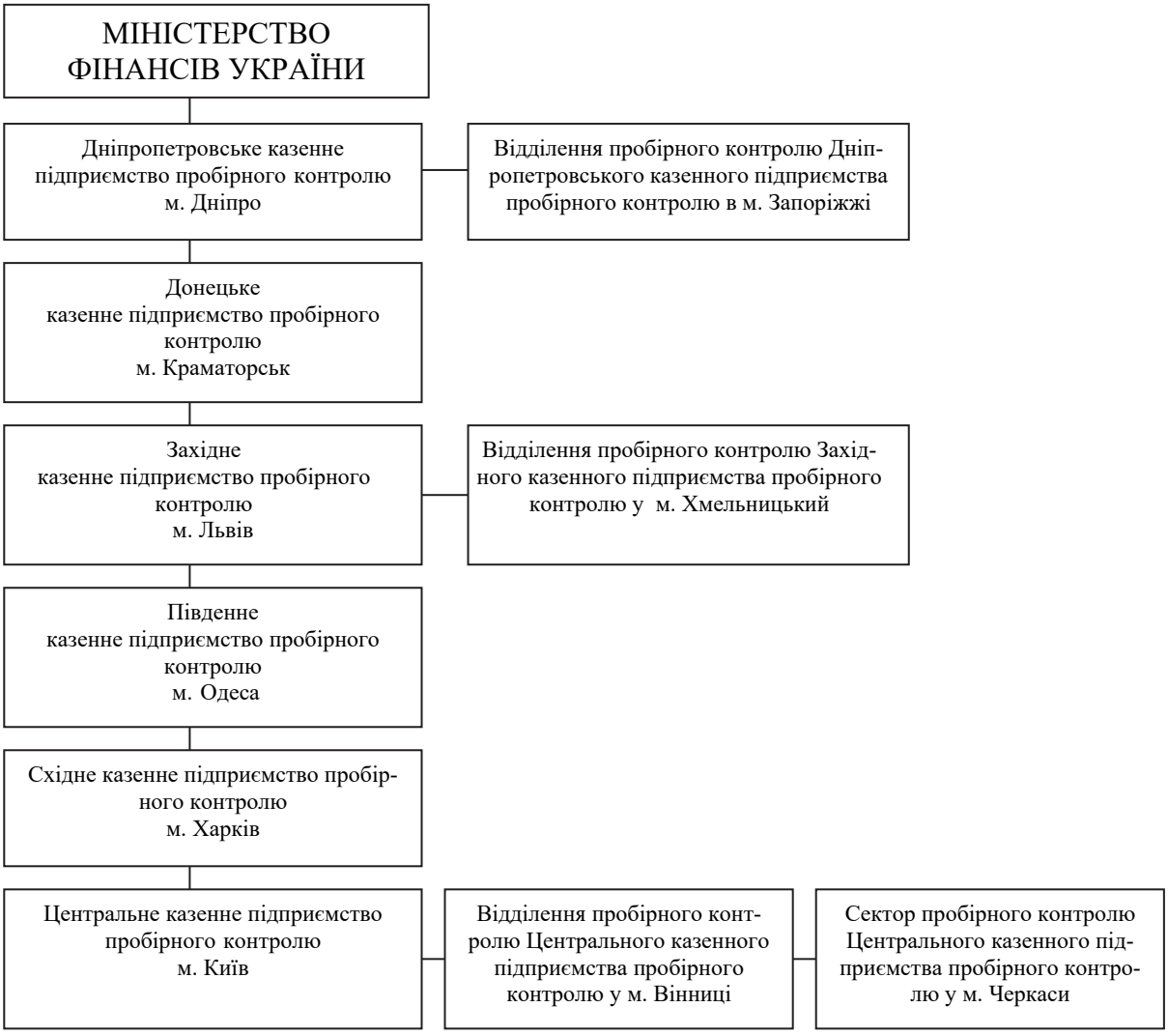

Рис. 1. Система казенних підприємств пробірного контролю в Україні*

* під час бойових дій на Сході України та окупації Криму Донецьке казенне підприємство пробірного контролю перенесено у м. Краматорськ, а Луганське відділення та Кримське казенне підприємство тимчасово призупинили діяльність.

Регіональні казенні підприємства пробірного контролю мають право з дозволу Міністерства фінансів України самостійно утворювати й ліквідовувати відділення та інші відокремлені підрозділи, які, варто зауважити, не мають статусу юридичної особи. З рисунку бачимо, що в структурі деяких регіональних казенних підприємств функціонують відділення – з огляду на підвищене навантаження з виконання покладених на ці структури зобов'язань, у тому числі через високу густоту населення окремих територій.

Щоб зрозуміти функціональне значення казенних підприємств пробірного контролю в Україні, слід розглянути напрями їхньої діяльності. Вони затверджуються у статутних документах конкретно для кожного регіонального підприємства. Також у цих документах формулюється основна мета діяльності – ефективне використання в процесі господарювання матеріальних, фінансових і трудових ресурсів з метою виконання виробничих завдань у сфері державного пробірного контролю, досягнення економічних, соціальних, інших результатів та отримання прибутку. Це підтверджує комерційну спрямованість діяльності казенних підприємств та поширює їхню функціональність з економічної на соціальну сферу.

Згідно зі статутними положеннями казенні підприємства пробірного контролю зобов'язані формувати й публікувати звіт про результати діяльності за рік. Орієнтуючись на один із таких звітних документів Південного казенного підприємства пробірного контролю, можна визначити напрями їхньої діяльності (таблиця 1).

Таблиця 1

Зміст діяльності казенних підприємств пробірного контролю в Україні

№ з/п	Параметр	Характеристика
1	Об'єкт	Дорогоцінні метали, вироби з них (ювелірні, побутові) та матеріали, що містять дорогоцінні метали; дорогоцінне каміння, вироби з них (ювелірні, побутові) та матеріали, що містять дорогоцінне каміння
2	Принципи	Законність (у тому числі державні стандарти), підзвітність (Міністерству фінансів України), звітність і публічність (щорічне опублікування звітів, офіційні веб-сторінки), прибутковість
3	Напрями діяльності	Перевірка якості для встановлення відповідності державним стандартам; проведення випробувань, контрольних (арбітражних) аналізів матеріалів, проведення технічної експертизи; клеймування ювелірних та побутових виробів, виготовлених суб'єктами господарювання в Україні; клеймування ювелірних та побутових виробів, які ввозяться на територію України юридичними і фізичними особами з метою їх реалізації (крім ввезених для власних потреб); клеймування ювелірних та побутових виробів за заявками юридичних і фізичних осіб; оцінка та експертиза вставок з дорогоцінного каміння; виготовлення і реалізація стандартних пробірних реактивів, впровадження нових експертних технологій для проведення випробувань, аналізів та клеймування; інша діяльність, спрямована на забезпечення виконання завдань, покладених на підприємство

Складено за: [10].

У своїй діяльності казенні підприємства пробірного контролю, як і інші суб'єкти бізнесу, мають самостійний баланс, розрахунковий рахунок і т. ін. Окрім вказаних напрямів роботи особливістю діяльності такого типу підприємств є зобов'язання схоронності цінностей, які проходять експертизу, клеймування тощо, під цілодобо-

вою охороною.

В Україні належна організація діяльності таких підприємств ускладнена постійними реформами в державно-управлінському апараті. З 2008 р. казенні підприємства було виведено з прямої підпорядкованості Державної пробірної служби України, що діяла на той час, та стали підконтрольними Міністерству фінансів України. Через поточні організаційні реформи з покладенням функцій пробірного контролю в Україні на Державну службу з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, Міністерство фінансів України та Державну фіскальну службу України, підзвітність казенних підприємств пробірного контролю залишається невизначеною. Як стверджують фахівці, між Міністерством фінансів України і Державною фіскальною службою України відбуваються дискусії щодо бюджетів казенних підприємств, які здійснюють державний пробірний контроль за якістю виробів із дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та провадять їх клеймування державним пробірним клеймом на госпрозрахункових засадах. Водночас громадськість не має можливостей впливати на формування тарифів на послуги з клеймування [11]. Окрім того, експерти апелюють щодо «доцільності» підпорядкованості казенних підприємств Міністерству фінансів України: функція управління державними установами (казенними підприємствами) пробірного контролю не може поєднуватися в одному органі з функцією державного ринкового нагляду, проведення контрольних та арбітражних аналізів дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та виробів з них – це суперечить принципу неприпустимості поєднання в одному органі повноважень органу ринкового нагляду та органу з оцінки відповідності, встановленому законодавством (Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 02.12.2010 № 2735-VI) [11].

Сфера пробірного контролю має різносуб'єктний інтерес і їй, як і більшості вітчизняних сфер, на жаль, притаманна практика зловживань із порушенням норм чинного законодавства та прихованою монополізацією ринку. У нашому випадку – це ринок ювелірних виробів, дорогоцінних і напівдорогоцінних металів. Одним з яскравих свідчень прихованих інтересів у цій сфері, що ускладнює прозору діяльність казенних підприємств пробірного контролю в Україні, є отримання ще у 2005 р. нашою державою від Міністерства закордонних справа Королівства Швеція офіційного запрошення на приєднання до Віденської Конвенції з контролю та клеймування виробів з дорогоцінних металів 1972 р. Державна пробірна служба України як попередньо діючий центральний орган виконавчої влади, який реалізовував державну політику у сфері державного пробірного контролю, протягом понад 10 років років не вжила належних заходів щодо приєднання до зазначеної Конвенції, що значно гальмує реалізацію експортного потенціалу вітчизняних виготовлювачів ювелірних виробів [11].

Висновки. Загалом тематика досліджень діяльності суб'єктів господарювання загалом та казенних підприємств зокрема, в системі пробірного нагляду України безумовно заслуговує на більшу увагу українських науковців і фахівців. Проблема криється в оцінюванні ефективності діяльності таких структур із використанням статистичної бази та відкритості їхніх звітних результатів. Також актуальними є рекомендації науковців щодо підзвітності зазначених підприємств вищим органам державної влади. Затребуваними є обґрунтування удосконалення діяльності казенних підприємств з огляду на поступове подолання прихованої монополізації ринку ювелірних виробів в Україні. Тому відкритим залишається питання перспектив подальшого розвитку системи пробірного нагляду України, у тому числі з урахуванням міжнародної практики.

Література.

1. Артюх Т. М. Проблеми безпеки та надійності ювелірних виробів / Т. М. Артюх, І. В. Григоренко // Науковий вісник. – 2008. – Вип. 18.7. – С. 153–157. Про державний пробірний нагляд : декрет Кабінету міністрів України від 17.05.1993 року № 53-93. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/53-93.

2. Коваленко С. О. Розвиток операцій з дорогоцінними металами та їх роль у стабілізації економіки / С. О. Коваленко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 31. – С. 102–104.

3. Луців Н. В. Проблеми та основні тенденції розвитку вітчизняного ринку ювелірних виробів / Н. В. Луців // Товарознавство та інновації. – 2012. – Вип. 4. – С. 79–89.

4. . Машковська Л. Казенне підприємство: поняття, ознаки й правова природа. / Л. Машковська // Юридична Україна. – 2014. – № 2. – С. 57–63.

5. Назимок М. М. Золотарство в Україні / М. М. Назимок. – К. : Видавнича компанія «Воля», 2003. – 256 с.

6. Семенюк К. М. Механізми державного регулювання розвитку ювелірної галузі в Україні : дис. на здобуття наук.ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 / Катерина Миколаївна Семенюк. – Харків, 2015. – 214 с.

7. Чиж Л. Зарубіжний досвід регулювання ринку банківських металів і рекомендації Україні / Л. Чиж // Вісник Львів. ун-ту. Серія екон. – 2009, Вип. 41. – С. 124–130.

8. Про державний пробірний нагляд : декрет Кабінету міністрів України від 17.05.1993 року № 53-93. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/53-93.

9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page4.

10. Інформація про результати діяльності Дніпропетровського казенного підприємства пробірного контролю за 2015 рік. URL: www.minfin.gov.ua/.../ Інформація%20про%20рез.діяльн.Дніпропетровського%20...

11. У Державній пробірній службі відбувся «круглий стіл» з питань реформи системи пробірного контролю (26.08.2014) // Інформаційний портал Союзу Ювелірів України. URL: http://juvelir.org.ua/index.php?news=609&lang=ru.

МЕСТО И РОЛЬ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ПРОБИРНОГО НАДЗОРА УКРАИНЫ

Г. С. Иванишина, соискатель, Национальная академия управления

В статье исследованы особенности деятельности казенных предприятий в системе пробирного надзора Украины. Выяснены общие признаки казенных предприятий и описаны критерии отнесения предприятий пробирного контроля к данному виду хозяйствующих субъектов. Определены объекты, принципы и направления их деятельности. Обоснованы недостатки деятельности казенных предприятий пробирного контроля в Украине и сформированы рекомендации с целью повышения эффективности их дальнейшей работы.

Ключевые слова: система пробирного надзора, субъекты хозяйствования, казенное предприятие, национальный рынок ювелирных изделий, драгоценные металлы и камни.

PLACE AND ROLE OF BUSINESS ENTITIES IN ASSAY SUPERVISION IN UKRAINE

G. S. Ivanyshyna, Applicant, National Management Academy

Specific features of the activities of state-owned enterprises in the system of assay supervision of Ukraine are studied. Common features of state-owned enterprises are pointed out, and criteria of attributing enterprises of assay supervision to this type of activity of business entities are described. The objects, principles and directions of their activities are determined. Drawbacks of state-owned enterprise activities are justified, and recommendations to improve the efficiency of their further operations are formulated.

Keywords: system of assay supervision, business entities, state-owned enterprise, marking, accountability, national jewellery market, precious metals and gems.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Голубкою С. М. *Надійшла до редакції 18.09.17.*

УДК 332.142.2

СТАЛИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПІДХОДУ ДО ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Л. О. Петкова, д. е. н., професор, l_petkova@ukr.net,
Д. Ю. Марущак, к. е. н., старший викладач, d.marushchak@chdtu.edu.ua,
Черкаський державний технологічний університет

У статті розглядаються питання оцінки сталості розвитку регіонів України. Запропоновано оновлений з урахуванням децентралізації підхід до визначення рівня впливу бюджетної політики на взаємодію економічної ефективності, соціальної та екологічної складових регіонального розвитку. Підвищення соціально-економічної ефективності реформ в Україні розглядається через зміну нагромадження в структурі доходів місцевих бюджетів. Показано значення запропонованого підходу в посиленні рівня обґрунтованості подальших змін регіональної політики сталого розвитку.

Ключові слова: сталий розвиток, регіони, реформи, децентралізація, якість розвитку.

Постановка проблеми. Проблематика сталого розвитку формує порядок денний в глобальному, національному та регіональному вимірах упродовж кількох останніх десятиліть. Цілі та завдання соціальної, економічної та екологічної збалансованості в Україні визначають спрямованість стратегій розвитку численних суб'єктів різного таксономічного рівня. Здійсненню системних реформ в державному управлінні та підвищенню якості життя населення покликана політика децентралізації влади. Важливо оцінити її результативність в контексті реалізації довгострокових цілей сталого розвитку. Це дозволить не лише підвищити ефективність використання ресурсів у країні, але і запровадити кращі світові стандарти суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сталого розвитку України та її регіонів посідає чільне місце серед досліджень вітчизняних вчених. Фундаментальні наукові праці присвячені обґрунтуванню передумов, ресурсного забезпечення, методичних підходів оцінки сталості економічного розвитку, механізмів фінансового стимулювання [1–5]. Одночасно, авторами визначена низька ефективність досягнення цілей сталого розвитку, умов забезпечення надійності та ефективності функціонування економічної системи України. Основними перешкодами успішної реалізації політики сталого розвитку стали проблеми фінансового забезпечення, неефективне макроекономічне регулювання тощо [3, с.60]. Незважаючи на період прискореного економічного зростання – 7,5 % упродовж 2000–2007 рр., сукупне зростання ВВП за цей час на 80 % та майже 70% підвищення продуктивності праці, якісних структурних перетворень та подолання ключових системних диспропорцій не відбулось [6, с.8].

Усталеність економічного розвитку країни набуває нового наповнення з перерозподілом владних повноважень між центром і регіонами. Реформа децентралізації, започаткована в Україні має конкретні результати, що відображаються в підвищенні показників соціально-економічного розвитку регіонів. На етапі розширення децентралізації важливо оцінити рівень зрушень в досягненні цілей сталого розвитку та визначити пріоритети подальшого реформування.

Формулювання мети статті. Метою даної роботи є удосконалення методичних підходів оцінювання сталого розвитку регіонів України в умовах політики децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Парадигма сталого розвитку, основу якої складає ідея задоволення потреб теперішнього без обмеження здатності майбутніх поколінь задовольнити свої власні потреби, визначає глобальні, регіональні та національні стратегії. Ключовим питанням є економічної ефективності, соціальної інте-

грації та екологічної відповідальності.

Ефективним інструментом державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів, є бюджетна політика. Головною умовою її дієвості є пріоритетність фінансування охорони здоров'я, освіти та інфраструктури території у структурі бюджетних видатків. Фінансова децентралізація владних повноважень – необхідна умова досягнення стійкого економічного розвитку країни та її регіонів, що доведено багаторічним досвідом європейської регіональної політики.

В Україні реалізація політики фінансової децентралізації розпочалась із прийняттям Верховною Радою у грудні 2014 року змін до Бюджетного та Податкового кодексів України. Станом на 2016 р. порівняння регіональних показників індексу людського розвитку із часткою податкового нагромадження в структурі місцевих бюджетів не відображає прямої взаємозалежності (рис. 1).

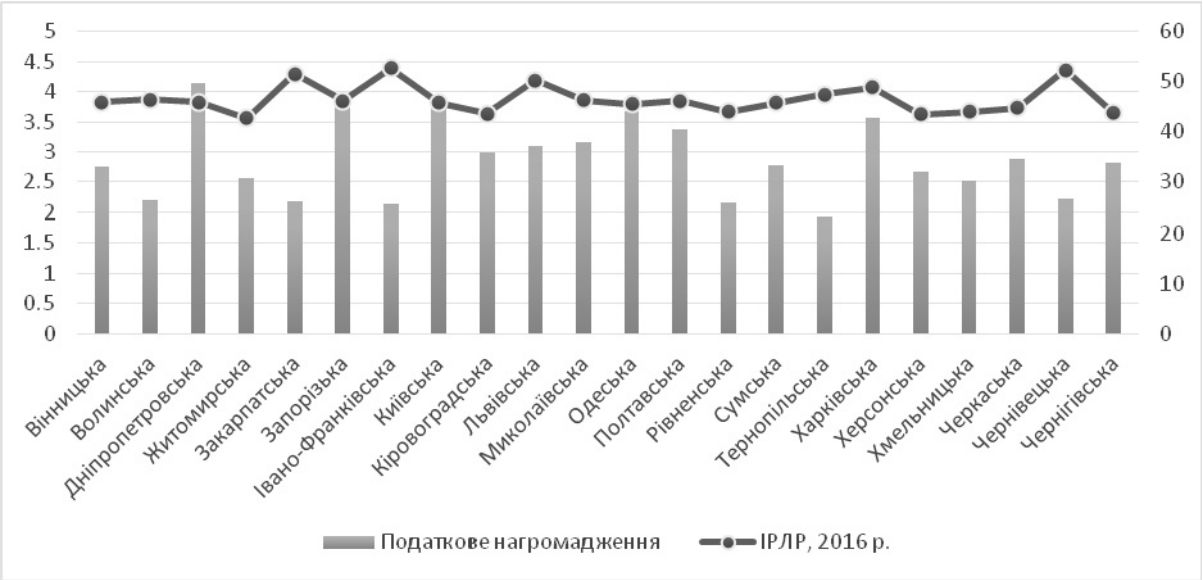

Рис.1. Значення регіонального індексу людського розвитку та податкового нагромадження в структурі місцевих бюджетів у 2016 році в Україні

В умовах реалізації курсу на децентралізацію бюджетного управління, важливим фактом є підвищення самостійності регіонів у здійсненні бюджетної політики, посилення ролі органів місцевої самоврядування за належну організацію функціонування бюджетного механізму на місцевому рівні. В той же час, важливо забезпечити ефективну систему бюджетного регулювання, яка має на меті зокрема вирівнювання соціально-економічного рівня регіонів. Задля ефективної реалізації бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіонів України, доцільно звернутись до кращого світового досвіду запровадження регіональної політики. Окремі питання методології використання бюджетного механізму у вирішенні проблем підтримки соціально-економічного розвитку регіонів врегульовано міжнародними органами і установами, серед яких варто виділити МВФ, Світовий банк, ЄС, Організація економічного співробітництва і розвитку та інші.

В більшості розвинутих країн світу органи місцевого самоврядування мають широкі права у сфері місцевого оподаткування: регулювання місцевого оподаткування, зокрема шляхом встановлення ставок місцевих податків та зборів центральними органами влади та визначення граничних обсягів податків, які зараховуються до місцевих бюджетів.

Особливістю бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіонів у США є диференційованість підходів щодо формування доходів бюджетів різних рівнів. Так, наприклад, бюджети штатів формуються за рахунок непрямих податків, місцеві бюджети – за рахунок майнових податків і міжбюджетних трансфертів [8, с.9].

В Японії функціонує 47 регіональних префектур, які об'єднують понад 3000 місцевих громад (міст, селищ), що мають самостійний бюджет. Місцеве оподаткування представлене в основному прямими податками і забезпечує до 40% надходжень місцевих бюджетів.

Дещо інше становище в Данії, де 40 % місцевих бюджетів складають надходження від місцевих податків, 10 % – з місцевих неподаткових джерел, а 50 % припадає на державні субсидії [9].

Регіональна політика Європейського Союзу базується на трьох принципах: економічне зближення регіонів для скорочення міжрегіональної та міжкраїнової диференціації; підвищення регіональної конкурентоспроможності та зайнятості; сприяння співпраці між регіонами для зменшення економічної ролі кордонів [10]. Тим самим, забезпечується оптимальне співвідношення владних функцій центру та регіонів з метою досягнення рівності можливостей для всіх учасників.

Щодо регіонів України, то середнє значення податкового нагромадження в структурі місцевих бюджетів складає 34,5%. Найменший цей показник у західних регіонах країни (Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Рівненській та Тернопільській областях). І навпаки, найбільша частка зафіксована у промислових Дніпропетровській та Запорізькій областях.

Детальний аналіз впливу податкового нагромадження на зміну основних показників регіонального індексу людського розвитку потребує використання різних методів. Зважаючи на нелінійність впливу аналізованих факторів на показник, різний характер залежності оцінюваного показника від їх дії у різних інтервалах, для більш точного оцінювання впливу податкових надходжень в структурі доходів місцевих доходів на розвиток основних складових регіонального індексу розвитку людських ресурсів було використано шести-факторну економіко-математичну модель, з використанням методів нечіткої логіки. Теоретичні засади даного підходу розроблені Л. А. Заде [11] та знайшли своє відображення в економіці, фінансах [12–14].

Нечіткі моделі є простішими та більш ефективними, ніж класичні, особливо при оцінюванні економічного рівня розвитку окремих таксономічних одиниць. Результат отриманої інформації після процедури декодування може реєструватись в єдиній базі даних статистики (області, регіону) з метою попередження виникнення та запобігання поширенню нестабільної ситуації. Перевагою нечіткої логіки є те, що її моделі дозволяють відобразити спосіб мислення людини, і тому є необхідними при вирішенні економічних задач, які пов'язані з прийняттям рішень на основі отриманих даних. Середньоквадратична похибка навчання ($\sigma_н$) становила 0,00051, що дозволяє використовувати модель для аналізу типу: «Якщо *A*, то ?» або «Якщо *а* = *A*, то *в* = ?». Тобто, з допомогою моделі можемо оцінити, як зміниться показники регіонального індексу людського при зміні частки податкового нагромадження в структурі доходів місцевих бюджетів. Знання цих залежностей дасть змогу ефективно коригувати національну регіональну політику загалом та політику в сфері соціально-економічного забезпечення регіону.

Для оцінювання впливу місцевих бюджетів на диференціації регіонів України за рівнем людського розвитку, враховуючи складність формалізації впливу зазначених факторів на змінну, було використано економіко-математичну модель, побудовану з використанням методів нечіткої логіки.

$$Y = f(x_1; x_2; x_3; x_4; x_5; x_6), \qquad (1)$$

де x_1 – індекс «Відтворення населення», x_2 – індекс «Соціальне середовище», x_3 – індекс «Комфортне життя», x_4 – індекс «Добробут», x_5 – індекс «Гідна праця», x_6 – індекс «Освіта».

Модель було побудовано в середовищі MATLAB за допомогою *ANFIS* – редактора пакета нечіткої логіки Fuzzy Logic Toolbox. За результатами дослідження можемо оцінити, як зміниться стан людського розвитку регіонів України при зміні частки податкового нагромадження в структурі місцевих доходів (рис. 2).

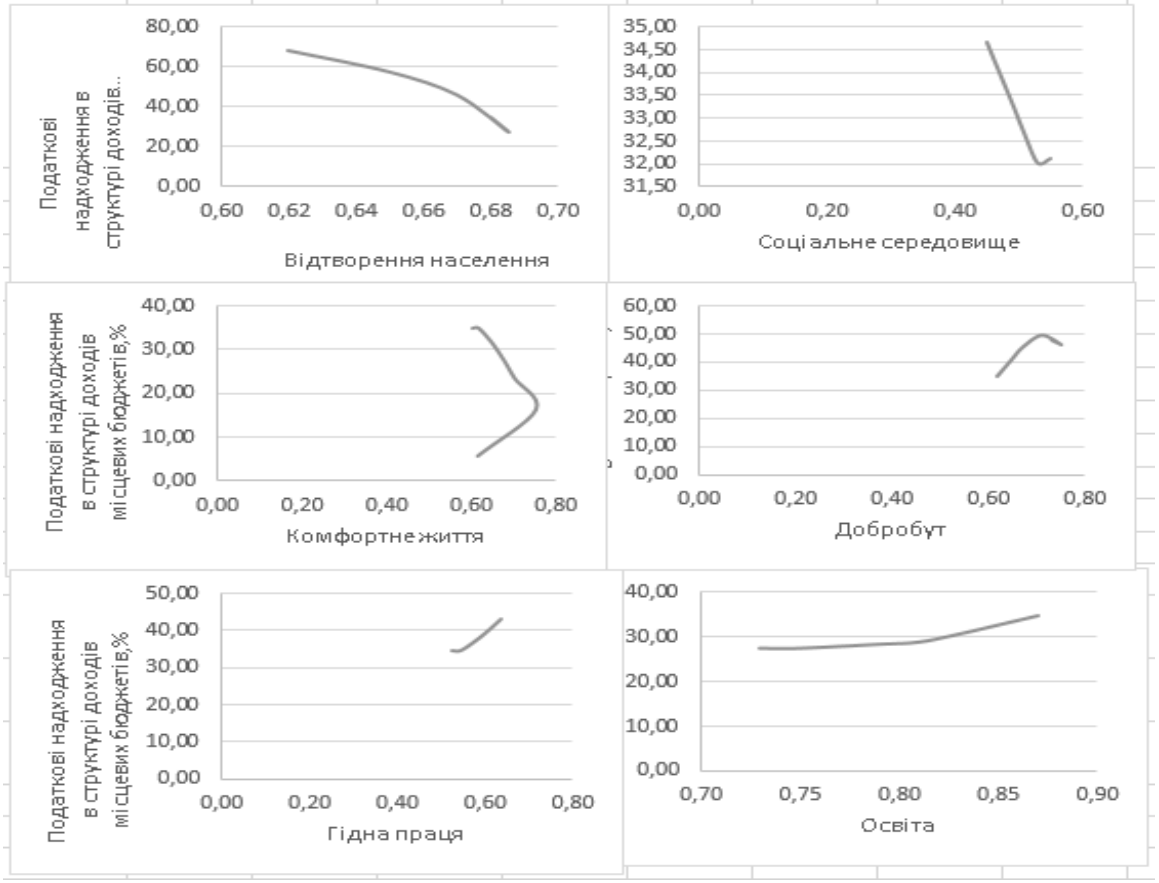

Рис. 2. Залежність рівня людського потенціалу Черкаської області від частки податкового нагромадження в структурі місцевих доходів

Розраховано за: [15–16].

Розглянемо на прикладі трьох областей України, а саме Черкаської, Запорізької та Дніпропетровської областей. Фактичні значення факторів для Черкаської області є такими: індекс «Відтворення населення» – 0,68, індекс «Соціальне середовище» – 0,4497, індекс «Комфортне життя» – 0,6059, індекс «Добробут» – 0,6176, індекс «Гідна праця» – 0.5274, індекс «Освіта – 0,8519 (дані про РІЛР за 2016 рр.).

Дослідимо, як змінюється результуюча характеристика при зміні кожного із вхідних факторів за незмінності інших. З усіх досліджуваних факторів, стабільно позитивний вплив на збільшення рівня людського розвитку Черкаської області має лише зростання індексів «Гідна праця», «Освіта» та «Добробут».

Зростання індексу «Гідна праця», за незмінних інших факторів, забезпечує максимальне значення частки податкового нагромадження в структурі доходів місцевих бюджетів до 43,7 % при значенні індексу «Гідна праця» 0,64. Зростання індексу «Освіта» до максимального значення приводить до зростання частки податкового нагромадження в структурі доходів місцевих бюджетів до 34,7 % при значенні індексу 0,89.

Зростання індексу «Добробут» приводить до несуттєвого зростання змінної з подальшим скороченням Індекс «Відтворення населення» та індекс «Комфортне життя» за вищезазначених значень інших факторів призводить до зменшення частки податкового нагромадження в структурі доходів місцевих бюджетів. Отже, стан людського розвитку за останніми трьома показниками відображає як об'єктивні закономірності (часовий лаг між покращенням демографічних індикаторів, зростанням пропозиції праці та показників економічного розвитку регіону), так і наявність негативних тенденцій. Так, підвищення рівня доходів населення регіону з відповідним зростанням параметрів поточного споживання та заощадження не стимулює зростання податкових надходжень місцевого бюджету. Така ситу-

ація потребує додаткових заходів стимулювання сучасних економічної активності в регіоні.

Розглянемо ступінь залежності людського розвитку від місцевих бюджетів для Дніпропетровської області. Фактичні значення факторів для даного регіону є такими: «Відтворення населення» – 0,6633, індекс «Соціальне середовище» – 0,4109, індекс «Комфортне життя» – 0,5752, індекс «Добробут» – 0,7167, індекс «Гідна праця» – 0,6131, індекс «Освіта – 0,8487 (рис. 3).

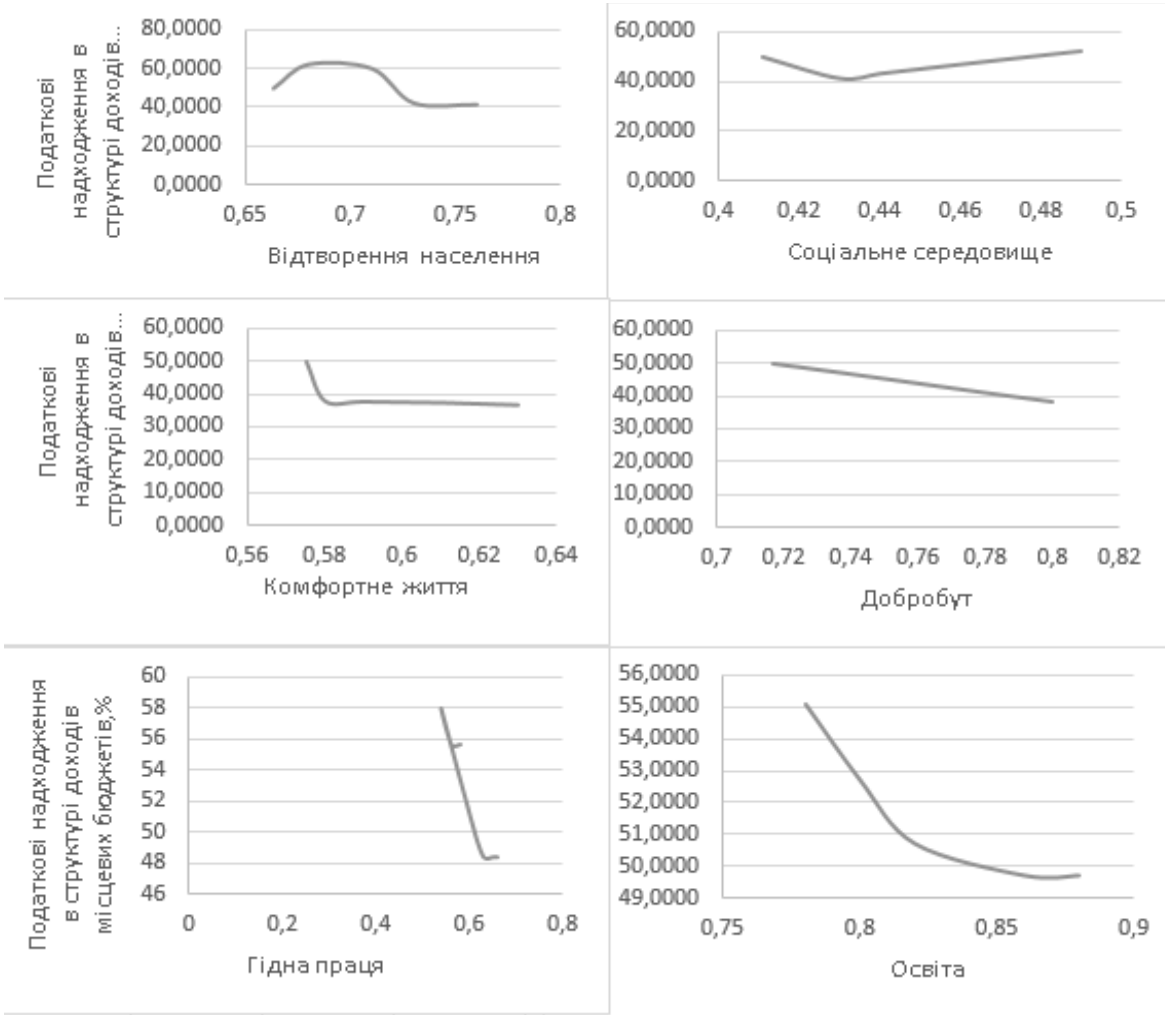

Рис. 3. Залежність рівня людського потенціалу Дніпропетровської області від частки податкового нагромадження в структурі місцевих доходів.

Розраховано за: [15–16].

З усіх факторів, що досліджувались, стабільно позитивний вплив на збільшення рівня людського розвитку Дніпропетровської області має лише зростання індексу «Соціальне середовище».

За незмінних інших факторів, це забезпечує максимальне значення частки податкового нагромадження в структурі доходів місцевих бюджетів до 58,1 % при значенні індексу «Соціальне середовище» – 0,55. Індекси «Добробут», «Гідна праця», «Освіта» мають обернений вплив. При збільшенні даних показників відбувається зменшення частки податкового нагромадження структурі доходів місцевих бюджетів, і дозволяє зробити висновки, аналогічні щодо попереднього регіону.

Для визначення взаємозалежності індексу людського розвитку та місцевих бюджетів Запорізької області були встановлені такі фактичні значення факторів: «Відтворення населення» – 0,691, індекс «Соціальне середовище» – 0,4163, індекс «Комфортне життя» - 0,5508, індекс «Добробут» – 0,7491, індекс «Гідна праця» – 0,5958, індекс «Освіта – 0,8469 (рис. 4).

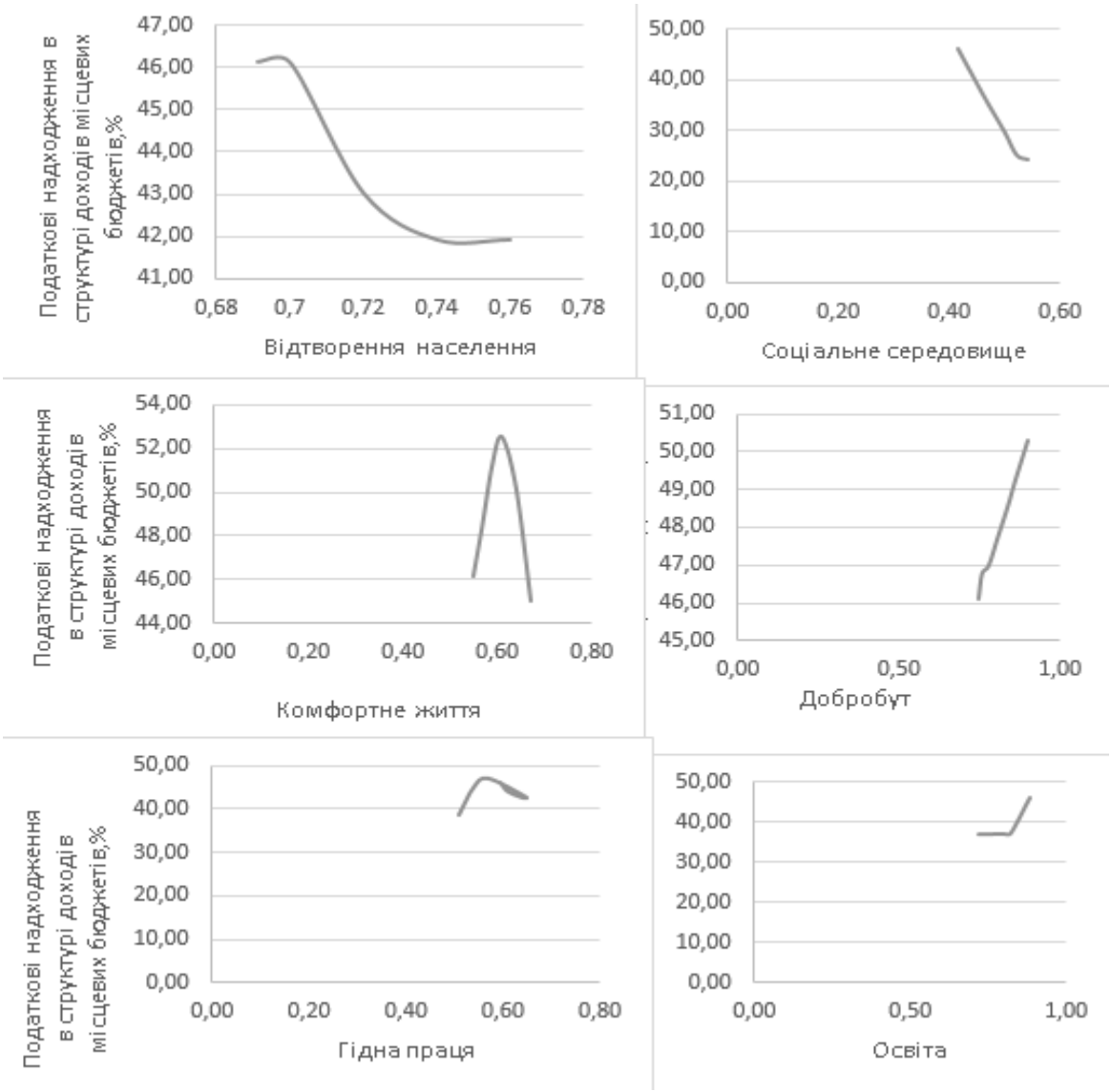

Рис. 4. Залежність рівня людського потенціалу Запорізької області від частки податкового нагромадження в структурі місцевих доходів

Розраховано за: [15–16]

З усіх досліджуваних факторів стабільно пряму залежність мають зростання індексів «Добробут» та «Гідна праця». Зростання індексу «Добробут», за незмінних інших факторів, забезпечує максимальне значення частки податкового нагромадження в структурі місцевих доходів до 50,3 % при значенні індексу «Добробут» 0,90. Зростання індексу «Освіта», за незмінних інших факторів, забезпечує максимальне значення частки податкового нагромадження в структурі місцевих доходів до 46,1 % при значенні індексу «Освіта» 0,88, зростання індексу «Комфортне життя» до максимального значення приводить до частки податкового нагромадження в структурі місцевих доходів до 52,2 % при значенні індексу 0,61 (зростання цього індексу приводить до зростання змінної лише до деякого значення (рис. 4.), після якого значення змінної починає зменшуватися за умов зростання цих факторів.

Перевірка адекватності використаної моделі показала, що покращення вхідних значень, що відображають характеристики людського розвитку регіонів, має неоднозначні результати вихідного значення. Це дозволяє досить оперативно та обґрунтовано оцінити рівень та потенціал зміни частки податкового нагромадження в структурі місцевих бюджетів в результаті зміни складових регіонального індексу людсько-

го розвитку.

Висновки. Сталий розвиток України та її регіонів – один з пріоритетів державної та регіональної політики. За умов фінансової децентралізації ресурсне забезпечення політики сталого розвитку на регіональному рівні зростає суттєво. Так, за даними Мінрегіону, зростання залишків бюджетних коштів на рахунках місцевих бюджетів в 2016 р. склало 35,5 %. Місцеві органи влади отримують можливість не лише фінансування поточних витрат, соціальної сфери, але і безпосередньо вирішувати питання економічного розвитку громад. Першочергово, – це проекти, завдяки яким створюються нові виробництва, робочі місця, зростають бюджетні надходження. Тим самим робиться внесок у підвищення збалансованості і стійкості місцевого та регіонального розвитку.

Дослідження взаємозалежності складових регіонального індексу людського розвитку, із інструментарієм бюджетно-податкової політики, дозволяє ідентифікувати її рівень та визначити обмеження. Запропонований підхід до використання методів нечіткої логіки дозволяє, маючи динаміку оцінок рівня сталого розвитку регіону за певний період часу, передбачати рейтингову оцінку на перспективу. Досягнуті результати дають підстави для практичного застосування відповідних моделей у прогнозуванні соціально-економічного розвитку регіонів України. У подальших дослідженнях планується розширити кількість факторів та поліпшити їх структурованість, оскільки складові сталого розвитку повинні оцінюватись максимально комплексно, включаючи економічну ефективність, соціальну спрямованість та екологічну доцільність.

Література

1. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика: Монографія / З. В. Герасимчук – Луцьк : Надстир'я, 2008. – 528 с.
2. Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. та ін.] – Київ : РВПС України. 1999. – 716 с.
3. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, Б. Є. Патона. – К. : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2012. – 72 с.
4. Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 4–12.
5. Фінансове забезпечення сталого розвитку регіонів України: міжбюджетні відносини та інноваційні інструменти стимулювання: Монографія; за наук. ред.. д. е. н., проф. Вахович І. М. – Луцьк : Волиньполіграф, 2014. – 331 с.
6. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». – Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. – 176 с.
7. Sustainable development indicators: European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi/indicators/socioeconomic-development
8. Шаститко А. Бюджетный процесс в стратегиях социально- экономического развития (постановка проблемы) / А. Шаститко, М. Овчинников. – Вопросы экономики. – 2008. – № 3. – С. 134–151.
9. Медведев Н. Л. Местное самоуправление в зарубежных странах (информационный обзор) / Н. Л. Медведев, А. И. Ракитов. – М. : Юрид. лит-ра, 2010. – 239 с.
10. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_ uk.pdf
11. Заде Л. А. Тени нечетких множеств / Л. А. Заде // Проблемы передачи информации. – 1966. – Том 2, выпуск 1, с. 37–44. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mathnet.ru/links/fc0ca722010d14e9a6de2b593e337931/ppi1943.pdf
12. Ротштейн О. П. Інтелектуальні технології ідентифікації: нечіткі множини, генетичні алгоритми, нейронні мережі / О. П. Ротштейн. – Вінниця : УНІВЕРСУМ – Вінниця, 1999. – 320 с.
13. Інтелектуальні технології моделювання в інформаційно- аналітичній системі державної податкової служби : монографія / за заг. ред. Л. Л. Тарангул.– К. : Алерта, 2010. – 358 с.
14. Лук'яненко О. Д. Комплекс моделей оцінювання інвестиційного потенціалу України / О. Д. Лук'яненко, І. В. Мірошниченко // Нейрон-нечіткі технології моделювання в економіці. – 2016. – № 5. – С. 93–122. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfmte.com/assets/journal/5/Lukianenko_Miroshnychenko.pdf
15. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua;
16. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ЕВРОПЕЙСКОГО ПОДХОДА К ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Л. Е. Петкова, д. э. н., профессор, Д. Ю. Марущак, к. э. н., старший преподаватель,
Черкасский государственный технологический университет

В статье рассматриваются вопросы оценки устойчивости развития регионов Украины. Предложен обновленный с учетом децентрализации подход к определению уровня влияния бюджетной политики, на взаимодействие экономической эффективности, социальной и экологической составляющих регионального развития. Повышение социально-экономической эффективности реформ в Украине рассматривается через изменение накопления в структуре доходов местных бюджетов. Показано значение предложенного подхода в усилении уровня обоснованности дальнейших изменений региональной политики устойчивого развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, регионы, реформы, децентрализация, качество развития.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE REGIONS IN THE CONDITIONS OF THE EUROPEAN APPROACH TO DECENTRALIZATION

L. E. Petkova, D.E., Prof., Cherkasy State Technological University,
D. Yu. Marushchak, Ph. D (Econ.), Senior Lecturer, Cherkasy State Technological University

The issues of assessing the sustainability of Ukrainian regions development are dealt with. A renewed approach impact, updated in the conditions of decentralization, to determining the level of budgetary policy on the interaction of economic efficiency, social and environmental components of regional development is proposed. The increase of socio-economic efficiency of reforms in Ukraine is considered through the change in the accumulation in the structure of local budgets revenues. The value of the offered approach is revealed in the strengthening in the justification for further changes in the regional sustainable development policy.

Keywords: sustainable development, regions, reforms, decentralization, quality of development.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М. *Надійшла до редакції 15.08.17.*

УДК 332.01

МІСЦЕ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ В ПРОСТОРОВОМУ УПОРЯДКУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Я. В. Книш, к. е. н., Запорізький національний технічний університет,
yana-vadimovna@ukr.net

У статті розкрито основні теоретичні підходи до визначення сутності поняття «регіон». Створено групування існуючих трактувань категорії «регіон» на основі наявності або відсутності спільних ознак у визначеннях. Визначено місце економіки регіону в просторовому упорядкуванні національної та міжнародної економічних систем.

Ключові слова: регіон, економіка регіону, регіоналізація економіки, місце регіону в господарському комплексі країни.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економічного простору та інтеграції України до Європейського Союзу, зростає безпосередня участь регіонів. В умовах міжнародної конкуренції певні регіони в рази більш розвинуті ніж окремі європейські держави і виступають активними учасниками на міжнародному ринку. Активізація процесів регіоналізації потребує уточнення сутності поняття «регіон» та ви-

значення ролі економіки регіону в просторовому упорядкуванні на національному та міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В зарубіжній літературі не має однозначного тлумачення поняття «регіон». Існують різні трактування у визначені поняття «регіон» та «район». Зарубіжні вчені стверджують, що під поняттям «регіон» розуміють цілісну ділянку території, яка відрізняється певною однорідністю у своїй основі, але не володіє чіткими кордонами. Більше того, це поняття позначає досить великі території, які утворюють головні підрозділи континентів. На думку деяких зарубіжних учених, район – це територія, яка відрізняється достатньо характерними ознаками для того, щоб відокремити її від сусідів [1, с.114]. Суб'єктність регіону в тому чи іншому аспекті розглядається в сучасних мезоекономічних концепціях: конкурентної переваги М. Портера, нового регіоналізму й синенергетики Л. Євстигнєєвої та Р. Євстигнєєва, конкурентного федералізму А. Лаврова, Дж. Литвака, Д. Сазерленда, економічного федералізму О. Пчелинцева, В. Овчиникова [2], мезоекономіки Г. Клейнера, мезоекономічного аспекту національної економіки В. Дементьєва [2].

Розглянуті підходи до визначення поняття «регіон» свідчать про те, що в кожному окремому випадку сутність цієї дефеніції визначалась відповідно до мети та завдань того чи іншого дослідження. Така багатогранність та різноаспектність у визначеннях обумовлює необхідність формулювання поняття, яке буде прийняте за основне у контексті досягнення мети роботи та необхідності визначення ролі економіки регіону в національній та міжнародній економіці.

Формулювання мети статті. Метою даної роботи є з'ясування ролі економіки регіону в просторовому упорядкуванні на національному та міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «регіон» має широке тлумачення та застосування. Ним оперують в практичному контексті (аналітика, інформаційне мовлення, діалоги) так і в науковому (юридичній, економічній, соціологічній науці та ін.). Через призму територіального розуміння регіону сприймається певна територія, яка володіє певною цілісністю та відрізняється від інших територій трьома основними ознаками: обмеженість території виробничим наповненням, природними, трудовими ресурсами; спеціалізація на певному виді діяльності; характерні зовнішні зв'язки [3].

Цими властивостями характеризується єдність у трактуванні поняття «регіон» ученими, які розробляють регіональну проблематику.

Базуючись на попередніх дослідженнях щодо розуміння сутності регіону доцільно згрупувати їх у три групи на основі наявності або відсутності спільних ознак таким чином: *географічно-адміністративна* група (районний напрям, регіон як політична система, економіко-географічний напрям, адміністративний підхід); *соціально-економічна група* (точковий підхід, соціологічний підхід, регіонально-економічний напрям, регіонально-комплексний підхід, регіон як полюс економічного зростання, регіон як локальна соціально-економічна система: проблемний та програмно-цільовий підходи) *та специфічна* група (регіон як «функціональне» явище, регіон як агломерована система, чотири парадигми О. Гранберга). Для більш детального розуміння розглянемо окремі теорії, які належать до певної групи.

Географічно-адміністративна група. Найбільш поширеним є районний напрям. У його основі лежить географічне тлумачення регіону, а завдання дослідника – визначити та вивчити об'єктивно існуючі райони, їх територіальну структуру, внутрішні зв'язки, кордони тощо. Саме представниками районного напряму Є. Алаєвим, М. Баранським, Ю. Саушкіним [4] запропоновано схему аналізу економічного району, вироблено методологію науки про регіон. Представники цього напряму досліджень вживають термін «регіон» як синонім термінів «район», «економічний район» і наділяють його двома іманентними ознаками й однією методологічною. Іманентні ознаки – це наявність специфіки цієї території, а також єдності, взаємопов'язаності об'єктів, що насичують територію, що надає їй цілісності. Методологічна ознака – розгляд елементів території району через системність і комплексність.

Економіко-географічний напрям пов'я-

заний з попереднім. Мета розвитку регіону полягає, з одного боку, в задоволенні потреб розвитку країни (відповідно до територіального поділу праці), а з іншого – в забезпеченні соціально-економічних потреб населення, яке проживає на цій території [4, с.11]. Економіко-географічний підхід базується на відповідний економічний, соціально-економічний і адміністративно-територіальний поділ території країни. Відповідно до нього виділяють такі регіональні одиниці: великі економічні райони, область (автономна республіка), місто з районним поділом, низовий район. Основна регіональна одиниця, стосовно якої сьогодні розроблено головні теоретичні положення комплексного розвитку, великий економічний район чи соціально-економічний район.

Адміністративний підхід випливає з попередніх, оскільки регіон розглядається як адміністративна ланка країни, тобто під регіоном розуміють територіально-спеціалізовану й адміністративно окреслену частину національної економіки. Відповідно до цього підходу соціально-економічний регіон визначено як частину території держави, відокремлену за сукупністю різноманітних ознак в адміністративну одиницю, свідомо спрямовану та скоординовану для досягнення цілей суспільного розвитку й запобігання дії руйнівних або негативних зовнішніх сил. У проекті Концепції державної регіональної політики подане таке визначення регіону: регіон – частина території країни, яка характеризується комплексом притаманних їй природно-географічних, економічних, екологічних та інших ознак. Регіон може збігатися з кордонами адміністративно-територіальної одиниці або об'єднувати кілька таких одиниць [4, с.14].

Регіон як політична система. Кожний з регіонів має свій проект, власні цілі та уявлення про майбутнє регіонального простору й напрям використання його ресурсів, між цими суб'єктами немає ієрархії та адміністративного підпорядкування.

Соціально-економічна група. Точковий підхід до розуміння соціально-економічної суті регіону. У цьому випадку регіон розглядають як точку, як щось наперед визначене з метою аналізу пропорцій розвитку економіки регіону. Цей підхід не враховує географічної сутності регіону. Регіон виступає тут як деяка «сума» соціально-економічних суб'єктів.

Регіонально-комплексний підхід, який враховує елементи відтворювального підходу та має ряд властивостей. Цей підхід зосереджує увагу на вивченні специфічного для певного регіону просторового поєднання продуктивних сил, враховує особливості, що відрізняють один регіон від іншого. Регіональні аспекти розвитку й розміщення продуктивних сил зумовлені тим, що об'єктивно існують відмінності в людській життєдіяльності навіть у межах однієї країни – у господарстві, рівні життя, суспільно-політичному устрої, культурі. Значення цього підходу в дослідженні соціально-економічної суті регіону зростає у зв'язку з реформуванням управління економічною та соціальною сферами в регіонах на основі розширення їхніх прав, самоврядування й самофінансування [4, с.13].

Регіонально-економічний напрям. Категорія «економічний район (регіон)» – об'єкт особливої уваги регіонально-адміністративного менеджменту, предметом вивчення якого є сукупність економічних і соціальних факторів та явищ, що зумовлюють розвиток продуктивних сил і соціальних процесів у регіональній системі країни та в кожному регіоні. Регіонально-комплексний підхід орієнтує дослідника на всебічний аналіз економіки регіону, передбачає визначення збалансованості й пропорційності розвитку, виявлення взаємозв'язків і взаємозалежностей між усіма їхніми компонентами. Цей підхід враховує можливі напрями та побічні наслідки розвитку економіки регіону в перспективі [5, 6, 7, 8]. Так, А. Єпіфанов, І. Сало [9] визначають поняття «регіон» як економічний регіон, який виділяється всередині країни своєю спеціалізацією та структурою господарства, природними й трудовими ресурсами, соціальними та економічними особливостями. Основа сутності регіону – це його єдність та цілісність. Причому цілісність розглядається як єдність відтворення суспільного продукту, робочої сили й елементів навколишнього середовища, що утворюють територіальний соціально-економічний комплекс. Нерозуміння сутності ознак регіону, зокрема цілісності, час-

то призводить до виникнення диспропорцій у розвитку та погіршення умов проживання населення. Це стосується, насамперед, відставання в розвитку соціальної інфраструктури, техногенного перевантаження навколишнього середовища тощо [4, с. 12–13].

Регіон як полюс економічного зростання. Цей напрям започаткований Ф. Перру і став продовженням точкового підходу до розуміння соціально-економічної суті регіону, на його основі створено цілий ряд ефективних інструментів розвитку регіонів, насамперед, вільні економічні зони, технополіси, програми розвитку експортних потенціалів тощо [4, с.15].

Соціологічний підхід. Його суть відображена в таких твердженнях: регіон як організація являє собою сукупність соціальних груп людей, що проживають на його території, діяльність яких свідомо спрямовується, координується для досягнення цілей суспільного розвитку. Регіон необхідно розглядати як формальну складну організацію, що має набір взаємопов'язаних цілей і завдань, визначених потребами населення, його окремими соціальними групами, господарюючими суб'єктами та державою; ця організація виступає в певній зовнішній формі, дотримується певних правил поведінки та діє в межах встановленого порядку [4, с. 15–17].

Регіон як локальна соціально-економічна система. Різновид цього напряму – регіон як система зі складовими «Суспільство-Природа-Територія», «Суспільство-Економіка-Природа».

З цим напрямом тісно пов'язані проблемний та програмно-цільовий підходи. Проблемний підхід передбачає дослідження існуючих або прогнозованих суперечностей суспільного розвитку, форм їхнього прояву в господарському житті. Суперечності відбиваються у свідомості людей як наявність диспропорцій і дисбалансів у розвитку та розміщенні продуктивних сил, як порушення динамічної рівноваги в системі «Природа-Суспільство-Територія»; сприймаються як ключові, актуальні проблеми суспільного розвитку. Проблеми, що виникають на тому чи іншому етапі соціально-економічного розвитку країни або окремих регіонів, мають розв'язуватися в певний термін. Проблемний підхід – методологічна основа розробки й реалізації різноманітних цільових комплексних програм.

Специфічна група. Регіон як «функціональне» явище. Практика створення функціональних регіонів набула значного поширення в США при створенні «спеціальних округів» з метою підвищення ефективності управління. В Україні цей напрям зазначає, що регіон – це відокремлена функціональна підсистема суспільства, в якій народжують і проживають, працюють і ведуть господарство, формуються фізично та духовно, старіють та вмирають люди.

Регіон як агломерована система. Агломеровані системи мають тенденцію утворювати лінійні скупчення (мегаполіси), в яких розмиті кордони не лише між населеними пунктами, а й між системами, що тяжіють до різних центрів. Представники цього підходу – В. Кристаллер, В. Льош.

Чотири парадигми О. Гранберга. Регіон, будучи суб'єктом економічних стосунків, носієм особливих економічних інтересів, а не тільки об'єктом зосередження природних ресурсів, населення, виробництва і споживання товарів, сфери обслуговування, у сучасних регіональних дослідженнях, трактується як поліфункціональна й багатоаспектна система. Тому на кожному етапі трансформаційних зрушень регіон можна сприймати по-різному відповідно до однієї із чотирьох найбільш поширених у сучасній економічній науці парадигм регіону, поданих академіком Російської академії наук О. Гранбергом [10, с. 83–84]: регіон-квазідержава, регіон як квазікорпорація, регіон-ринок (ринковий ареал), регіон-соціум.

Регіони як квазідержави являють собою «відокремлені підсистеми держави й національної економіки» [11, с.41]. Однією з головних функцій регіональної влади є регулювання економіки регіону. Взаємодія загальнодержавних (національних) та регіональних влад, а також різні форми міжрегіональних економічних відносин (наприклад, в рамках міжрегіональних асоціацій економічної взаємодії) забезпечують функціонування регіональних економік у системі національної економіки.

Розвиток регіонів як квазідержав базується на делегуванні частини повноважень по вертикалі «центр-периферія», що під-

кріплюється проведенням відповідних адміністративно-територіальних та економічних реформ, спрямованих на стимулювання регіонального саморозвитку з урахуванням інтересів регіонів та відведенням ключової ролі в цьому місцевим органам влади з покладанням на них більшої частини відповідальності за відповідні результати провадженої політики. Негативні аспекти реалізації цієї парадигми пов'язані з потенційно можливим послабленням впливу центральних органів влади й наднаціональних структур регулювання інтеграційних процесів, що може зумовити розвиток дезінтеграційних процесів у державі та інтеграційних об'єднаннях. Крім того, вказана парадигма вступає в суперечність з іншими поширеними тенденціями, а саме формування інтеррегіональних утворень [12].

У парадигмі «регіон як квазікорпорація» регіонально-просторові утворення розглядаються як «великі суб'єкти власності (регіональної і муніципальної) та економічної діяльності» [11, с.41]. У цьому контексті регіони, подібно до великих корпорацій, виступають як суб'єкти конкурентної боротьби на товарних ринках, ринках послуг, праці, технологій і капіталу. Прикладом може слугувати боротьба за отримання державних замовлень, змагання за вищий регіональний інвестиційний рейтинг для залучення внутрішніх та іноземних інвестицій, захист «торговельних марок» місцевих продуктів тощо.

Підхід до регіону як ринку, що має певні межі (ареал), акцентує увагу на загальних умовах економічної діяльності (підприємницький клімат) та особливості регіональних ринків різних товарів і послуг, праці, кредитно-фінансових ресурсів, цінних паперів, інформації, знань і т.д.

Очевидно, що однією з найбільш успішних сучасних форм економічного зростання в регіоні можуть бути територіально-виробничі комплекси, які найкраще адаптовані до практичної реалізації цієї парадигми та відповідають їй. Ще одним чинником, який свідчить на користь реалізації цієї парадигми регіонального розвитку, є концентрація ресурсів (передусім, людських, інтелектуальних, інформаційних і фінансових) на невеликій території, що приводить не лише до саморозвитку самого регіону, а й до поступового поліпшення економічного стану сусідніх регіонів, у тому числі тих, які належать до інших країн [12].

Дослідницький підхід до регіону як до ринку, обмеженого певним ареалом, полягає у вивченні умов функціонування регіональних економічних систем, формування підприємницького клімату, тенденцій і особливостей розвитку регіональних ринків товарів і послуг, капіталу, праці, інформації, знань і технологій. Їх аналіз проводиться не лише з погляду концентрації виробництва, а й з позиції збуту продукції: кон'юнктурних умов, рівня та типу сформованого ринкового середовища, кваліфікації робочої сили, що є не новим для розвитку наукової думки.

У працях науковців-сучасників у цій предметній галузі багато уваги приділяється аналізу регіональних ринків як нових форм територіальної організації продуктивних сил з характерними для кожного особливостями відносин між суб'єктами ринку, формування інфраструктури та загальних умов економічної діяльності. При цьому належне місце відводиться створенню вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку, що посилюють інтеграційні взаємозв'язки й процеси міжрегіональної та міжнародної співпраці.

Усі три вищерозглянуті парадигми регіонального розвитку спираються на вивчення проблематики оптимізації співвідношення ринкового саморозвитку та державного регулювання, а лише потім забезпечення соціальної спрямованості регіональної економічної політики. При цьому регулювання регіонального розвитку може бути максимально жорстким у вигляді централізованого управління із «центру», займати проміжне становище або будуватися на принципах радикального лібералізму. Тому логічним є висунення О. Гранбергом четвертої й останньої парадигми регіонального розвитку, відповідно до якої акценти зміщено в бік розвитку неринкової сфери, виробництва та використання громадських благ і послуг [12].

Четвертою парадигмою подання регіону як системи є підхід щодо розуміння його як соціуму (сукупності певних соціальних груп з притаманними їм функціями, інтересами та потребами), де «відтворення соці-

ального життя та розвиток системи розселення» [11, с.42] є першочерговим завданням регіонального соціально-економічного розвитку. Увагу сконцентровано на забезпеченні належного рівня життя населення регіону, якості освіти, охороні здоров'я, охороні довкілля, вирішенні демографічних і екологічних проблем, а дослідження як такі проводяться в розрізі соціальних груп з їх особливими функціями та інтересами.

Слід зауважити, що такий підхід значно розширює предмет досліджень, характеризується більшою глибиною охоплення порівняно з поширенішим економічним підходом (відображеним більшою мірою в трьох перших парадигмах регіонального розвитку), оскільки поєднує екологічні, демографічні, освітні, медичні, соціально-психологічні аспекти розвитку суспільства в тому або іншому регіоні. Результатом концентрації продуктивних сил та їхнього розвитку, а також розвитку соціальних і виробничих відносин відповідно до вказаної парадигми є формування соціополісів, націлених на вирішення означених завдань розвитку регіону. Саме такий підхід до побудови державної регіональної політики домінує в країнах – членах Євросоюзу, оскільки дає змогу провести комплексне дослідження регіонального розвитку. Для постсоціалістичних країн, виходячи з того, що нерівність у розподілі доходів та інших регіональних показників зростатиме, найбільш доцільним буде використання найближчим часом парадигми «регіон як квазідержава». У майбутньому концепція регіонального розвитку повинна переорієнтовуватися в бік парадигми «регіон як квазікорпорація» й лише потім може вийти на перший план парадигма «регіон-соціум». У результаті регіони як квазідержави розглядаються на макроекономічному рівні, а регіони як квазікорпорації, регіони-ринки та регіони-соціуми – на мікроекономічному рівні, при цьому всі зазначені парадигми базуються на вирішенні проблеми ведення політики агресивного, пасивного чи мінімального втручання держави в регулювання регіональних економічних процесів з відповідним відведенням особливої ролі ринковому саморегулюванню та соціальному контролю.

Розглянуті підходи до визначення дефініції «регіон» свідчать про те, що в кожному окремому випадку сутність цієї категорії визначалась відповідно до мети та завдань того чи іншого дослідження. Така багатогранність та різноаспектність у визначеннях обумовлює необхідність формулювання визначення, яке буде прийняте за основне у контексті досягнення мети дисертаційного дослідження. Але, по-перше, треба визначити місце регіональної системи у національній економіці.

Слід зазначити, що до компетенції регіону, а, відповідно, до його статусу належать планування та прогнозування розвитку господарського комплексу, фінансування, кредитування, грошовий обіг, раціональне використання природних і трудових ресурсів. У процесі виробничо-господарської діяльності на території регіону перетинаються інтереси суб'єктів господарювання всіх форм власності, галузей виробництва, власне регіону у формуванні пропорцій розвитку системи, що найбільш повно відповідає потребам населення зазначеної території. Кожний регіон, займаючи своє конкретне місце в господарському комплексі країни, водночас становить разом з іншими регіонами єдине економічне ціле в рамках спільного національного ринку. Це наводить нас на думку про наявність регіональної структуризації національної економіки. Відомі американські вчені В. Барнз і Л. Ледебур пропонують вирішення регіональних проблем на таких головних засадах [13, с.11]:

– основними цеглинами національної економіки виступають економічні регіони, а не політико-адміністративні території;

– центральним завданням економічної теорії й економічної політики є оптимізація внутрішньої інтеграції та взаємозалежності регіонів;

– територіально-господарські системи не обмежуються політико-адміністративними кордонами, а здатні функціонувати і за її межами;

– системи економічних регіонів є відкритими й пов'язані з іншими національними системами світового господарства.

Наведене твердження є досить важливим, оскільки воно визначає наукове підґрунтя об'єктивно існуючих процесів регіоналізації економіки. Підкреслимо, що новий

регіоналізм як напрям суспільного розвитку вимагає паритетного бачення централізації й регіональної децентралізації влади, тобто перенесення відповідальності від неактивних центральних органів управління до більш мобільних і місцево орієнтованих регіональних структур.

Висновки. У результаті аналізу існуючих теоретичних досліджень щодо нашого предмету дослідження визначено основні напрями та підходи стосовно розуміння поняття «регіон», здійснено групування цих підходів на основі наявності або відсутності спільних ознак: географічно-адміністративна група (районний напрям, економіко-географічний напрям, адміністративний підхід, регіон як політична система); соціально-економічна група (точковий підхід до розуміння соціально-економічної суті регіону, регіонально-комплексний підхід, регіонально-економічний напрям, регіон як полюс економічного зростання, соціологічний підхід, регіон як локальна соціально-економічна система); специфічна група (регіон як «функціональне» явище, регіон як агломерована система, чотири парадигми О. Гранберга).

Розглянуті підходи до визначення поняття «регіон» свідчать про те, що в кожному окремому випадку сутність цієї дефеніції визначалась відповідно до мети та завдань того чи іншого дослідження.

Встановлено, що регіон займає своє конкретне місце в господарському комплексі країни, водночас становить разом з іншими регіонами єдине економічне ціле в рамках спільного національного та міжнародного ринку, що підтверджує регіональну структуру національної та міжнародної економіки та робить регіон одним із ключових її елементів.

Література

1. Симкин Д. Г. Теоретические основы развития региона в современных условиях / Д. Г. Симкин // Вестник ОГУ. – 2010. – № 8 (114). – С. 114–117.
2. Лапаева М. Г. Управление социально-экономическим развитием региона в условиях становления сетевой экономики: [монография] / М. Г. Лапаева, И. Н. Корабейников, Е. Н. Макеева. – Оренбург : ИПК ГОУ ОГУ, 2009. – 268 с.
3. Андреев А. В. Основы региональной экономики: уч. пос. / А. В. Андреев, Л. М. Борисова, Э. В. Плучевская. – М. : КНОРУС, 2007. – 336 с.
4. Маниліч М. І. Трансформація регіонального економічного механізму : [монографія] / М. І. Маниліч. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2004. – 164 с.
5. Бойчук В. В. Актуальні проблеми регіонального розвитку / В. В. Бойчук // Збірник науково-дослідних робіт за результатами соціологічних досліджень / В. В. Бойчук, І. Г. Буркут, М. І. Маниліч, Л. В. Поляк та ін. – Чернівці : Прут, 2000. – 80 с.
6. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації : [монографія] / І. М. Вахович. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 496 с.
7. Про концепцію створення соціальних (вільних) економічних зон в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.94 р. № 277.
8. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с.
9. Єпіфанов А. О. Регіональна економіка / А. О. Єпіфанов, І. В. Сало. – К. : Наук. думка, 2000. – 320 с.
10. Основы региональной экономики / [за ред. А. Г. Гранберг]. – М. : Экономика, 2000. – 495 с.
11. Варналій З. С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : [монографія] / [З. С. Варналій, А. І. Мокій, О. Ф. Новікова, С. А. Новікова, С. А. Романюк, В. І. Чужиков та ін.] ; за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
12. Реутов В. Є. Закономірності і парадигми регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В. Є. Реутов. – Режим доступу: http:www.economy.nayka.com.ua/index.php.
13. Барнз Р. Нові регіональні економіки / В. Барнз, Л. Ледебур. – Л. : Літопис, 2003. – 196 с.

МЕСТО ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА В ПРОСТРАНСТВЕННОМ УПОРЯДОЧЕВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ И МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭКОНОМИК

Я. В. Кныш, к. э. н., ГВУЗ «Запорожский национальный технический университет»

В статье раскрыты основные теоретические положения, касающиеся сущности понятия «регион». Создана группировка существующих трактовок категории «регион» на основе наличия или отсутствия общих признаков в определениях. Определено место экономики региона в пространственном составлении национальной и международной экономических систем.

Ключевые слова: регион, экономика региона, регионализация экономики, место ре-

гиона в хозяйственном комплексе страны.

PLACE OF REGIONAL ECONOMY IN THE DOMAIN OF THE NATIONAL AND INTERNATIONAL ECONOMY

Ya. V. Knysh, Ph. D (Econ.), SHEI «Zaporizhzhya National Technical University»

The main theoretical provisions on the essence of the concept of «region» are revealed. The existing interpretations of the definitions of «region» are grouped based on the presence and absence of common features. The place of the regional economy in the domain of the national and international economies is determined.

Keywords: region, regional economy, regionalization of the economy, place of the region in the economic complex of the country.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прушківським В. Г. Надійшла до редакції 06.09.17.

УДК 330.8 : 332.122

МЕХАНІЗМ ГАРМОНІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО МІСТА В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

В. В. Буряк, аспірант, ДВНЗ «Запорізький національний технічний університет», v_v2016@ukr.net

У статті досліджено особливості розвитку промислового міста. Виокремлено проблеми та виклики, які виникають на сучасному етапі у розвитку промислових міст. Розглянуто одне з ключових питань – дисгармонізацію економічного, соціального та екологічного розвитку промислового міста. Обґрунтовано необхідність формування стратегії розвитку в умовах активізації процесів децентралізації. Побудовано механізм формування та реалізації стратегії розвитку промислового міста.

Ключові слова: промислове місто, розвиток, децентралізація, дисгармонізація розвитку міста, механізм побудови стратегії розвитку промислового міста.

Постановка проблеми. В умовах активізації процесів децентралізації прагнення міста до самодостатності та ефективності розвитку є економічним імпульсом, який вимагає розробки відповідної стратегії розвитку промислового міста. Розробка стратегії є відправною точкою, першим і надзвичайно важливим кроком у процесі формування системи державного регулювання та розвитку економічних зв'язків.

Промислове місто, спираючись на певну підтримку центру, головний акцент у своєму розвитку повинно робити на гармонізацію та ефективне використання, насамперед, ендогенних чинників: природних, матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, підприємницький потенціал, специфічні особливості виробничого процесу. Компонентна гармонізація сталого розвитку промислового міста забезпечує його розвиток за рахунок ефективного використання, насамперед, місцевих факторів і забезпечує постійне збереження умов для динамічного відтворення потенціалу.

Розроблення та реалізація стратегії сталого розвитку промислового міста активізації набули сьогодні особливого значення в умовах активізації процесів, оскільки вони спрямовані на забезпечення збалансованого розвитку економіки, соціуму та природи міста, сприяють реалізації комплексних заходів щодо вирішення проблем, які стосуються всіх сфер життєдіяльності населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських вчених фундаментальні положення розвитку викладені в працях О. Білоруса, А. Гальчинського, В. Геєця, М. Долішнього, Л. Мельника, Л. Руденка, В. Трегобчука, М. Хвесик, О. Шубравської [1–3] та інших.

Проблеми розвитку на місцевому рівні загалом та промислових міст зокрема, досліджують такі вчені, як: О. Бойко-Бойчук, І. Вахович, Б. Данилишин, З. Герасимчук, О. Карий, М. Межевич [4–7] та інші.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення механізму гармонізації розвитку промислового міста в умовах активізації процесів децентралізації задля підвищення ефективності управління на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із проблем розвитку міст є дисгармонізація між його складовими. Тому пріоритетним завданням для міст є не тільки залучення якомога більше ресурсів та раціональне їх використання, але й досягнення гармонізованого співвідношення між ними. Це дозволить одночасно підвищити рівень життя населення та підвищити ефективність функціонування міста.

Розвиток міст є безперервним процесом, який має здійснюватися системно, тобто у відповідності до заздалегідь прийнятої стратегії – «документу, який закріплює перелік довгострокових дій, які позитивно сприймає більшість населення, для досягнення публічно обговорених і сприйнятих суспільством цілей. Крім того, вона має спиратись на наявний у країни потенціал й ураховувати тенденції його розвитку у світлі глобальних трансформаційних процесів» [8, с.18]. «Розробка стратегії здійснюється поетапно, кожних з яких є по-своєму важливим, а тому потребує створення передумов для його успішного проходження» [9].

Метою розвитку міста є створення умов для покращення добробуту населення, вирішення його нагальних соціальних проблем на основі підвищення ефективності функціонування місцевої економіки через більш ефективне використання економічного, природно-ресурсного та людського потенціалу на засадах поступового досягнення європейських стандартів життя. Запровадження стратегічного планування на місцевому рівні є однією з базових умов для повноцінного та ефективного виконання функцій органами місцевого самоврядування.

В теорії стратегічного управління існує низка підходів, які визначають основні принципи побудови стратегій розвитку. Так, зокрема, Н. Копилова припускає декілька стратегій розвитку міста, а саме:

1) на базі та в межах певної державної програми. В цьому випадку є значний ризик втрати особливостей місцевого розвитку, неврахування особливостей конкретного міста;

2) через індивідуальне вирішення проблем кожного мешканця міста, створення умов для самореалізації кожного. Проте така стратегія є цінною тільки для тих членів громади, хто має можливості сам себе забезпечувати;

3) через соціальний розвиток, який забезпечується самою громадою. У цьому випадку виникає значна ймовірність ризику щодо неможливості вирішити низки нагальних проблем через відсутність необхідних ресурсів і неможливість залучення зовнішніх ресурсів;

4) інтегральний підхід, що поєднує різні стратегії за рахунок використання потенціалу територіальної громади та конкретного громадянина, на основі раціонального поєднання державних, регіональних й місцевих інтересів і потенціалів. Потенціал є прихованим ресурсом, що може бути збільшеним та реалізованим під час певних спільних і скоординованих дій. З урахуванням доцільності використання саме інтегрального підходу стратегія соціального розвитку міста має розроблятися, плануватися і реалізовуватися спільними зусиллями всіх місцевих «агентів змін» [10].

Натомість Г. Машкова [11, с. 15–16] вважає, що для розвитку міст можуть бути застосовані різні стратегії, а саме:

– корпоративні (вертикальної інтеграції; кластерного управління);

– базові (мінімізації витрат; інновацій);

– глобальні (диверсифікованості);

– функціональні (наступальні; оборонні; лідера).

Найбільш поширеними і ефективними підходами до формування та реалізація стратегій розвитку міста є дві моделі, кожна з яких має відповідний алгоритм (табл. 1).

Представлені у таблиці 1 моделі формування та реалізації стратегії розвитку міста мають різні сфери застосування. Модель стратегічного планування міст використовуються при плануванні більшості міст Єв-

ропи та Північної Америки, тоді як стратегічне планування стійкого розвитку за участю громадян застосовується при формуванні стратегій розвитку у містах України (рис. 1). Аналіз наведених у таблиці 1 моделей формування стратегії розвитку міст дозволяє визначити спільні риси, серед яких необхідно виокремити:

–формування стратегій має схожу методичну основу: на першому етапі проводиться загальний аналіз можливостей та загроз розвитку, який є основою для формулювання місії, цілей та завдань розвитку; на наступних етапах зазначаються механізми та інструменти реалізації визначених цілей та завдань; визначається система моніторингу за реалізацією стратегії;

– підходи до формування стратегій стійкого розвитку часто спираються на відповідні методичні підходи формування стратегій економічного та соціального розвитку, що призводить до ігнорування екологічних факторів розвитку;

– відсутність системи планування та прогнозування розвитку, цілей, загроз, можливостей, системи показників (моделей) та індикаторів, ігнорування обмежень та потреб розвитку в кінцевому документі призводить до формування стратегій, які мають швидше декларативний характер. Такі недоліки, зокрема, характерні для українських стратегій розвитку.

Таблиця 1

Моделі формування та реалізації стратегії розвитку міста

Модель	Алгоритм реалізації
Модель стратегічного планування міст	1. постановка цілей та формулювання завдань; 2. визначення найважливіших секторів економіки та пріоритетних галузей й загальних умов їх розвитку; 3. проведення SWOP-аналізу; 4. формулювання стратегічного плану та доповнення його планами практичних дій чи планами заходів, які, своєю чергою, можуть поділятися на галузеві плани (плани дій у сфері екології, у найважливіших галузях.
Стратегічне планування стійкого розвитку за участю громадян	1. прийняття рішення про розроблення стратегії (міська рада, міський голова); 2. пошук виконавця (міський голова); 3. інформування про механізм роботи над стратегією; 4. створення робочих груп (міський голова, консультант); 5. узгодження графіка та принципів роботи (міський голова, консультант); 6. семінар 1: бачення майбутнього, визначення місії; 7. семінар 2: SWOP-аналіз; 8. семінар 3: стратегічні напрями та цілі; 9. семінар 4: розроблення стратегічних завдань; 10. семінар 5: визначення системи моніторингу: 11. опрацювання документа стратегії (консультант); 12. обговорення стратегії з місцевою радою; 13. затвердження стратегії (міська рада); 14. публікація стратегії (міська рада); 15. завершальний етап реалізації стратегії

Джерело: Складено автором за [12, с.177]

На основі дослідження зарубіжного досвіду щодо формування стратегії розвитку міста, слід зазначити, що досить цікавим є досвід Бірмінгему, де, окрім регулярних опитувань та щорічних досліджень громадської думки, було створено постійно діючу громадську групу, до складу якої входить тисяча представників місцевої спільноти, обраних за репрезентативною вибіркою.

До основних тем, що виносяться на загальне обговорення в Бірмінгемі, можна віднести такі:

– загальне сприйняття мешканцями іміджу міста;

– якість та затребуваність муніципальних послуг;

– визначення відсотка населення, що періодично звертається до міської ради, та того, яким чином це відбувається;

– пріоритети громадян у бюджетних витратах тощо [13, с.98].

Центральне місце в процесі розробки стратегії посідає етап цілевизначення. Загалом цілі верхнього рівня різних міст мають досить типовий характер. Метою, у більшості випадків, визначається підвищення якості життя населення за рахунок економічного зростання.

Варто зауважити, що формування стратегії розвитку міста залежить від конкретних завдань більш низького рівня «дерева цілей». Кожне місто формулює свою унікальну місію, наприклад:

–бути «відкритим містом», міжнародним містом та містом культури;

–перетворитись на «столицю інформації ЄС» та «центр транспортних перевезень»;

–розвиватись як центр технологічних інновацій;

–набути статусу європейської метрополії [14, с. 68].

На основі вищезазначеного, слід підкреслити необхідність пошуку механізму формування та реалізації стратегії міста, яка враховувала не тільки економічний та соціальний аспекти, але й екологічний.

Досягнення сталого розвитку промислового міста та підходи до гармонізації його складових в сучасних умовах, потребує комплексного підходу до вирішення цього питання. Найголовнішою проблемою є дисгармонізація економічного, соціального та екологічного розвитку. Все це потребує розбудови і пошук креативних методик щодо досягнення гармонійного стану промислового міста в межах концепції сталого розвитку. Вирішення цього завдання є можливим на основі використання відповідного механізму гармонізації складових сталого розвитку промислового міста (рис. 1).

На рисунку 1 показано механізм гармонізації складових сталого розвитку промислового міста, який включає декілька етапів. Першочерговим завданням є визначення показників, що характеризуються сталий розвиток промислового міста, і обираються із наявної статистичної бази.

Другим кроком у реалізації механізму є класифікація індикаторів сталого розвитку промислового міста за трьома складовими: економічна, екологічна і соціальна.

Третій етап передбачає приведення даних для здійснення оцінки рівня сталого розвитку промислового міста шляхом нормування показників економічної, екологічної і соціальної складової сталого розвитку на основі обраної бази порівняння. Для промислового міста базою порівняння є показники по області.

На четвертому етапі здійснюється оцінка складових економічної, екологічної і соціальної складової сталого розвитку, використовуючи індексний метод і аналітичні залежності.

Важливим етапом є визначення ступеня гармонізації між економічною, екологічною і соціальною компонентами. Для цього використовуються наступні підходи:

1) правило «золотої пропорції»;

2) правило «рівнобедреного трикутника»;

3) правило «рівностороннього трикутника».

Наявність декількох методик дає можливість розглядати альтернативні варіанти розвитку міста. Вибір методики залежить від тактичної та стратегічної мети розвитку. Правило «золотої пропорції» дозволяє досягти певних «ідеальних» пропорцій між економічною, екологічною та соціальною складовими, які забезпечують гармонійність. Правило «рівнобедреного трикутника» подібне до правила «терезів», тобто гармонізація між двома складовими (наприклад, економічною та екологічною) дозволяє врівноважити їх з екологічним розвитком.

Шостий етап передбачає визначення складових сталого розвитку промислового міста на основі обраного правила, тобто «ідеальних» значень.

Кінцевим етапом механізму гармонізації складових сталого розвитку промислового міста є перерозподіл витрат бюджету на основі порівняння реальних та «ідеальних» значень складових сталого розвитку за трьома підходами: правило «золотої пропорції»; правило «рівнобедреного трикутника»; правило «рівностороннього трикутника».

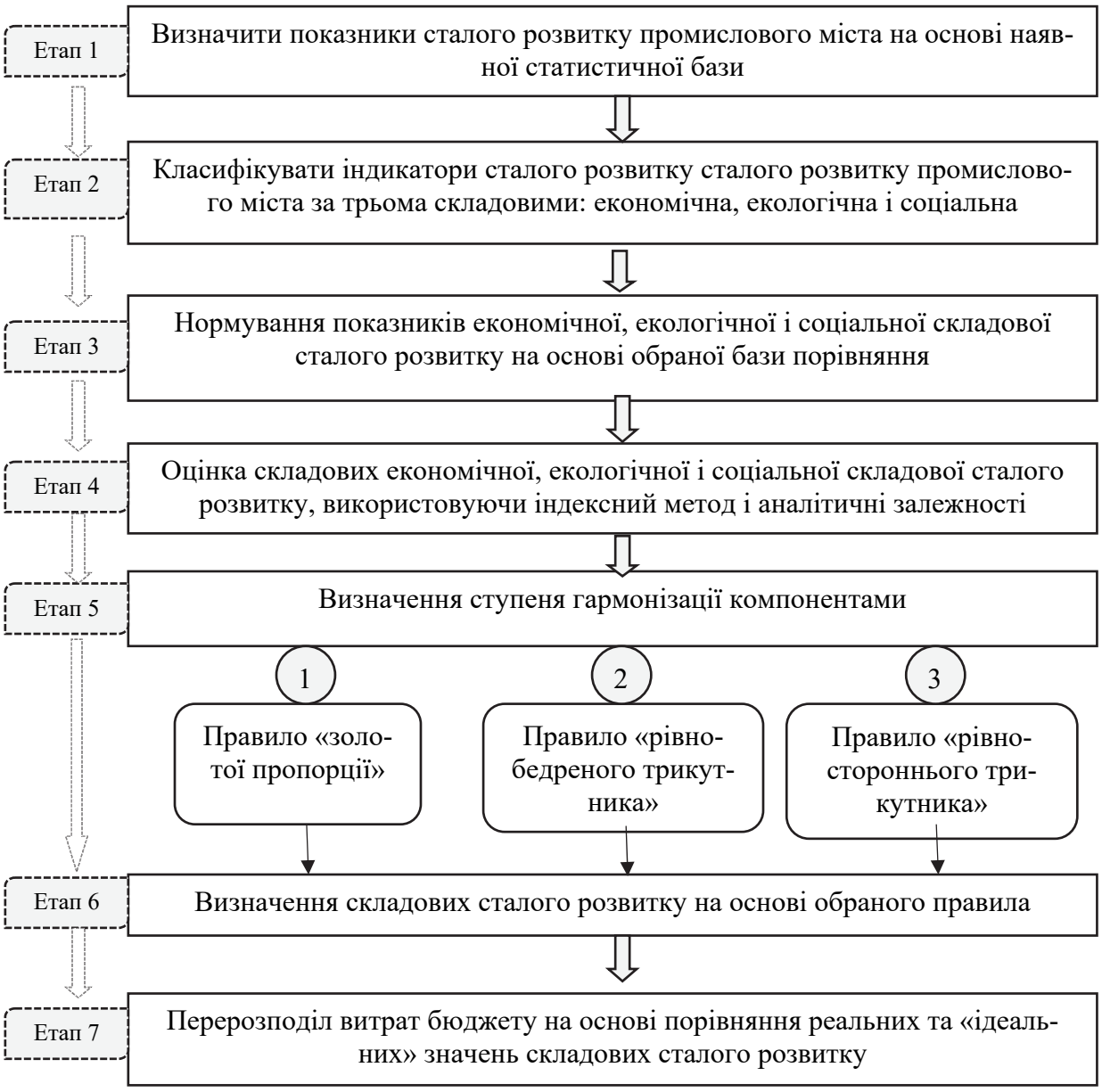

Рис. 1. Механізм гармонізації складових сталого розвитку промислового міста

Висновки. Світова практика і досвід відносно високорозвинених країн свідчить, що тільки пряме або опосередковане регулювання місцевого розвитку з боку держави здатне ефективно здійснювати територіальне «вирівнювання». До речі, для цього зовсім не обов'язкові прямі державні інвестиції, але абсолютно необхідно розробити подальші кроки в напрямі децентралізації управління бюджетними коштами та підвищення рівня самостійності органів місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим необхідно узагальнити, що регулювання процесів розвитку промислового міста має являти собою досить організовану сукупність взаємопов'язаних регулятивних дій в економічній, соціальній та екологічній сферах щодо досягнення гармонізованого співвідношення між ними.

Література

1. Білорус О. Г. Глобальний сталий розвиток : [монографія] / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К. : КНЕУ, 2006. – 488 с.

2. Долішній М. І. Роль стратегій соціально-економічного розвитку областей у реалізації сталого розвитку України / М. І. Долішній // Соціально-економічні дослідження у перехідний період. Регіональна політика сталого розвитку: принципи формування, механізми реалізації (Збірник наукових праць). – Вип. 5 (XXXXVI) / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Ред. кол.: від.ред. академік НАН Уаїни М. І. Долішній. – Львів, 2002. – 592 с.

3. Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І.

Бистряков // Економіка України. – 2012. – №6. – С. 4–12.

4. Бойко-Бойчук О. В. Стратегії розвитку міст України: практ. посібник / О. В. Бойко-Бойчук. – К. : «Пульсари», 2002. – 156 с.

5. Герасимчук Г. В. Стан, проблеми та перспексити стратегічного управління розвитком міст України / З. В. Герасимчук, О. В. Середа // Економічні науки. – Серія «Регіональна економіка». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – Випуск 9(35). Частина 1. – Луцьк, 2012. – С. 104–111.

6. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шосток. – К. : СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.

7. Карий О. І. Етапи стратегічного планування розвитку міста: узагальнення існуючих методик / О. І. Карий. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_re/2010_7_3/8.pdf.

8. Лисицкий В. Украина никогда не имела стратеги свого развития / В. Лисицкий // Бизнес. – 2005. – № 46. – С. 18–19.

9. Мельниченко О. А. Особливості формування та реалізації державної політики підвищення рівня та якості життя населення / О. А. Мельниченко // Демократичні стандарти професійного навчання та діяльності публічних службовців: теорія, практика : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22 березня 2007 р.) : у 2 ч. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НА-ДУ, 2007. – Ч. 2. – С. 342–345.

10. Копилова Н. Технологія розробки місь-ких стратегій соціального розвитку / Н. Копилова // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Одеса : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2009. – № 4. – С. 207–210.

11. Машкова Г. В. Механізми управління місцевими бюджетами (на прикладі міста без районного розділення) : автореф. дис… канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.04 – місцеве самоврядування / Г. В. Машкова. – Донецьк, 2004. – 23 с.

12. Хвищун Н. В. Підходи до формування та оцінки ефективності стратегії міста / Н. В. Хвищун // Механізм регулювання економіки. – 2012. – №1. – С. 175–181.

13. Лимонов Л. Э. Крупный город: регулирование территориального развития и инвестиционные стратегии /Л. Э. Лимонов. – СПб. : Наука, 2004. – 270 с.

14. Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 роки «Шляхом європейської інтеграції» / Кабінет Міністрів України. – Офіційне видання. – К. : Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2004. – 416 с.

МЕХАНИЗМ ГАРМОНИЗАЦИИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ГОРОДА В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

В. В. Буряк, аспирант, ГВУЗ «Запорожский национальный технический университет»

В статье исследованы особенности развития промышленного города. Выделены проблемы и вызовы, которые возникают на современном этапе развития городов. Рассмотрен один из ключевых вопросов – дисгармонизация экономического, социального и экологического развития промышленного города. Обоснована необходимость формирования стратегии развития в условиях активизации процессов децентрализации. Построен механизм формирования и реализации стратегии развития промышленного города.

Ключевые слова: промышленный город, развитие, децентрализация, дисгармонизация развития города, механизм разработки стратегии развития промышленного города.

HARMONIZATION MECHANISM OF INDUSTRIAL CITY DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

V. V. Buryak, post-graduate student, SHEI «Zaporizhzhya National Technical University»

Specific features of industrial city development are studied. Problems and challenges that arise at the present stage are highlighted. One of the key issues – disharmonization of economic, social and environmental development of the industrial city is considered. The necessity of forming the development strategy in the conditions of intensification of decentralization processes is proved. The mechanism of formation and realization of development strategy of the industrial city is developed.

Keywords: industrial city, development, decentralization, disharmonization of city development, mechanism of designing the industrial city development strategy.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прушківським В. Г. *Надійшла до редакції 17.08.17.*

ФІНАНСОВИЙ РИНОК

УДК 336.717

ОПТИМІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЮ БАНКУ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

І. Г. Сокиринська, к. е. н., доцент, Національна металургійна академія України, sokirinska@gmail.com,
Н. В. Валенюк, старший викладач, Національна металургійна академія України, NatalyaValenuk@i.ua,
Г. О. Суботіна, асистент, Національна металургійна академія України, ann777ua@gmail.com

У статті визначено вплив кредитних операцій банку на рівень отримуваного прибутку. На підставі аналізу кредитного портфеля банку оцінено його структуру та доведено необхідність її оптимізації з метою зниження кредитного ризику та одночасної максимізації прибутку банку від проведення кредитних операцій. Обґрунтовано, що така оптимізація позитивно відобразиться на показники ефективності діяльності банку. Запропоновано математичну модель оптимізації структури кредитного портфеля банку з урахуванням перерозподілу кредитних операцій за видами та обсягом.

Ключові слова: кредитний портфель банку, суми кредитів, види кредиту, математична модель оптимізації структури кредитного портфеля, цільова функція.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування банківської системи є одним із ключових напрямів забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку України в умовах глобалізації господарських процесів, загострення конкуренції на міжнародних ринках, в умовах політичної нестабільності України та, одночасної інтеграції вітчизняної економіки у світове господарство [4].

Роль банків у цих процесах важко переоцінити з огляду на їх центральне місце у забезпеченні всіх суб'єктів господарювання та фізичних осіб послугами, без яких неможливий нормальний розвиток бізнес-процесів на мікро-, мезо- та макроекономічному рівні [7].

Оцінювання ефективності кредитної діяльності банку має важливе значення в системі прийняття фінансових рішень. Важливе значення у вирішенні проблеми формування фінансових ресурсів підприємств має використання особливостей функціонування кредиту, як фактора економічного зростання загалом, що в свою чергу впливає на формування кредитного портфелю банку [9].

Формування кредитного портфеля є одним з основоположних моментів у діяльності банку, що дозволяє більш чітко виробити тактику і стратегію розвитку комерційного банку, його можливості кредитування клієнтів і розвитку ділової активності на ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням кредитної діяльності банків та оцінки її ефективності присвячені роботи багатьох українських науковців: оцінці портфеля проблемних кредитів в контексті забезпечення стабільності банківської системи присвячено праці Болгар Т. М. [1], Бондаренко Л. А. [2], Яременко О. Р., Лисенко Е. Ю. [10]; дослідженню та удосконаленню методик оцінки ефективності кредитного процесу та кредитної діяльності банків, оптимізації структури їх кредитного портфеля розкрито в працях Бугель Ю. В. [3], Грушко В., Іваненко Т. [5], Лисенок О. В. [6] та інших науковців.

Формулювання мети статті. Метою статті є оптимізація структури кредитного портфелю на підставі оцінки ефективності операцій кредитного характеру банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кредитування було і залишається основним джерелом прибутку комерційного банку. Аналітики зазначають, що

довгострокові кредити виступають головним драйвером розвитку економіки та індикатором довіри банківських установ до позичальників. Крім того, банківський кредит стимулює відтворювальні процеси в економіці та є головним джерелом забезпечення фінансовими ресурсами поточної господарської діяльності підприємств і потреб населення.

Кредитування банками України в пост-кризовий період здійснювалось переважно в національній валюті, що, з одного боку, сприяло дедоларизації економіки, а з іншого – знижувало валютні ризики для позичальника й банку.

Ефективність кредитного процесу значною мірою зумовлюється рівнем його розвитку в банках. Для її оцінки необхідно насамперед з'ясувати критерії ефективності, показники та чинники, які впливають на її рівень.

Авторами статті проведено аналіз кредитного портфелю ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» з метою визначення показників ефективності кредитного процесу та формування системи обмежень.

В таблиці 1 надано кредитний портфель за період 2014–2017 роки.

За результатами аналізу видно, що загальна сума кредитного портфеля зростала, особливо в 2015 році порівняно із 2014 роком (+36 975 млн. грн., або на 20,46%), протягом 2016 року даний показник зростає на 10 235 млн. грн., або на 4,7% порівняно із 2015 роком, протягом трьох кварталів 2017 року загальна сума кредитного портфелю зростає на 10 808 млн. грн. (+4,74%).

На рисунку 1 наочно представлена динаміка складових кредитного портфеля за 2014–2017 роки.

Таблиця 1

Кредитний портфель ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» за 2014–2017 роки

Стаття	на 31.12.2014 року, млн. грн.	на 31.12.2015 року, млн. грн.	на 31.12.2016 року, млн. грн.	на 31.03.2017 року, млн. грн.	на 30.06.2017 року, млн. грн.	на 30.09.2017 року, млн. грн.
Кредити та аванси клієнтам, загальна сума	180 714	217 689	227 924	232 309	233 809	238 732
Резерви на знецінення кредитів	21 541	28 375	184 341	186 507	189 640	191 110
Всього кредити та аванси клієнтів	159 173	189 314	43 583	45 802	44 169	47 622

Складено авторами на основі [7]

Рис. 1. Динаміка кредитного портфеля ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» за 2014–2017 роки

Складено авторами на основі [7]

Значно зросла сума резервів на знецінення протягом 2016 року, порівняно із 2015 роком, зростання становило 155 966 млн. грн. (+549%), що спричинило падіння сумі наданих кредитів на 145 731 млн. грн., або на 76,98%. Така зміна обумовлена зміною у вимогах до обов'язкового резервування банкам, зокрема досліджуваного банка. На кінець 2014 року сума резервів займала 11,92% від загальної суми кредитного портфеля. Але з урахуванням змін, що відбулися протягом періоду дослідження, частка резервів в кредитному портфелі зростає з 13,03% у 2015 році до рівня 80,88% у 2016 році й протягом 2017 року тримається на рівні 80% від загальної суми кредитного портфеля. Такі зміни, безумовно, вплинули на суму наданих кредитів, яка зменшилась з 159 173 млн. грн. (на 31.12.2014 року) до 47 622 млн. грн. (30.09.2017 року). Наочно зміну структури кредитного портфеля ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» за досліджуваний період представлено на рисунку 2.

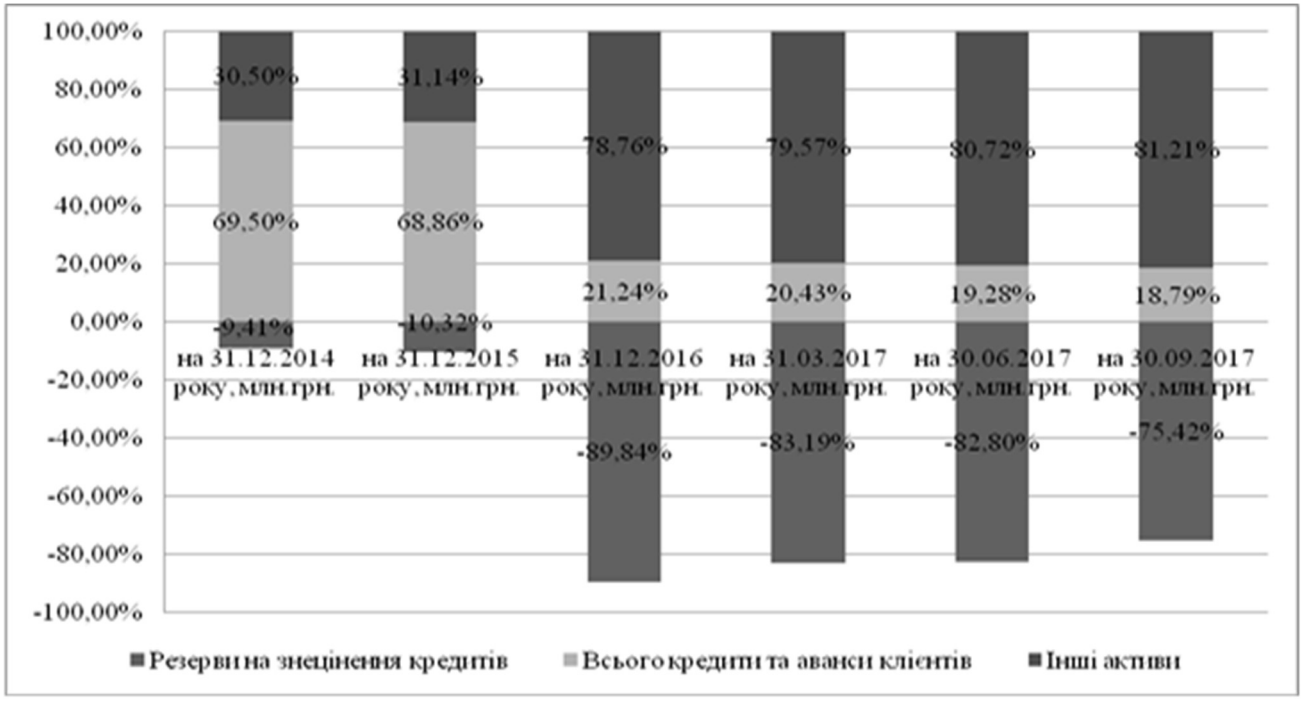

Рис. 2. Структура активів ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» в 2014–2017 роках
Складено за: [7]

Проведений аналіз кредитного портфеля показав, про суттєві зміни та зрушення, що відбулися в кредитному портфелі протягом 2014–2017 років, призвели до падіння прибутку від кредитних операцій. З огляду на це, пропонується оптимізувати структуру кредитного портфеля банку з метою зниження кредитного ризику та одночасної максимізації прибутку банку від кредитних операцій, що позитивно відіб'ється на показниках ефективності банку.

Математичною моделлю цієї задачі є лінійна оптимізаційна модель, цільовою функцією якої є прибуток банку від кредитних операцій. Функцію прибутку в роботі позначено Z. Вона залежить від часток ресурсів, вкладених у різні кредитні операції.

Припускається, що банк пропонує кредитну програму, котра, залежно від умов кредитування і типу позичальників, складається з n видів кредиту.

Тоді x_j (j = 1, …, n) – це частка ресурсів, спрямованих банком на надання кредиту j-го виду. Дохідність кожного виду кредиту виражена його річною ефективною кредитною ставкою r_j. Витрати банку на здійснення кредитної діяльності в роботі позначено як С. Вони складаються з процентних витрат (плати за залучені та запозичені ресурси), комісійних, операційних витрат і відрахувань до резервів. Тоді цільова функція моделі набуває вигляду:

$$Z = (\sum_{j=1}^{n} x_j r_j) - C \to max, \qquad (1)$$

Далі необхідно сформувати систему обмежень, яка передбачає поєднання різних умов для кредитного портфеля. Однією з вимог є ризик-менеджмент банку щодо структури кредитного портфеля. Ці вимоги ґрунтуються на таких основних методах зниження кредитного ризику портфеля, як диверсифікація, лімітування та створення резервів. З метою забезпечення достатнього рівня диверсифікації можуть бути встановлені обмеження, згідно з якими частка кожного виду кредиту не повинна бути меншою від певної частки (d%) сукупного кредитного портфеля.

Певні види кредитів є більш ризикованими для банку, наприклад, ті, строк повернення яких більше 5 років, бланкові кредити, а також кредити готівкою, цільове використання яких не може бути проконтрольоване банком. До цих видів кредитів застосовується лімітування шляхом обмеження їхньої суми певною часткою h% сукупного кредитного портфеля. Надмірна обережність у кредитній діяльності може призвести до недостатніх або навіть від'ємних фінансових результатів, тому частка низько ефективних кредитів не повинна бути більшою від g% кредитного портфеля банку. Припускається, що ризик-менеджментом банку встановлено середні по банкам значення часток:
d% = 2%; h% = 50%; g% = 33%.

Кредитами з підвищеним ризиком вважаються кредити готівкою, надані за допомогою кредитної картки, автокредити, іпотечні кредити, споживчі до 10 років, бланкові овердрафти й експрес-кредити без застави. До низькоефективних кредитів відносяться ті, ефективні ставки за якими нижчі за 10%. Також до системи обмежень в роботі включено вимогу про максимальний розмір кредитного портфеля.

Загальна сума ресурсів банку на останню звітну дату (сума зобов'язань та власного капіталу) становить 253 387 млн. грн. Для збільшення точності розрахунків бажано враховувати лише ту частку ресурсів, яку ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» має намір вкласти саме в кредитні операції. За період дослідження кредитний портфель займав приблизно 70%, але на 30.09.2017 року дана частка становила майже 20% від загальної суми активів, тож на початковому етапі в роботі приймається, що сума всіх кредитів не перевищує 20% наявних ресурсів банку (Р):

$$\sum_{j=1}^{n} x_j \leq 0{,}2 \times P, \qquad (2)$$

Також в дослідженні ми пропонуємо в ввести додаткове обмеження до суми кредитування фізичних та юридичних осіб. Проведений аналіз показав, що найбільшого фінансового результату ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» досяг в 2013 році, коли прибуток дорівнював 2 017 млн. грн., а кредитний портфель було сформовано у співвідношенні 22% – кредитування фізичних осіб та 78% – кредитування юридичних осіб. Тож пропонується обрати дане співвідношення, як ефективне для формування прибутку банку. Банк, станом на 30.09.2017 року пропонує кредити 23 видів (таблиця 2), які різняться за позичальниками, термінами, граничними сумами, забезпеченням, характером цільового використання [8].

Тому інструментальними змінними запропонованої моделі будуть x_j (j = 1, …, 23) – обсяги коштів, які банк може надати в кредит кожного виду.

З огляду на вартість деяких видів кредитів, пропонується ввести обмеження для «швидкого кредиту», кредитування КУБ, «Агрокуб» та на «кредитний ліміт на розрахунковий рахунок для інших підприємств», оскільки дані види кредитів мають найбільшу річну ставку (понад 30%) [20]. При розрахунку необхідно використати дані про витрати банку, що представлені в таблиці 3.

Отже, за підсумками дев'яти місяців 2017 року С = 31 583 млн. грн. Звісно, що для отримання точніших результатів бажано взяти до розрахунку лише ту частину витрат, які пов'язані саме з кредитною діяльністю, адже банк проводить й інші активні операції, що потребують видатків. Але оприлюднена фінансова звітність не містить таких даних [7].

Таким чином, з урахуванням всіх вище наданих обмежень, математична модель оптимальної структури кредитного портфеля комерційного банку буде виглядати наступним чином:

$$Z = 0.18x1 + 0.239x2 + 0.179x3 + 0.20x4 + 0.348x5 + 0.36x6 + 0.19x7 + 0.19x8 + 0.20x9 + 0.21x10 + 0.34\ x11 + 0.02\ x12 + 0.01x13 + 0.10\ x14 + 0.19\ x15 + 0.01\ x16 + 0.10\ x17 + 0.19\ x18 + 0.19\ x19 + 0.20\ x20 + 0.18\ x21 + 0.18\ x22 + 0.65\ x23 - 31\ 583 \rightarrow max$$

Таблиця 2

Перелік та вартість кредитних операцій ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК»

№ з/п	Вид кредиту	Річна ефективна кредитна ставка, %
Кредити приватним особам		
1	Авто в розстрочку (нове авто)	18,00%
2	Авто в розстрочку (старе авто)	23,90%
3	Кредит на купівлю житла	17,90%
4	Теплі кредити	20,00%
5	Швидкий кредит	34,80%
Кредити для бізнесу		
6	КУБ, АгроКУБ	36,00%
7	Кредитна лінія «Агросезон»	19,00%
8	Кредитна лінія (90 днів)	19,00%
9	Кредитна лінія (180 днів)	20,00%
10	Кредитний ліміт на розрахунковий рахунок для державних та комунальних підприємств	21,00%
11	Кредитний ліміт на розрахунковий рахунок для інших підприємств	34,00%
12	Кредит під заставу депозиту	2,00%
13	Лізинг комерційного транспорту (на 12 міс.)	1,00%
14	Лізинг комерційного транспорту (на 24 міс.)	10,00%
15	Лізинг комерційного транспорту (на 36 міс.)	19,00%
16	Лізинг обладнання (на 12 міс.)	1,00%
17	Лізинг обладнання (на 24 міс.)	10,00%
18	Лізинг обладнання (на 36 міс.)	19,00%
19	Лізинг сільгосптехніки	19,00%
20	Овердрафт	20,00%
21	Теплі кредити для ОСББ та ЖБК	18,00%
22	Участь у програмі «Теплі» кредити для виробників і продавців енергозберігаючих матеріалів	18,00%
Міжбанківські кредити		
23	Надання кредитів іншим банкам	6,50%

Складено за: [8]

Розв'язується дана функція за допомогою функції програми Excel «Пошук розв'язку».

В статті представлено результати реалізації запропонованої моделі (3) та розраховано оптимальну структуру кредитного портфеля для ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» з урахуванням зміни частки кредитного портфеля в загальній сумі активів до 55% (табл. 4).

Таблиця 3

Розрахунок витрат банку на здійснення кредитної діяльності

Стаття	Сума станом на 30.09.2017 р., млн. грн.
Процентні витрати	14 289,00
Комісійні витрати	2 084,00
Адміністративні та інші операційні витрати	7 986,00
Відрахування до резерву під знецінення кредитів	7 224,00
Загалом	31 583,00

Складено за: [7]

$$\begin{cases} x_1 \geq 0{,}02 \times (x_1 + \cdots + x_{23}) \\ \dots \\ x_{23} \geq 0{,}02 \times (x_1 + \cdots + x_{23}) \\ x_1 + x_2 + x_3 + x_4 + x_5 + x_{20} \leq 0{,}5\ (x_1 + \cdots + x_{23}) \\ x_{12} + x_{13} + x_{14} + x_{16} + x_{23} \leq 0{,}33(x_1 + \cdots x_{23}) \\ x_5 \leq 10\% \\ x_6 \leq 10\% \\ x_{11} \leq 10\% \\ x_1 + x_2 + x_3 + x_4 + x_5 \leq 22\% \\ x_1 + \cdots + x_{23} \leq 0{,}2 \times 253\ 387 \\ x_j \geq 0, j = 1, \dots, 23. \end{cases} \quad (3)$$

Базовий варіант передбачає, що кредитний портфель займає 20% від загальної сумі активів, потім змінюючи/збільшуючи цю частку з кроком 10%, досліджено вплив на прогнозний прибуток банку.

Розрахунки показали, що при поточних кредитних ставках й при будь-якій частці кредитного портфеля в загальних активах банку оптимальна структура з урахуванням обмежень буде постійною. Наочно запропонована структура представлена на рисунку 3.

З рисунка видно, що найбільшу частку пропонується сформувати за рахунок «Кредитного ліміту на розрахунковий рахунок для державних та комунальних підприємств» (частка даного виду кредиту становить 18% в загальному портфелі. Також

Таблиця 4

Результати розрахунку оптимальної структури кредитного портфеля та прогнозного прибутку ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» (частка кредитного портфеля 55%)

№ з/п	Вид кредиту	Річна ефективна кредитна ставка, %	Прогнозна оптимальна частка кредиту, % від загальної суми кредитного портфеля	Частка кредитного портфеля в загальній сумі активів		
				55%		
				Прогнозне значення змінної (млн. грн.)	Z, млн. грн.	Прогнозний процентний дохід, млн. грн.
1	Авто в розстрочку (нове авто)	18,00%	2%	2 787,26	793,77	501,71
2	Авто в розстрочку (старе авто)	23,90%	16%	22 298,06		5 329,24
3	Кредит на купівлю житла	17,90%	2%	2 787,26		498,92
4	Теплі кредити	20,00%	2%	2 787,26		557,45
5	Швидкий кредит	34,80%	10%	13 936,29		4 849,83
6	КУБ, АгроКУБ	36,00%	10%	13 936,29		5 017,06
7	Кредитна лінія «Агросезон»	19,00%	2%	2 787,26		529,58
8	Кредитна лінія (90 днів)	19,00%	2%	2 787,26		529,58
9	Кредитна лінія (180 днів)	20,00%	2%	2 787,26		557,45
10	Кредитний ліміт на розрахунковий рахунок для державних та комунальних підприємств	21,00%	18%	25 085,31		5 267,92
11	Кредитний ліміт на розрахунковий рахунок для інших підприємств	34,00%	10%	13 936,29		4 738,34
12	Кредит під заставу депозиту	2,00%	2%	2 787,26		55,75
13	Лізинг комерційного транспорту (на 12 міс.)	1,00%	2%	2 787,26		27,87
14	Лізинг комерційного транспорту (на 24 міс.)	10,00%	2%	2 787,26		278,73
15	Лізинг комерційного транспорту (на 36 міс.)	19,00%	2%	2 787,26		529,58
16	Лізинг обладнання (на 12 міс.)	1,00%	2%	2 787,26		27,87
17	Лізинг обладнання (на 24 міс.)	10,00%	2%	2 787,26		278,73
18	Лізинг обладнання (на 36 міс.)	19,00%	2%	2 787,26		529,58
19	Лізинг сільгосптехніки	19,00%	2%	2 787,26		529,58
20	Овердрафт	20,00%	2%	2 787,26		557,45
21	Теплі кредити для ОСББ та ЖБК	18,00%	2%	2 787,26		501,71
22	Участь у програмі «Теплі» кредити для виробників і продавців енергозберігаючих матеріалів	18,00%	2%	2 787,26		501,71
23	Надання кредитів іншим банкам	6,50%	2%	2 787,26		181,17
ВСЬОГО			100%	139 362,85		32 376,77

Складено за: [7] та власними дослідженнями

значну частку займає кредитування старого авто в розстрочку, що на сьогодні є актуальним напрямком, й банк має направити максимальні зусилля на формування даної складової кредитного портфеля. Майже всі інші частки пропонується сформувати на рівні 2%, як й було введено системою обмежень. Але суми наданих кредитів коливаються в залежності від частки кредитного портфеля в загальних активах банка.

Моделювання довело, що досягнувши частки 55%, банк виходить на мінімальний позитивний фінансовий результат та при даній структурі, щонайменше, буде працювати більш ефективно, ніж сьогодні.

Кредитна політика банку із часом може трансформуватися залежно від кон'юнктури ринку або зміни стратегічних цілей банку. У цьому випадку система обмежень моделі може бути скоригована, тому в результаті дасть інший оптимальний розподіл кредитного портфеля.

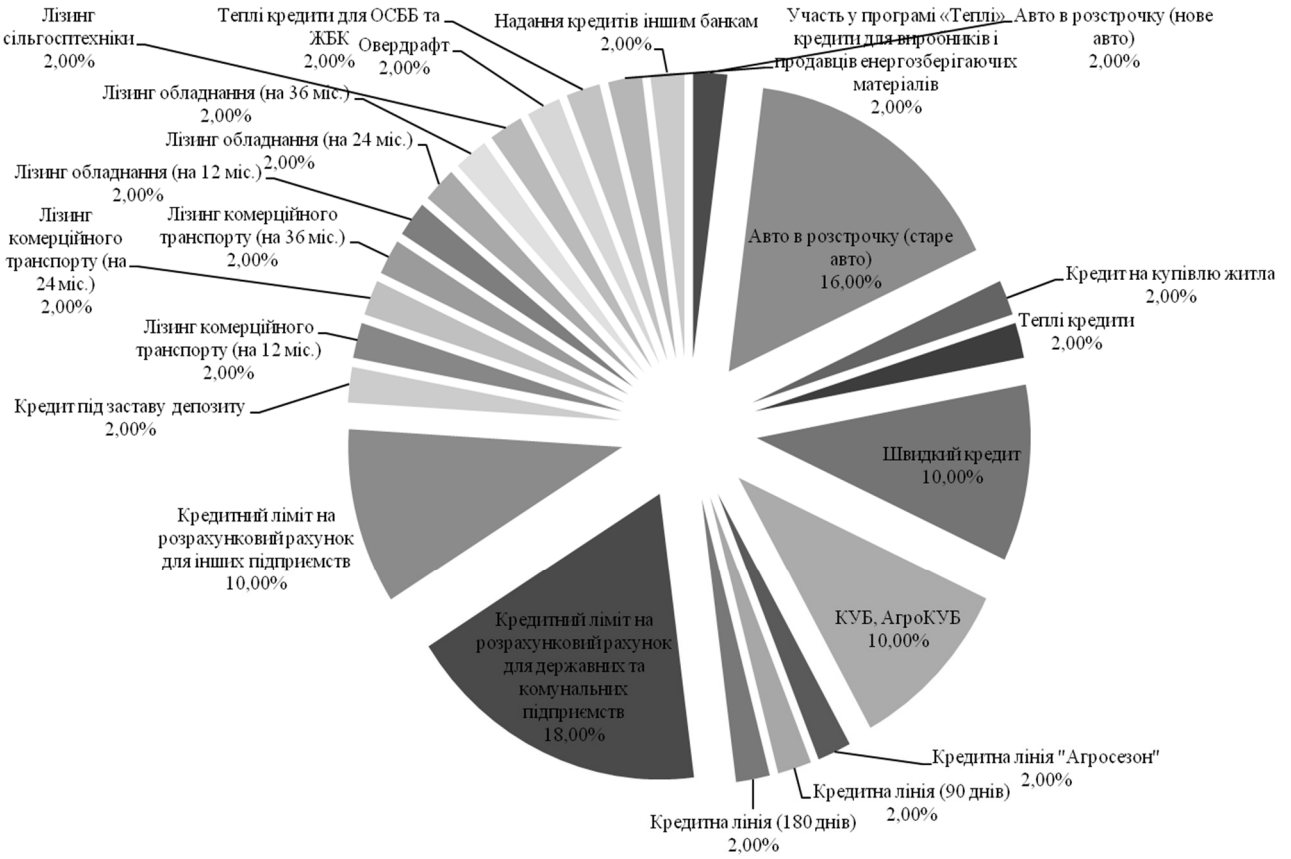

Рис. 3. Оптимальна структура кредитного портфеля

Складено за: [7, 8] та власними дослідженнями

За результатами проведених розрахунків із застосуванням моделі оптимальної структури кредитного портфеля досліджуваного банка з метою максимізації прибутку, відбудеться покращення ряду показників ефективності, зокрема, процентного доходу та чистого процентного доходу (за умови незмінних процентних витрат). Зміна зазначених показників в результаті зміни частки кредитного портфеля в загальній сумі активів банку, представлена в таблиці 5.

Таблиця 5

Прогнозний процентний дохід в залежності від частки кредитного портфеля в загальних активах ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК»

Стаття	На 30.09.2017 року	Частка кредитного портфеля в загальних активах банка			
		30%	40%	50%	55%
Процентні доходи, в т.ч.:	19 248	24 406	30 293	36 179	39 123
– від кредитних операцій	12 502	17 660	23 547	29 433	32 77
– від інших операцій	6 746	6 746	6 746	6 746	6 746
Процентні витрати	–14 289	–14 289	–14 289	–14 289	–14 289
Чистий процентний доход	4 959	10 117	16 004	21 890	24 834

Складено авторами на основі [7] та власними дослідженнями

З таблиці видно, що процентні доходи від кредитних операцій, що були отримані шляхом застосування функції «пошук рішення» для кожної структури активів, постійно зростатимуть. При частці кредитного портфелю в структурі активів на рівні 55%, банк здатен отримати позитивний фінансовий результат на рівні 39 123 млн. грн., а чистий процентний дохід становитиме, відповідно, 24 834 млн. грн.

Отже, саме така структура буде оптимальною та є рекомендованою для

банка.

В таблиці 5 надано інші показники ефективності банка, які зазнають змін в результаті перерозподілу кредитних операцій банку та збільшення суми кредитного портфеля в загальній сумі активів.

Висновки. За результатами проведених розрахунків можна зазначити, що за рахунок оптимізації структури кредитного портфеля та одночасного збільшення частки кредитного портфеля в загальних активах до 55%, банк зможе отримати максимальний прибуток (табл. 4).

Через впровадження запропонованої структури кредитного портфелю покращаться такі показники ефективності діяльності банку, як процентна маржа, чиста процентна маржа, показники рентабельності активів та власного капіталу набудуть позитивного значення через прогнозну наявність прибутку (табл. 6).

Таблиця 6

Прогнозні показники ефективності ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК»

Назва показника	На 31.12.2016 року, млн. грн.	На 31.03.2017 року, млн. грн.	На 30.06.2017 року, млн. грн.	На 30.09.2017 року, млн. грн.	Прогнозне значення (55%)
Процентна маржа (процентний прибуток)	3 983	959	2 713	4 959	24 834
Чиста процентна маржа	1,659%	0,447%	1,197%	2,056%	9,801%
Рентабельність активів (ROA)	–73,58%	0,35%	–1,28%	–0,66%	0,31%
Рентабельність власного капіталу (ROE)	–1254,44%	14,66%	–26,45%	–7,01%	2,28%
Чистий спред (SPRED)	0,89%	0,39%	0,98%	1,43%	8,90%

Складено за: [7] та власними дослідженнями

Таким чином, при застосуванні запропонованої моделі формування кредитного портфеля за рахунок планування обсягу окремих кредитних операцій, відбудеться загальне підвищення ефективності діяльності банку та зростання його фінансових результатів.

Література.

1. Болгар Т. М. Проблемні кредити банків як результат реалізації кредитного ризику / Т. М. Болгар // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – С. 50 – 58.
2. Бондаренко Л. А. Оцінка портфеля проблемних кредитів комерційних банків України в контексті забезпечення стабільності банківської системи / Л. А. Бондаренко, Т. В. Стародубцева // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2014. – № 2 (20). – С. 169–172.
3. Бугель Ю. В. Удосконалення методики оцінки ефективності кредитного процесу банку / Ю. В. Бугель. // Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – 2015. – №3. – С. 681 – 686.
4. Бурлаєнко Т. І. Особливості управління кредитним портфелем банку / Т. І. Бурлаєнко. // Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – 2016. – №14. – С. 744–748.
5. Грушко В. Оптимізація структури кредитного портфелю комерційного банку / В. Грушко, Т. Іваненко // Вісник НБУ. – 2014. – №2. – С. 28–32.
6. Лисенок О. В. Оцінка ефективності кредитної діяльності вітчизняних банків / О. В. Лисенок // Вісник ЖДТУ. – 2013. – №3. – С. 101–107.
7. ПриватБанк: фінансова звітність [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://privatbank.ua/ru/about/finansovaja-otchetnost/.
8. Програми кредитування фізичним особам, корпоративному бізнесу, малому та середньому бізнесу. Офіційний сайт ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://privatbank.ua/ru.
9. Сирота А. І. Поняття «банківська операція» та «кредитна операція» / А. І. Сирота // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2014. – Випуск 4. – Том 2. – С. 127–130.
10. Яременко О. Р. Проблемні кредити банків: сутність, сучасний стан та методи їх регулювання / О. Р. Яременко, Е. Ю. Лисенко // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Випуск 8. – С. 1080 – 1085.

ОПТИМИЗАЦИЯ СТРУКТУРЫ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ БАНКА В КОНТЕКСТЕ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

И. Г. Сокиринская, к. э. н., доцент, Н. В. Валенюк, старший преподаватель, А. А. Субботина, ассистент, Национальная металлургическая академия Украины

В статье определено влияние кредитных операций банка на уровень получаемой прибыли. На основе анализа кредитного портфеля банка оценена его структура и доказана необходимость ее оптимизации структуры с целью снижения кредитного риска и одновременной максимизации прибыли банка от проведения кредитных операций. Обосновано, что это положительно отразится на показателях эффективности деятельности банка. Предложена математическая модель оптимизации структуры кредитного портфеля банка с учетом перераспределения кредитных операций по видам и объему.

Ключевые слова: кредитный портфель банка, суммы кредитов, виды кредита, математическая модель оптимизации структуры кредитного портфеля, целевая функция.

OPTIMIZATION OF THE BANK CREDIT PORTFOLIO STRUCTURE IN THE CONTEXT OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF ITS ACTIVITY

I. H. Sokyrynska, Ph. D. (Econ.), Ass. Prof., N. V. Valeniuk, Senior Lecturer, H. O. Subotina, Assistant Lecturer, National Metallurgical Academy of Ukraine

The influence of bank lending operations on the level of received profit is defined. Based on the analysis of the bank credit portfolio, its structure is assessed and the necessity of optimizing the credit portfolio structure is proved in order to reduce the credit risk and simultaneously maximize the bank's profit from credit operations. It is substantiated that this will positively affect the bank performance indicators. The mathematical optimization model of the bank's loan portfolio structure is offered. This model takes into account the redistribution of credit operations by type and volume.

Keywords: the bank credit portfolio, loan amount, types of credit, mathematical optimization model of the credit portfolio structure, target function.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Ковальчуком К. Ф. Надійшла до редакції 15.09.2017.

УДК 336.717.18

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

С. С. Пільгуй, аспірант, ДВНЗ «Університет банківської справи», Sofi-pilgui@yandex.ru

Розкрито основні концептуальні засади антикризового управління у забезпеченні фінансової стійкості банківської системи України. Розроблено структурно-логічну схему складових розвитку банківської кризи. Визначено види антикризового управління і інструменти їх реалізації по відношенню до кожної стадії банківської кризи. Запропоновано класифікацію принципів здійснення антикризового управління відповідно до викликів сучасності.

Ключові слова: антикризове управління, фінансова стійкість банківської системи, банківська криза, кризові явища.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення фінансової стійкості банківської системи є вкрай важливою з огляду на її ключову роль в забезпеченні соціально-економічного розвитку країни. В контексті систематичних проявів кризових явищ, по-

стає завдання ретроспективного аналізу та систематизації результатів напрацювань з метою вироблення актуальних концептуальних засад антикризового управління банківською діяльністю, які будуть відповідати викликам сьогодення і забезпечуватимуть високий рівень фінансової стійкості банківської системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні основи антикризового управління банківською діяльністю розглянуто в працях вітчизняних вчених. Так, С. Лєоновим, О. Афанасьєвою [1] було запропоновано та обґрунтовано концепцію багаторівневої системи антикризового управління діяльністю банків в Україні, визначено основні рівні даної системи, а також основні цілі та інструменти на кожному з них. М. Суганяка [2] виділив основні концептуальні підходи до формування антикризової стратегії на підставі розробки антикризових програм та заходів з метою нейтралізації виникнення кризових ситуацій у системних банках. Вказані напрацювання внесли суттєвий вклад в розвиток концепції антикризового управління, проте, не враховується взаємодія та вплив факторів мегарівня, що наразі в контексті інтеграційних векторів країни є важливою складовою. Також, приділено недостатньо уваги вивченню впливу нефінансових факторів, від яких сучасна економіка стає дедалі більш залежною (дослідження лауреатів Нобелівської премії: Річард Талер, 2017 р. [3]; Ж. Тіроль, 2014 [4])**.**

Формулювання мети статті. Метою дослідження є визначення концептуальних засад антикризового управління банківською діяльністю в контексті кризових явищ та сучасних тенденцій розвитку фінансових ринків, а також надання пропозицій для запобігання розвитку криз та підвищення рівня фінансової стійкості банківської системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Антикризове управління вже давно стало невід'ємною частиною банківського менеджменту. Для розкриття науково-методичних засад реалізації концепції антикризового управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи перш за все доцільно визначити об'єкт та суб'єкти цього процесу, а також мету, і принципи антикризового управління. Об'єктом антикризового управління є банківські установи всіх рівнів банківської системи України.

Суб'єкти антикризового управління за рівнями забезпечення фінансової стійкості банківської системи України наведені у табл. 1.

Метою антикризового управління є забезпечення стійкого прогресивного розвитку банківської системи під впливом зовнішніх і внутрішніх фінансово-економічних, соціально-психологічних факторів впливу. Антикризове управління має ґрунтуватись на концептуальних положеннях теорії виникнення та поглиблення кризи, тому вважаємо доцільним розглянути сутність банківської кризи за запронованим логічним ланцюгом Літоша А. А.: причини, симптоми, фактори [5], а для визначення результатів її перебігу радимо додати ланцюг «наслідки». В такому випадку логічний ланцюг набуде вигляду: причини => симптоми => фактори => наслідки (рис. 1).

Причини кризи – це події або явища, внаслідок яких з'являються симптоми і надалі фактори. Причини розвитку кризи можуть мати спонтанний характер розвитку, або ж можуть формуватися тривалий час.

Симптоми – зовнішні прояви кризи, які відображаються в показниках, в тенденціях їх зміни та визначають результати функціонування і розвитку банку. Слід зазначити, що симптоми це лише початковий прояв розвитку кризових явищ, але до самої кризи призводять фактори її виникнення.

Фактор кризи – подія або зафіксований стан об'єкта, встановлена тенденція, яка свідчить про настання кризи.

Причини криз, їх симптоми можуть визрівати у різних сферах економіки і пов'язані, переважно, структурними та іншими змінами в процесі її розвитку. Проте для виникнення кризи має скластись відповідна ситуація, а фактори мають досягти певної сили.

За наслідками криз можна спостерігати такі тенденції для банківських установ: частина банків в короткий термін визнаються неплатоспроможними та/або виходять з ринку, інші – протидіють кризовим явищам та / або знаходять різні можливості викорис-

Таблиця 1.

Суб'єкти антикризового управління за рівнями забезпечення фінансової стійкості банківської системи України

Рівень	Суб'єкти	Мета	Ресурси	Заходи впливу
Мега–	Міжнародні організації: Базельський комітет з банківського нагляду, МВФ, Світовий банк МБРР, БМР, FATF, ЄБРР, ЄІБ, центральні банки країн	стабілізація фінансової системи, проведення структурних реформ та створення підґрунтя для сталого економічного зростання як в окремій країні, так і на світовому рівні	внески членів, зовнішні джерела фінансування	– розробка і імплементація нормативно-правової бази, реалізація проектів і реформ, – фінансова допомога та підтримка
Макро–	НБУ, ВРУ, Кабінет Міністрів, міністерства (економічного розвитку і торгівлі, фінансів, юстиції), судові органи		державний бюджет, зовнішні позикові ресурси	– інструменти грошово-кредитної політики, – встановлення додаткових обмежень
Мезо–	– державні: ФГВФО, РФС, державні служби (фінмоніторингу, фіскальна), Держфінпослуг, АРМА Антимонопольний комітет, ДКЦПФР НАЗК, – самоорганізовані: АУБ, НАБУ	запобігання появі системного ризику, утвердження взаємної довіри та ділового партнерства у взаємовідносинах між членами асоціацій та клієнтами	державний бюджет, ін. залучені ресурси внески учасників/членів, ін. залучені ресурси	– виведення неплатоспроможних банків з ринку/ відшкодування вкладів, – контроль за реалізацією діяльності, – захист прав та інтересів членів
Мікро–	менеджмент банку	недопущення банкрутства, забезпечення стійкого розвитку	кошти банку, кредиторів, вкладників, державна підтримка	методи менеджменту кожного банку + загальні: рекапіталізація, реструктуризація, реорганізація

товувати ситуацію, яка склалася собі на користь. Вказані наслідки варіюються в залежності від фінансового стану та рівня ефективності антикризового управління банку і ситуації в зовнішньому середовищі.

На нашу думку, наслідки криз доцільно розглядати на макрорівні, адже те, що негативно для одного банку – може позитивно відзначитися на рівні всієї банківської системи (очищення та зміцнення системи). З огляду на вказане, можна вирізнити два вектори наслідків: прогресивний (оздоровлення, оновлення, м'який вихід) – за яким слідує відновлення фінансової стійкості, та деструктивний (послаблення, загострення, руйнування, різке падіння), за яким можливе повторне виникнення кризи.

Логічний ланцюг виникнення і прояву банківської кризи дає змогу спроектувати відповідні види антикризового управління та інструменти для їх реалізації (рис. 2).

Успішне здійснення антикризового управління неможливе без ґрунтування на сучасній системі принципів, серед яких можна визначити три підсистеми (рис. 3):

– Інформаційно-технологічна – головна задача якої – забезпечення актуальною інформаційною та технологічною базою, що в подальшому стануть основою для прийняття управлінських рішень;

– ключовим моментом цієї підсистеми є рівень їх якості від якої залежить рівень правильності, своєчасності та ефективності антикризового управління;

– менеджменту – безпосередньо забезпечують досягнення встановлених цілей, які доцільно розглядати в часовій перспективі;

– тайм менеджменту – в сучасних умовах – найцінніший, на нашу думку, принцип, який необхідно враховувати на всіх етапах антикризового управління.

Вважаємо доцільним закцентувати увагу на такій класифікації принципів реалізації антикризового управління банківською

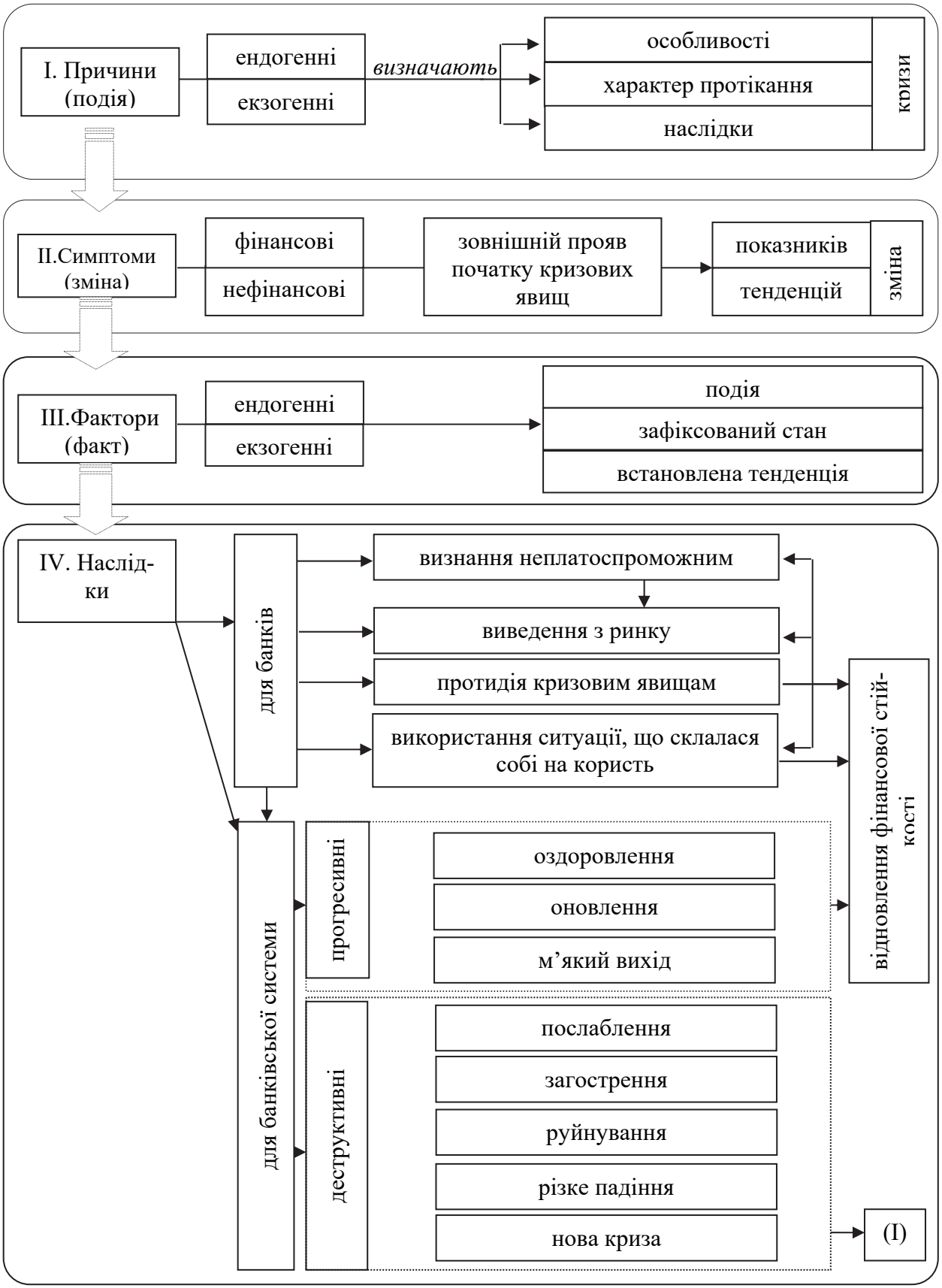

Рис. 1. Структурно-логічна схема складових процесу перебігу банківської кризи (складено автором)

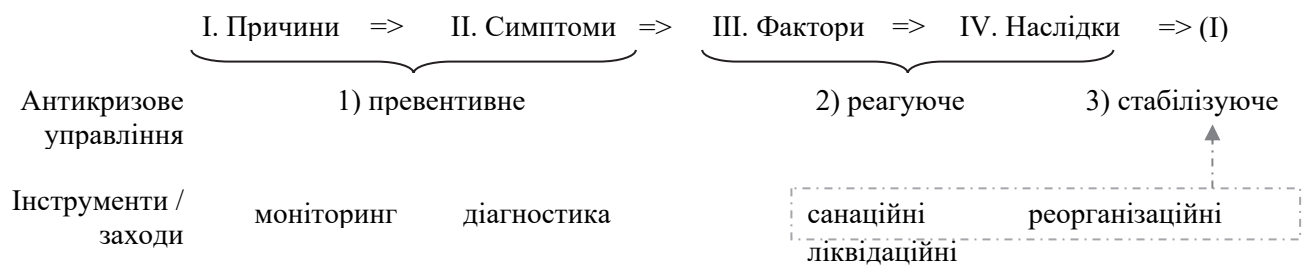

Рис. 2. Відповідність складових структурно-логічної схеми перебігу банківської кризи до видів антикризового управління та інструментів їх реалізації

Рис. 3. Принципи антикризового управління
(складено автором)

діяльністю, оскільки нефінансові фактори розвитку криз, як: фактор інформаційного забезпечення та часу (своєчасності) – відіграють надзвичайно важливу роль в кризових ситуаціях, особливо гостро проявляються в процесі моніторингу та діагностики антикризового управління і безпосередньо впливають на фінансову стійкість банківської системи. Розглянемо їх детальніше.

Інформація – це сукупність різних повідомлень про зміни, які відбуваються в системі й навколишньому середовищі.

Інформаційна база на будь-якому рівні банківської системи є основою для прийняття управлінських дій. Якість інформаційної бази банку є ключовим аспектом для прийняття компетентних дій антикризового управління. Проте, слід знати, що достатність інформації та вірність управлінських дій, заснованій на ній можуть бути знівельовані часовим фактором: «є інформація, вироблені дії, але вже запізно».

З метою забезпечення актуальної, надійної інформаційної бази пропонується:

– забезпечення сучасними матеріально-технічними засобами та доступом до інформаційно-аналітичних джерел;

– системне, регулярне проведення превентивних заходів антикризового управління;

– проведення регулярних, всеохоплюючих опитувань (зовнішні, внутрішні);

– вдосконалення наявних та використання можливих сучасних засобів передачі, збору, обробки та інтерпретації інформаційних матеріалів.

Час є формою і мірою усіх видів руху, який виражає тривалість існування і послідовність зміни станів усіх матеріальних систем і процесів у світі [6]. Затяжні кризи, як правило, проходять болісно і складно, досить часто є наслідком невміння управляти кризовими ситуаціями, нерозуміння причин, ігнорування симптомів, не вивчення факторів, що в сукупності призводить до неможливості прогнозування потенційних наслідків.

В антикризовому управлінні час – це можливості, і перш за все – вчасно виявити симптоми кризи, причини і фактори впливу на її розвиток та завдяки виробленню зваженої і компетентної антикризової стратегії дій – запобігти подальшому розвитку (з врахуванням саме стратегічного аспекту, оскільки «можна програти битву, але виграти війну»); виявити недоліки в організаційному процесі менеджменту – визначити «слабкі місця» і виробити методи їх нівелювання; переглянути ключові напрями діяльності / провести реорганізацію з метою її оптимізації; потенційні можливості прояву та розвитку банку на конкурентному ринку банківських послуг (рис. 4).

Рис. 4. Фактор часу та інформаційного забезпечення в антикризовому управлінні

Отже, в ретроспективному аналізі час можна вважати своєрідним показником якості та ефективності антикризового управління.

Оскільки час – це найдорожчий ресурс, який не піддається відновленню, пропонуємо такі важелі впливу для його ефективного використання:

− встановлення точних часових рамок, періодичності, регулярності здійснення заходів системи антикризового управління (моніторинг, діагностика, перевірки, дослідження, опитування);

− зменшення інформаційного шуму як фактору підвищення якості інформаційної бази і основи для прийняття управлінських рішень шляхом застосування новітнього діагностико-аналітичного програмного забезпечення (ефективність використання та економія часу);

− наявність розроблених чітких карт дій оперативного реагування на прояв тих чи інших симптомів кризових явищ.

Висновки. Проведене дослідження дозволило систематизувати та актуалізувати концептуальні підходи антикризового управління в банківській діяльності, зокрема:

− додано та розглянуто суб'єкти мегарівня – міжнародні організації, комітети, центральні банки, що є сучасною необхідністю в контексті інтеграційних процесів України;

− розроблено структурно-логічну схему складових процесу розвитку та перебігу банківської кризи, спроектовано відповідні види антикризового управління та інструменти для їх реалізації, що значно спрощує процес розуміння банківської кризи і управління нею;

− наведено принципи реалізації антикризового управління, які відповідають сучасним вимогам фінансових ринків з огляду на стрімкий розвиток інформаційного середовища та прискорення фінансово-економічних процесів.

Значну увагу приділено визначенню ролі нефінансових факторів впливу на фінансову стійкість банківської системи, зокрема, інформаційного забезпечення та фактора своєчасності, які наразі відіграють визначальну роль в результативності здійснення антикризових заходів.

Впровадження вказаних концептуальних засад сприятиме покращенню діяльності банків, створюватиме здорову конкуренцію, підвищить рівень довіри у суспільстві, а отже, стане міцним підґрунтям для забезпечення фінансової стійкості банківської системи України попри всім проявам кризових явищ.

В подальшому перспективними напрямами дослідження є вивчення впливу соціально-поведінкових факторів на фінансову стійкість банківської системи і їх ймовірність викликати та розвивати банківські кризові явища.

Література.

1. Лєонов С. Концептуальні засади побудови багаторівневої системи антикризового управління банківською діяльністю / С. Лєонов, О. Афанасьєва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764

2. Суганяка М. Формування механізму антикризового управління системним банком. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук / М. Суганяка. – Одеса, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4004/1/Формування%20механізму%20антикризового%20управління%20системним%20банком.pdf

3. Richard H. Thaler. Integrating Economics With Psychology [Електронний ресурс] // Nobelprize.org. Nobel Media. – Режим доступу: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2017/advanced – economicsciences2017.pdf

4. Jean Tirole. Prize Lecture: Market Failures and Public Policy [Електронний ресурс] // Nobelprize.org. Nobel Media. – Режим доступу: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic—sciences/laureates/2014/tirole-lecture.html

5. Литош А. А. Антикризисное управление: учеб. пос. / А. А. Литош. – СПб. : ГАСУ, 2011. – 190 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spbgasu.ru/documents/docs_278.pdf

6. Гетьман О. О. Економічна діагностика: [Навч. пос. для студентів вищих навчальних закладів] / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 307 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

С. С. Пильгуй, аспирант, ГВУЗ «Университет банковского дела»

Раскрыты основные концептуальные положения антикризисного управления в обеспечении финансовой устойчивости банковской системы Украины. Разработана структурно-логическая схема составных развития банковского кризиса. Определены виды антикризисного управления и инструменты их реализации по отношению к каждой стадии банковского кризиса. Предложена классификация принципов осуществления антикризисного управления в соответствии с вызовами современности.

Ключевые слова: антикризисное управление, финансовая устойчивость банковской системы, банковский кризис, кризисные явления.

CONCEPTUAL BASIS OF ANTI—CRISIS MANAGEMENT IN BANKING

S. S. Pilgui, Post-graduate student, SHEI «University of Banking»

The main conceptual foundations of the anticrisis management in providing financial stability of the banking system of Ukraine are outlined. The structural—logical scheme of the components of the development process of the banking crisis are developed, the appropriate types of crisis management and implementation tools are indicated. The classification of the principles of the implementation of anti–crisis management according to the challenges of the present is proposed.

Keywords: crisis management, financial resilience of the banking system, banking crisis, crisis phenomena.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Швецем В. Я. *Надійшла до редакції 11.09.17.*

УДК 336.72:37(–87)

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПОДГОТОВКИ, ПЕРЕПОДГОТОВКИ И ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ РАБОТНИКОВ БАНКОВСКОЙ СФЕРЫ

Х. Х. Холиков, соискатель, Таджикский национальный университет, hokim73@mail.ru

В статье рассмотрены национальные особенности управления банковским персоналом в некоторых зарубежных странах. Выяснено, что обучение работников в зарубежных банках, как составной элемент общей системы работы с кадрами, подчинено жёстким экономическим критериям и ориентировано на конечный практический результат. Показано, что важнейшим направлением совершенствования системы формирования кадров является увязка планирования и управления персоналом со стратегией хозяйственной деятельности, повышением её эффективности в целом.

Ключевые слова: зарубежный опыт подготовки кадров, переподготовка кадров, повышение квалификации, банковская сфера, образование, кадровый потенциал банка.

Постановка проблемы. Обучение персонала играет важную роль в донесении до работников основного смысла и необходимости проводимых изменений, в разъяснении их сути, чтобы добиться поддержки нововведений не только со стороны линейного руководства и руководителей среднего звена, но и снизу, со стороны рядовых членов банка [1, с.43].

Обучение и повышение квалификации персонала не должно быть делом только кадровой службы. Все члены банка, особенно руководители высшего и среднего уровня, должны понимать цели и задачи подготовки персонала и иметь представление о его значении для развития банка. Руководители, которые жалеют денег на обучение и переподготовку сотрудников, сталкиваются с тем, что их планы по развитию банка серьезно страдают из-за слабой подготовленности персонала. Ни переманивание чужих специалистов, ни введение жестких дисциплинарных мер, ни новейшие системы оплаты труда не способны компенсировать эту «экономию». Обучение персонала нельзя рассматривать как деятельность, имеющую лишь вспомогательное значение для выживания и процветания банка, поскольку определяющим условием экономического здоровья банка является ее способность быстро адаптироваться к внешним и внутренним переменам.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы обучения и повышения квалификации персонала и, в частности, в банковской сфере, достаточно активно рассматриваются в экономической науке. Среди подобных работ следует, на наш взгляд, выделить исследования по этой проблематике А. Алавердова [2], В. Веснина [3], А. Егоршина [4], М. Магуры [5] и многих других ученых. Вместе с тем, для повышения эффективности подготовки работников отечественных банковских учреждений важным с теоретической и практической точки зрения является изучение и использование передового зарубежного опыта в этой сфере.

Формулирование цели статьи. Целью статьи является изучение и анализ зарубежного опыта подготовки, переподготовки и повышения квалификации работников банковской сферы.

Изложение основного материала исследования. В банковской сфере становление методологии персонального менеджмента имело особенности, определяемые действием нескольких факторов. Во-первых, следует отметить традиционный консерватизм руководства кредитных организаций как одной из первых форм существования капиталистических предприятий. Появившись еще в эпоху раннего средневековья (банкирские дома Ломбардии и Пьемонта в Северной Италии), они отличались ориентацией на наиболее стабильные формы хозяйствования, осторожным (часто – откровенно негативным) отношением к внедрению новых методов организации собственной деятельности. Подобный подход до настоящего времени сохранили некоторые, в первую

очередь английские и итальянские банки, имеющие многовековую историю.

За последние столетия на рынке трудовых ресурсов этих стран сформировалась целая социальная группа банковских служащих, сохранявшая «семейную специализацию» на протяжении многих поколений. Аналогичная ситуация была характерна и для работодателей на этом сегменте рынка в лице банкиров, неохотно передававших свои функции руководителей наемным управляющим. В результате управление персоналом большинства созданных до второй половины прошлого века кредитных организаций базировалось на применении ограниченной номенклатуры методов и во многом определялось сложившимися традициями конкретного банка.

Во-вторых, негативное влияние на развитие методологии управления персоналом оказала и высокая степень специализации банковских учреждений, сохранявшаяся до 50-х годов прошлого века. Разделив сферы влияния, большинство крупных и средних банков в значительно меньшей степени оказались вовлеченными в конкурентную борьбу, чем промышленные, транспортные, строительные или торговые компании. Это позволяло уделять меньшее внимание вопросам повышения собственной организационно-управленческой культуры (в том числе – по кадровому направлению деятельности).

Таким образом, вплоть до начала 50-х годов в большинстве зарубежных банков практика управления персоналом базировалась на устаревших методах. В высококонкурентных сферах национальной экономики, например, в промышленности, вопросам управления персоналом уделялось значительное внимание уже в начале XX-го века (разработки Тейлора, практический опыт Форда и т.п.) [6, с.74].

Период конца 70-х – начала 80-х годов характеризовался началом сотрудничества между банками в области кадрового направления деятельности. Их руководство на собственном опыте убедилось в неприемлемости агрессивных методов конкуренции на рынке труда, в первую очередь, открытого переманивания высококвалифицированных кадров. Следующей стадией стало формирование локальных интеграционных связей в области обучения персонала, паевого финансирования деятельности исследовательских центров и т.п. [7, с. 23–25]. Наконец, в большинстве стран с развитой рыночной экономикой федеральные и местные органы государственной власти активно содействуют решению кадровых проблем банков путем:

− формирования и финансирования деятельности специальных центров дополнительного обучения банковского персонала (например, Центр национальной квалификации в Великобритании);

− создания региональных и федеральных банков информации о состоянии рынка трудовых ресурсов;

− организации регулярных конференций и тематических семинаров силами Центрального банка (или его аналогов).

Рассмотренные выше изменения в кадровой деятельности определили возможность формирования к середине 80-х годов не только полноценной методологии персонального менеджмента в банковской сфере, но и развитой инфраструктуры отраслевого рынка труда.

Далее рассмотрим национальные особенности управления банковским персоналом в ведущих зарубежных государствах.

К особенностям управления банковским персоналом в США можно отнести: отсутствие единых государственных стандартов банковского образования и как следствие – многообразие профессиональных образовательных программ подготовки специалистов для кредитной системы;

− широкое использование в обучении компьютерных программ;

− приоритетная ориентация на замещение руководящих должностей высшего и среднего звена приглашенными со стороны специалистами, в том числе – из государственных финансовых учреждений (практика, неприемлемая с позиции европейского и, тем более, японского опыта);

− ограниченность специализирующихся в этой области консалтинговых структур в сочетании с широкой практикой частного консультирования;

− традиционное для «американской школы» персонального менеджмента внимание к тестированию как основному методу не только отбора персонала, но и определе-

ния направлений его последующего развития;

− ориентация сотрудников на необходимость повышения профессиональной квалификации своими силами и за свой счет и как следствие – практическое отсутствие в американских банках комплексных программ централизованного обучения персонала;

− механизм индивидуальной контрактации банковских служащих, предполагающий более короткие сроки действия, чем в Европе, как правило, не более 3-х – 5-ти лет;

− практическое отсутствие механизма дополнительной оплаты (премирования) сотрудников в сочетании с регулярным повышением должностного оклада при отсутствии нарушений за истекший период;

− развитая система социальных льгот высшему и среднему управленческому персоналу, обеспечивающая в совокупности от 30 до 60 % его суммарного годового дохода [8, с. 86].

К особенностям управления банковским персоналом в Японии можно отнести:

− ориентация на максимально продолжительные отношения трудового найма, в том числе использование специальных экономических и административных методов поощрения за большой стаж работы в банке;

− активная поддержка администрацией принципа профессиональной преемственности путем предоставления сотрудникам специальных ссуд для обучения детей в профильных образовательных учреждениях и резервирования для них соответствующих рабочих мест;

− ориентация на дополнительную подготовку своих служащих в собственных учебных центрах, в том числе – с отрывом от основной деятельности на срок более одного месяца;

− развитая система морального поощрения персонала;

− практика привлечения сотрудников к процессу оценки результатов их собственной трудовой деятельности;

− широкое использование в процессе развития персонала метода «горизонтальных должностных перемещений», позволяющих сотруднику освоить не только основные, но и смежные банковские специальности;

− приоритетная ориентация на психологическую, а не социально-экономическую поддержку персонала с использованием как общепринятых, так и чисто национальных методов психологической разгрузки;

− практика регулярного проведения региональных и общенациональных семинаров и конференций для специалистов кадровых служб [9].

Следует отметить, что целый ряд прикладных методов персонального менеджмента, в настоящее время почти забытых в отечественной практике, японские фирмы заимствовали у России еще в дореформенный период. К ним можно отнести «институт наставничества», организацию соревнования между подразделениями, систему морального поощрения и т.п.

К особенностям управления банковским персоналом в Франции можно отнести:

− высокий уровень расходов на обучение персонала в общем объеме затрат на его содержание (до 11 % против 6–7% в США);

− активная роль Национального Банка Французской Республики как главного методолога национальной кредитной системы, в том числе в области персонального менеджмента;

− практика замещения вакантных управленческих должностей на конкурсной основе;

− обеспечение возможности повышения квалификации для всех категорий сотрудников, включая предоставление им специальных отпусков для получения новых профессиональных навыков;

− использование многими коммерческими банками системы оплаты труда, применяемой Национальным Банком Франции и базирующейся на трехпозиционной тарифной сетке, ставящей конкретный размер должностного оклада в зависимость от «лестницы» и «ступени», которую занимает конкретный работник;

− аналогичная рассмотренной выше система вертикальных должностных перемещений, предполагающая последовательный перевод повышающих свою квалификацию сотрудников на вышестоящие должности в рамках одной «лестницы» с дальнейшим перемещением на другую;

− воспитание специальной «этики

банковского служащего» как самостоятельного направления дополнительного обучения персонала;

− более высокий, чем в большинстве других стран, удельный вес женщин на руководящих должностях среднего и высшего звена (до 16–18%);

− уникальная для банковской сферы практика достаточно подробного информирования персонала о результатах деятельности банка за истекший период времени, более открытый в сравнении с другими странами характер управленческой информации по кадровому направлению деятельности.

К особенностям управления банковским персоналом в Италии можно отнести:

− развитые династии банковских служащих, на протяжении многих поколений, работающих в одном банке;

− отсутствие в большинстве мелких и средних банков целостной и надлежащим образом формализованной системы персонального менеджмента;

− ориентация преимущественно на разовые управленческие решения, принимаемые по мере возникновения соответствующей потребности;

− упрощенная процедура отбора и последующих должностных перемещений сотрудников, основными критериями которых служат факторы субъективного характера, начиная от родственных связей и заканчивая личным отношением непосредственного руководителя;

− приоритет управленческих методов административного, а не экономического или психологического характера;

− дополнительное обучение сотрудников главным образом на рабочих местах силами непосредственного руководителя, отсутствие необходимой степени мотивации к постоянному повышению квалификации.

Рассмотренные выше особенности преимущественно характерны для банков центральных и южных провинций Италии. Для кредитных организаций, расположенных на севере страны (Милан, Турин, Венеция и как исключение Рим), характерно использование современных общеевропейских (и даже частично американских) подходов к управлению персоналом.

В зарубежных банках обучению работников придаётся огромное значение. Причём оно является составным элементом общей системы работы с кадрами, которая предусматривает не только их подготовку и повышение квалификации, но отбор, аттестацию, продвижение по службе и стимулирование. Важнейшим направлением совершенствования системы формирования кадров является увязка планирования и управления персоналом со стратегией хозяйственной деятельности, повышением её эффективности в целом.

Образование и профессиональная подготовка имеют огромное значение для повышения эффективности производства. Быстрые технологические изменения требуют поддержки и расширения профессиональной подготовки без отрыва от производства. Многие программы обучения и профессиональной подготовки осуществляются самими фирмами. Но большая их часть основана на сотрудничестве производства с учебными заведениями или профессиональными училищами. Подобное взаимовыгодное сотрудничество позволяет стажёрам получать полезные навыки в процессе производства или проведения НИОКР. Некоторые традиционные формы профессиональной подготовки, например, ученичество, доказали свою жизнеспособность благодаря использованию новых, необычных для них инструментов. Речь идёт о некоторых гибридных формах, при которых непосредственная передача навыков сочетается с теоретической подготовкой.

В мире существует три основные модели организации подготовки кадров банковской сферы в зависимости от доли государственного сектора в экономике страны. Причем, все эти модели доказали свою результативность.

Рассмотрим первую модель, которая включает такие страны, как США, Великобритания, Япония. Профессиональная подготовка и переподготовка децентрализована и осуществляется крупными фирмами. Они готовят кадры для себя, руководствуясь при этом ожидаемым спросом на рабочую силу, её количественной и качественной сторонами. При финансировании фирма руководствуется формулой – достижение максимума при минимальных затратах средств на обу-

чение.

Государство играет ограниченную роль в организации профессионального образования. Лишь для проблемных и периферийных групп населения существует образовательные программы – подготовка организуется в соответствующих центрах.

Вторая модель присутствует во Франции, Италии, Швеции, Норвегии, и ряде стран третьего мира. В этих странах довольно высок уровень государственного регулирования экономики. Государство выполняет основные функции по организации профессиональной подготовки, контролю за её качеством, эффективностью. Система обучения согласно этой модели представляет собой ступенчатую систему подготовки, переподготовки через сеть профессиональных школ, непосредственно сопряженных с системой общеобразовательных школ.

К третьей модели относятся – Бельгия, Дания, Голландия, Австрия, Германия, Швейцария, Бразилия, Аргентина, Перу, Южная Корея. Модель, осуществляемая в этих странах, получила название дуальной системы профессионального образования.

Государство определяет стандарт профессиональной подготовки, условия обучения. Одновременно оно привлекает частные предприятия для организации непосредственной работы в этой области. Несмотря на то, что профессиональная структура подготавливаемых рабочих определяется, в первую очередь, потребностями предприятий, точнее конъюнктурой рынка, государство влияет на определение перечня профессий для подготовки и переподготовки с учетом будущего развития.

По швейцарской системе ученики после 10 лет школьной подготовки получают работу на производстве в той сфере, которую они выбрали. Имеется около 300 профессий – от кузнеца до банковского клерка, – которые предлагаются швейцарским ученикам. Три - четыре дня в неделю они проводят на производстве под руководством квалифицированного мастера. В остальные дни занимаются в бесплатных центрах профессиональной подготовки, изучая технологию, иностранные языки, математику и т. д. Такие одновременные занятия на производстве и в школе принято называть двойной системой. По пришествию двух – трёх лет слушатели сдают экзамен, который и завершает их ученичество.

Данная система выгодна для предприятий. Они получают достаточное количество учеников, экономят на оплате, могут отобрать лучших для постоянной работы по завершении программы обучения. Причём здесь при удачном сочетании теории и практики вырабатываются способность приспосабливать знания и навыки к требованиям производства, привычка хорошо работать и ощущать себя мастером. Так же при этой системе налаживается тесная связь между школой и предприятием, и выпускники школ будут конкурентоспособными на рынке труда.

В зарубежных банках внутри банковское обучение и повышение квалификации рабочих кадров – важнейшая задача служб кадров. Они осуществляют методическое обучение этой работы, непосредственно участвуют в организации обучения, оценке, отборе рабочих кадров, планировании карьеры работников, оказании практической помощи линейным руководителям в работе с подчинёнными.

В некоторых службах кадров организуются самостоятельные отделы обучения, которые занимаются производственной подготовкой, обучением инструкторов, мастеров, техников, рабочих, разрабатывают учебные материалы, субсидируют обучение индивидуальных программ, осуществляют связь с другими учебными центрами.

В США в организации подготовки кадров существуют жёсткие экономические критерии, они ориентируются на конечный практический результат, осуществляется тщательный контроль и обязательно оценивается эффективность каждой программы (в том числе и стоимостная). Подготовка кадров в организации осуществляется в двух основных формах – тренинга (тренировки профессиональных навыков) и развития работников. В последнем случае обычно предполагается подготовка (переподготовка) работника к следующей профессии (должности). Огромная часть программы рассчитана непосредственно на обучение профессиональным навыкам, необходимым для выполнения профессиональных функций (тренинга

работника). Цель тренинга всегда конкретна – устранение разрыва в фактической и ожидаемой отдаче от работника, получение немедленного эффекта от вложенных средств через повышение производительности труда и качество производимой продукции. В развитии внутрифирменного обучения за рубежом большую роль играет тесная зависимость между уровнем образования, профессиональным статусом и уровнем жизни работника. Так, в США в среднем почти половина изменений величины заработка у каждого работника (разницы между низшим и высшим уровнем заработка в течение трудовой жизни) определяется базовым и трудовым обучением. Обучение на производстве значительно влияет на заработную плату. У лиц, получивших такое образование, заработок увеличивается примерно на 25%, не говоря уже о возможности продвижения по службе или получения более выгодной работы. Влияние этого фактора более длительно. Так, если воздействие школьного образования ощущается в течение 8 лет, то обучение на рабочем месте – в течение 13.

В крупных зарубежных банках отделы подготовки кадров, как правило, обеспечивают менее половины объёма формального обучения, в основном оно осуществляется непосредственно на рабочем месте. Это – кружки качества, целью которых является повышение квалификации, обучение передовым методам производства. Их работа начинается с систематического обучения всех его членов качественной работе, причём сюда входит весьма широкий круг вопросов – организация и технология производства, его экономика, различные аспекты управления (методы статистического контроля качества и регулирования технологических процессов, функционально-стоимостного анализа, обсуждение проблем и принятие решений, сбор и анализ производственной информации), анализируются производственные процессы и хозяйственные ситуации. Руководители кружков – управляющие, дают профессиональные советы, консультируют, при необходимости ведут занятия по конкретным темам.

Обучающиеся работники обеспечиваются необходимой информацией, обмениваются опытом. В затраты на организацию такого вида подготовки входят также оплата расходов на проезд и проживание участников семинаров, приглашение внешних консультантов, расходы на учебное оборудование, методические пособия и материалы.

Выводы. Подготовка кадров – планомерное и организованное обучение и выпуск квалифицированных кадров для банковской сферы, владеющих совокупностью специальных знаний, умений, навыков и способов общения. Переподготовка кадров – обучение кадров в целях освоения новых знаний, умений, навыков и способов общения в связи с овладением новой профессией или изменившимися требованиями к содержанию и результатам труда.

Организация подготовки и переподготовки кадров очень важная составляющая для каждого банка. К этому вопросу надо подходить с особой важностью, так как он является ключевым фактором при формировании и повышении качества кадрового состава предприятия финансовой сферы.

Литература.

1. Магура М. И. Оценка работы персонала: Подготовка и проведение аттестации / М. И. Магура, М. Б. Курбатова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Интел-Синтез, 2002. – 176 с.

2. Алавердов А. Р. Организация управления персоналом современного российского банка / А. Р. Алавердов. – М. : Издательская группа «БДЦ-пресс», 2003. – 320 с.

3. Веснин В. Р. Управление персоналом. Теория и практика: учеб. / В. Р. Веснин– М. : Проспект, 2009. – 688 с.

4. Егоршин А. П. Управление персоналом банка / А. П. Егоршин. – Н. Новгород : «НИМБ», 2007. – 1092 с.

5. Магура М. И. Обучение персонала как конкурентное преимущество / М. И. Магура, М. Б. Курбатова. – М. : Интел-Синтез, 2004. – 216 с.

6. Вартанян И. П. Некоторые особенности работы с персоналом в условиях банковского кризиса / И. П. Вартанян // Деньги и кредит. – 2010. – №2. – С. 12–15.

7. Крупинина Н. Н. Оценка деятельности – ключевой вопрос кадровой политики банка / Н. Н. Крупинина // Деньги и кредит. – 2009. – №8. – С. 23–25.

8. Веснин В. Р. Практический менеджмент персонала банка / В. Р. Веснин. – М. : «Юристъ», 2009. – 496 с.

9. Исикава Каору. Японские методы управления качеством [Электронный ресурс] / Каору Исикава . – Режим лоступа: http://www.pqm-online.com/assets/files/lib/books/ ishikawa2.pdf

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ, ПЕРЕПІДГОТОВКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ

Х. Х. Холіков, здобувач, Таджицький національний університет

У статті розглянуті національні особливості управління банківським персоналом у деяких зарубіжних державах. З'ясовано, що навчання працівників в зарубіжних банках, як складовий елемент загальної системи роботи з кадрами, підпорядковане жорстким економічним критеріям і орієнтоване на кінцевий практичний результат. Показано, що найважливішим напрямком удосконалення системи формування кадрів є поєднання планування і управління персоналом зі стратегією господарської діяльності, підвищенням її ефективності в цілому.

Ключові слова: зарубіжний досвід підготовки кадрів, перепідготовка кадрів, підвищення кваліфікації, банківська сфера, освіта, кадровий потенціал.

Foreign experience of preparation, retraining and increase of qualification of workers of the banking sphere

FOREIGN EXPERIENCE OF PREPARATION, RETRAINING AND INCREASE OF QUALIFICATION OF WORKERS OF THE BANKING SPHERE

Kh. Kh. Kholikov, Applicant, Tajik National University

The national peculiarities of banking personnel management in leading foreign countries are examined. It was found out that the training of employees in foreign banks, as an integral element of the general system of work with personnel, is subject to strict economic criteria and is oriented toward the ultimate practical result. It is shown that the most important direction of improving the system of personnel formation is the coordination of planning and management of personnel with the strategy of economic activity, thus increasing its effectiveness in general.

Keywords: foreign experience, training, retraining, improving skills, banking, education, human resources.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прушківською Е. В. *Надійшла до редакції 18.09.17.*

УДК 336.61

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ У ВІДПОВІДНОСТІ ДО СОВІТ 5

Н. Л. Шишкова, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет», Nlshishkova@gmail.com

Ефективна система внутрішнього контролю діяльності організації стає основою прийняття оптимальних управлінських рішень. Вищі навчальні заклади в Україні отримали автономію не тільки в фінансових питаннях, а й в прийнятті важливих управлінських та господарських рішень. У статті розглядаються принципи побудови моделі внутрішнього контролю діяльності вищого навчального закладу відповідно до міжнародних стандартів за умови використані інформаційних технологій.

***Ключові слова*:** ефективне управління, внутрішній контроль, бізнес-цілі ВНЗ, принципи, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. Оскільки сучасний вищий навчальний заклад (ВНЗ) за своїми цілями діяльності наближений до суб'єктів господарювання, то і система управління та внутрішнього контролю повинні бути подібними до прибуткових організацій. Внутрішня фінансова автономія ВНЗ України буде лише спонукати їх керівництво до створення ефективних механізмів управління та гармонізованих процесів внутрішнього контролю. З іншого боку, інформаційні технології дозволяють знайти рішення, які покращують планування, виконання та контроль операцій. При цьому рівень надійності внутрішнього контролю, який забезпечений IT-підтримкою, набагато вищий. Існують як досить вузькі, але від цього не менш актуальні проблеми (розробка внутрішнього механізму розподілу прибутку від комерціалізації винаходу між винахідником та ВНЗ, як співавтором) до загального механізму ефективного управління ВНЗ.

Таким чином, існує потреба не тільки в адаптації бізнес-цілей управління і внутрішнього контролю у цілі ВНЗ, але й у більш ґрунтовному опрацюванні питань створення ефективної моделі внутрішнього контролю ВНЗ на основі всебічного залучення та використання інформаційних засобів і технологій, опрацювання та втілення міжнародних стандартів перевірки інформаційних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Романовський О. О. досліджує феномен університетського (академічного) підприємництва, його вплив на економічний розвиток держав, витоки академічного капіталізму, наслідки комерціалізації діяльності ВНЗ [1].

Откаленко О. М., Черниш Н. С. розглядають внутрішній контроль як інструмент управління, чітку систему та безперервний внутрішній процес, що організовується і забезпечується кожним керівником відповідно до специфіки діяльності та поставлених завдань [2].

А. Погорілий наголошує, що сучасні інформаційні технології дозволяють знайти рішення, які покращують бізнес-операції, і проявляються кількісно та якісно: кількість послуг, вартість IT-послуг і рівень надійності, швидкість виведення нових послуг на ринок або створення нових умов для вже існуючих [3].

Таким чином, дослідження в сфері розгалуження внутрішнього контролю діяльності вищого навчального закладу відповідно до міжнародних стандартів дозволять систематизувати існуючі напрацювання в двох вимірах: теоретико-методологічних основ внутрішньогосподарського контролю, IT-підтримки досягнення бізнес-цілей вищого навчального закладу.

Формулювання мети статті. Метою даного дослідження є узгодження та перетворення внутрішнього контролю в IT-процеси задля досягнення цілей діяльності ВНЗ на основі комплексного підходу, фор-

мулювання принципів внутрішнього контролю діяльності ВНЗ відповідно до провідних стандартів контролю інформаційних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Будь-яка організація обирає та впроваджує власну модель управління та внутрішнього контролю діяльності. Але для ВНЗ пропонується використовувати наступні підходи для вибудови зрілої та ефективної системи внутрішнього контролю:

1) Розділення функціонально та інституціонально управління та внутрішнього контролю (для забезпечення і оцінки існуючих умов та встановлення пріоритетів в процесі прийняття рішень, і для постійного контролю за дотриманням цілей ВНЗ);

2) Визначення ключових процесів ВНЗ (основні – в рамках навчальної, наукової, методичної діяльності);

3) Створення та дотримання оптимального бюджету ВНЗ;

4) Забезпечення незалежного внутрішнього контролю ВНЗ (підпорядкування та звітування найвищому керівництву).

При цьому для розгалуження системи внутрішнього контролю ВНЗ необхідно чітко встановити його цілі, як фінансово автономної одиниці, яка створює та реалізує освітні послуги. В таблиці 1 подано трансформацію бізнес-цілей ВНЗ. Базові бізнес-цілі [2] адаптовано з врахуванням особливостей функціонування ВНЗ.

Таблиця 1

Трансформація бізнес-цілей ВНЗ

Актуально для суб'єктів господарювання	**Актуально для вищих навчальних закладів**
Цілі щодо фінансової перспективи	
Цінність бізнес-інвестицій для stakeholders (зацікавлених сторін)	Зацікавленість держави (бюджетні місця) та інших джерел (контракт)
Портфель конкурентоспроможної продукції та послуг	Перелік освітніх та інших послуг
Керованість бізнес-ризиками	Керованість діяльністю ВНЗ
Дотримання законів і нормативних актів	
Фінансова прозорість.	
Цілі щодо перспективи замовника	
Клієнто-орієнтована культура обслуговування	
Безперервність та доступність бізнес послуг	Безперервність та доступність освітніх послуг
Гнучкі відповіді у мінливому бізнес-середовищі	
Інформація на основі стратегічних рішень	
Оптимізація витрат на послуги	
Цілі щодо внутрішньої перспективи	
Оптимізація функціональних можливостей бізнес-процесів	Оптимізація функціональних можливостей ВНЗ
Оптимізація витрат бізнес-процесів	Оптимізація витрат ВНЗ
Програми змін у бізнесі;	Програми змін в освітній, науковій, міжнародній діяльності
Операційна продуктивність та продуктивність персоналу	Продуктивність педагогічного, управлінського та технічного персоналу ВНЗ
Цілі щодо навчання і зростання	
Дотримання внутрішніх політик	
Кваліфіковані та мотивовані співробітники	
Культура бізнес-інновацій та нових продуктів	Нові освітні послуги (за змістом та інструментарієм)

Джерело: авторська розробка

Як видно з таблиці, більшість цілей ВНЗ або співпадають повністю, або легко корелюються з бізнес цілями підприємства або компанії. Так, в фінансовій перспективі відмінності полягають у досить значній залежності державних ВНЗ від бюджетних коштів. Натомість у блоці перспектив замовника співпадіння цілей майже повне. Що ж стосується внутрішньої перспективи та навчання і зростання, то оптимізаційні процеси завжди актуальні як з огляду на вирішення виявлених внутрішніх проблем будь-якої організації, так і як реакція на можливості і загрози від оточуючого середовища.

Загальний алгоритм розгалуження ефективного внутрішнього контролю ВНЗ поєднує цілі та задачі внутрішнього контролю, через структурування і визначення окремих параметрів та показників аналізує можливість організації ефективного внутрішнього контролю (Рис.1).

Системний та послідовний підхід до покращення управління ВНЗ шляхом впровадження внутрішнього контролю вимагає замість розробки заходів щодо усунення виникаючих перешкод (перекручення, несанкціонований витік, втрата облікової інформації) – виявлення, протидію та усунення причин їх виникнення. Основою повторення одних і тих же проблем є неузгодженість діяльності суміжних підрозділів ВНЗ між собою. Співпраця забезпечується шляхом створення умов роботи, що направляють управлінські, бухгалтерські та контрольні служби ВНЗ на узгоджені дії у місцях стикування діяльності, зокрема при визначенні пріоритетності принципів контролю діяльності ВНЗ. Кожному підрозділу найбільш прийнятним повинен бути такий варіант дії, який забезпечує найбільшу сукупну результативність роботи всіх взаємопов'язаних процесів – за мінімальних витрат забезпечить покращення внутрішнього контролю діяльності та інформації, як основи ефективних управлінських рішень.

Таким чином, забезпечення високого ступеня ефективності внутрішнього контролю стає пріоритетом не тільки облікових служб, але й контрольно-аналітичних і управлінських підрозділів ВНЗ. Так, проблема фізичного контролю обмеження доступу до матеріальних активів може бути вирішена низкою процедур і обмежень доступу, авторизації в програмах для забезпечення оптимального рівня підзвітності персоналу перед менеджментом ВНЗ, для сприяння виявленню викривлень при реалізації прийнятих рішень. Послідовність етапів побудови ефективного внутрішнього контролю повинна враховувати послідовність виконання задач управління і контролю:

– фізичний контроль обмеження доступу до матеріальних активів;

– підтвердження і авторизація в IT - сервісах;

– перевірка і звірка інформації;

– ідентифікація загроз діяльності;

– отримання оперативних, аналітичних даних та звітності;

– створення ефективної системи управління ВНЗ.

При цьому ефективність буде визначатися загальним досягненням бізнес-цілей ВНЗ, протидією небажаним подіям, виявленням та відверненням негативних впливів на діяльність ВНЗ, виправленням та покращенням динаміки показників діяльності.

Взаємовідношення задач та компонентів внутрішнього контролю ВНЗ відповідно до міжнародних стандартів [4] пропонується представляти у вигляді тримірної моделі:

– задачі внутрішнього контролю – відповідальність, дотримання законів, ефективність діяльності та зберігання ресурсів;

– компоненти внутрішнього контролю – контрольне середовище, оцінка ризиків, контрольні процедури, інформація та комунікація, моніторинг, IT- забезпечення;

– суб’єкти внутрішнього контролю – ВНЗ цілком, його окремі підрозділи (Рис.2).

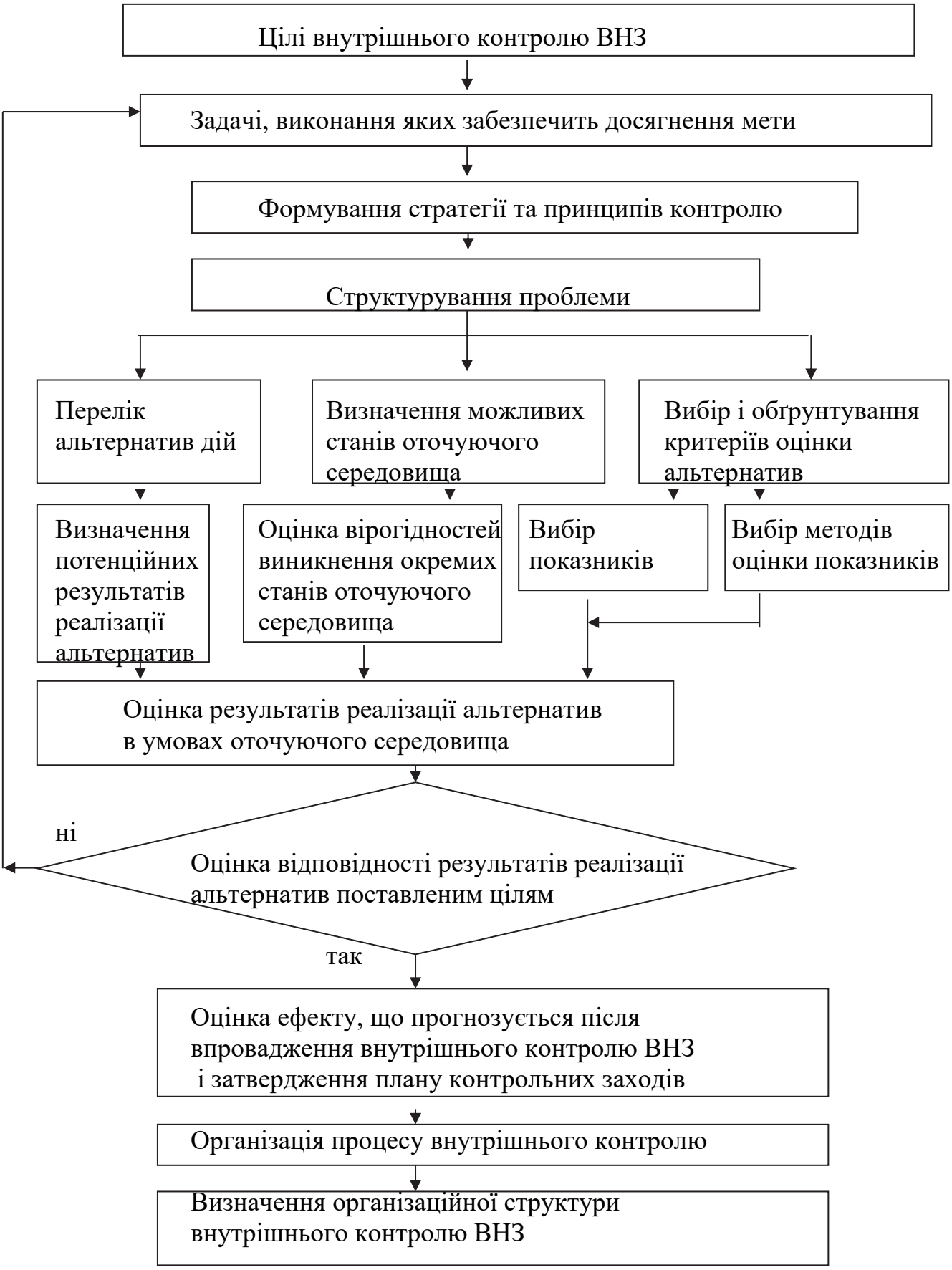

Рис. 1 Загальний алгоритм розгалуження ефективного внутрішнього контролю ВНЗ

Джерело: авторська розробка

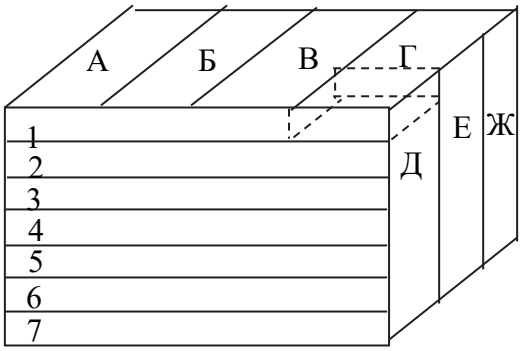

Блок задач: А – відповідальність; Б – дотримання законів; В – ефективність діяльності; Г – зберігання ресурсів.
Компоненти внутрішнього контролю: 1 – контрольне середовище; 2 – оцінка ризиків; 3 – контроьні процедури; 4 – інформація; 5 – комунікація; 6 – моніторинг; 7 – ІТ-забезпечення.
Суб'єкти внутрішнього контролю: Ж – вищий менеджмент ВНЗ; З – інститути і факультети; Е – кафедри.

Рис.2. Модель внутрішнього контролю ВНЗ

Джерело: авторська розробка

Модель внутрішнього контролю охоплює всі стратегічні компоненти ВНЗ і оточуючого середовища, що сприяють досягненню цілей внутрішнього контролю. Блок компонентів внутрішнього контролю представлений сукупністю інструментів, які визначають інформаційну основу наступних рішень за результатами контролю. Реалізація цілей здійснюється за рахунок вирішення задач, що має виконати внутрішній контроль ВНЗ. Актуальні підходи до управління передбачають аналітичне забезпечення окремих процесів [5] та їх розмежування по складових.

Окремо слід враховувати, що процес інтеграції України в міжнародну спільноту супроводжується впровадженням міжнародних стандартів, узгодженням національного та міжнародного законодавства, використанням провідних напрацювань. Такі процеси стимулюються внутрішніми перетвореннями в Україні у сфері вищої освіти. Тому при організації ефективного внутрішнього контролю діяльності ВНЗ слід опиратися та враховувати норми міжнародних стандартів у сфері контролю та аудиту:
– стандарт «Цілі контролю при використанні інформаційних технологій» (COBIT) – для ІТ-забезпечення внутрішнього контролю ВНЗ: норми, процедури, прийоми та організаційні структури, розроблені для забезпечення розумної гарантії в тому, що бізнес-цілі ВНЗ будуть досягнуті, а небажані події будуть відвернуті або виявлені та виправлені;
– доповідь «Контроль і аудит систем» (SAC) – надає підтримку внутрішнім аудиторам з питань контролю та аудиту інформаційних систем і технологій, впливу інформаційних технологій (ІТ) на систему засобів внутрішнього контролю;
– доповідь «Внутрішній контроль: інтегрований підхід» (COSO) - рекомендації менеджменту стосовно оцінки, опису й удосконалення систем контролю. Керівництво ВНЗ потребує оцінки й визначення шляхів вдосконалення систем контролю;
– Міжнародні стандарти аудиту та Міжнародні стандарти INTOSAI.

Стандарт COBIT «Цілі контролю при використані інформаційних технологій» (Control Objectives for Information and Related Technology) [6], розроблений Асоціацією аудиту та контролю інформаційних систем і цілком відповідає запитам до системи внутрішнього контролю ВНЗ.

Принципи COBIT 5 відповідно до забезпечення можливостей ефективного внутрішнього контролю у ВНЗ представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Принципи побудови внутрішнього контролю діяльності вищого навчального закладу у відповідності до COBIT 5

Принцип	Характеристика	Яку проблему вирішує	Можливості	Результат
Відповідність потребам зацікавлених сторін	Можливість каскадування високорівневих цілей ВНЗ до рівня керованих і конкретних ІТ-цілей і пов'язаних з ними процесів і практик	Підтримка реалізації цілей ВНЗ Задоволення інформаційних потреб внутрішніх і зовнішніх користувачів	Комунікація фундаментальних правил ВНЗ Комунікації цілей ВНЗ з цілями ІТ	Висока якість цілей та показників послуг Звіти про ефективність діяльності Результати моніторингу та огляду внутрішнього контролю Результати бенчмаркінгу та інших оцінок Плани та критерії самооцінки окремих підрозділів Реакційні дії за результатами контролю Плани забезпечення внутрішнього контролю Керівні принципи управління підприємством Модель прийняття рішень Розмежовані рівні повноважень Інформаційні комунікації окремих підрозділів Зворотній зв'язок щодо ефективності управління
Комплексний погляд на ВНЗ	Можливість розглядати всі функції і процеси, які включають в себе всі внутрішні і зовнішні аспекти і ролі, які мають відношення до керівництва та управління ІТ	Визначення ІТ- функцій і процесів в управлінні ВНЗ	Повідомлення про постійне вдосконалення та передові практики Оцінка якості орієнтовного результату Моніторинг цілей	
Використання інтегрованої з ІТ методології	Забезпечення інтеграційного підходу для організації керівництва та управління ІТ у ВНЗ	Поєднання сучасних стандартів в управлінні ВНЗ	Розвиток компетенцій	
Забезпечення цілісності підходу	Впровадження системи керівництва та управління ІТ у ВНЗ (принципи, політики і підходи, процеси, організаційна структура, культура, етика і поведінка, інформація, інфраструктура, персонал, навички та компетенції)	Визначення складових управління, внутрішнього контролю та ІТ-підтримки процесів ВНЗ	Систематизація компонентів системи управління ВНЗ	
Розмежування керівництва і управління	Проводиться чітка межа між керівництвом і управлінням, які включають в себе різні види діяльності, вимагають різних організаційних структур і служать різним цілям	Розподіл функцій керівництва і управління	Додаткові можливості покращення процесу управління ВНЗ	

Після визначення принципів побудови внутрішнього контролю діяльності вищого навчального закладу переходять до опрацювання його процесів відповідно до COBIT 5:

– ідентифікатори окремих процесів внутрішнього контролю (номер, назва, відношення до керування або управління, домен);

– короткий опис та призначення окремих процесів;

– зв'язок процесів з цілями IT;

– матриця розподілу відповідальності;

– детальний опис процесів;

– індикатори внутрішнього контролю ВНЗ, які стають вимірювачами як загальних питань організації та функціонування ВНЗ (стан впровадження державної політики в сфері освіти, ступінь прозорості діяльності ВНЗ, стан системи управління якістю надання освітніх послуг), так і розгалуження інформаційних систем (ступінь втрати інформації і її достатньої детальності, ступінь об'єктивності інформації, ступінь коректності та надійності інформації), що представлено на Рис.3.

Рис. 3 Індикатори організації та функціонування внутрішнього контролю ВНЗ

Джерело: авторська розробка

Керівники ВНЗ відповідно до COBIT 5 зобов'язані:

– здійснювати моніторинг діяльності ВНЗ за конкретними напрямами діяльності, визначеними як індикатори (Рис.4);

– підтримувати високу якість інформації для прийняття управлінських рішень;

– досягти стратегічних цілей ВНЗ і отримувати вигоду шляхом ефективного та інноваційного використання IT;

– підвищити операційну модель, надійно та раціонально застосовувати технології;

– забезпечити прийнятний рівень IT- ризиків;

– оптимізувати витрати на IT- послуги та технології;

– посилити ступінь дотримання законів, норм, договірних зобов'язань та політик, пов'язаних із застосуванням IT у ВНЗ.

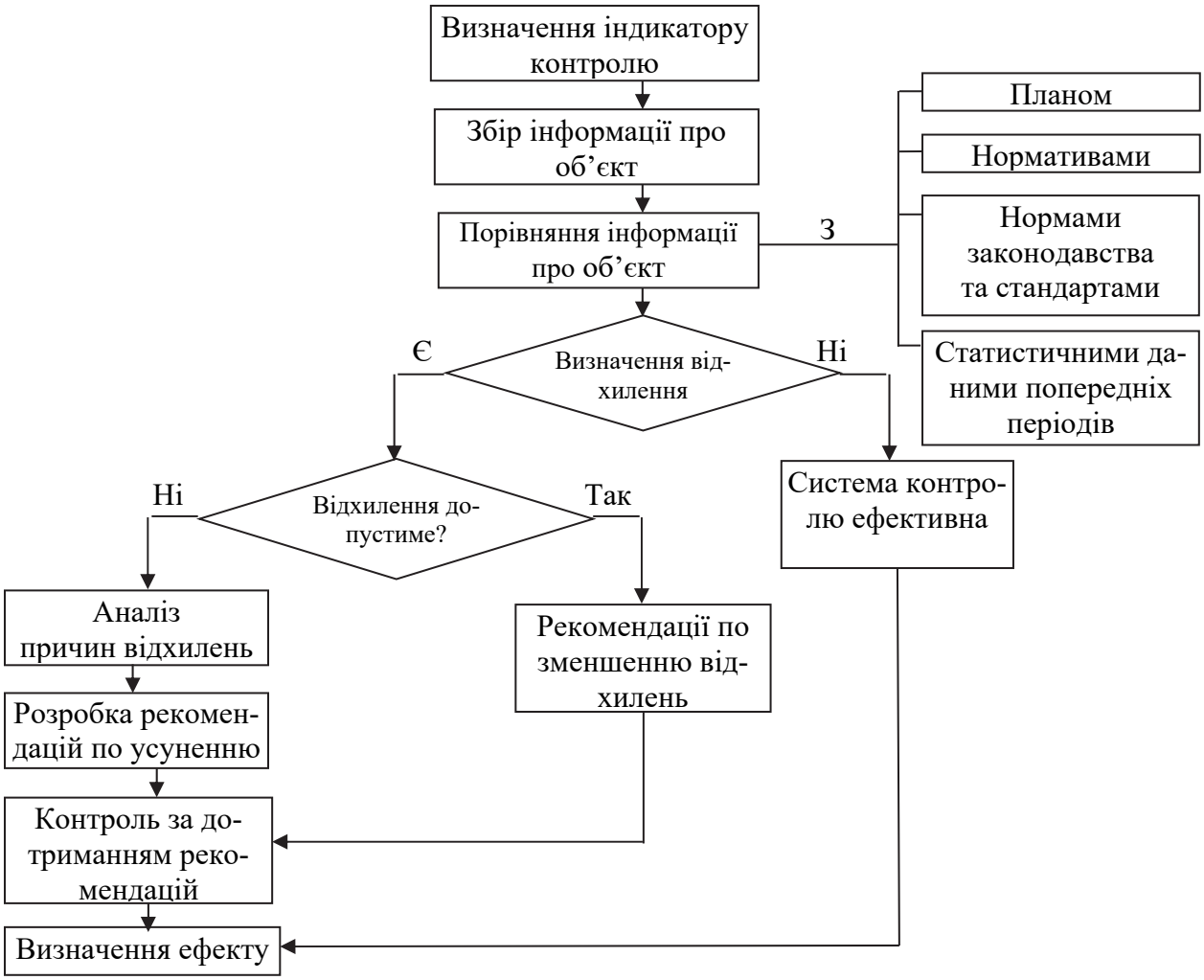

Рис. 4 Алгоритм здійснення моніторингу діяльності ВНЗ

Джерело: авторська розробка

ВНЗ може організовувати процеси внутрішнього контролю відповідно до управлінських та інформаційних потреб з єдиною умовою: повинні бути охоплені всі завдання керівництва та управління (відповідно до цілей з таблиці 1). В результаті досягається не тільки розвиток системи управління ВНЗ та досягнення його цілей, але й оптимізуються ресурси і ризики, забезпечується транспарентність для зацікавлених сторін.

Висновки. Залучення ІТ- процесів в сферу управління ВНЗ і зокрема у внутрішній контроль діяльності є інструментом досягнення його цілей на основі комплексного підходу, з використанням єдиної, інтегрованої з ІТ- процесами, методології . При цьому блок контролю за діяльністю персоналу поділяється на складові:

– аналітична діяльність (дослідження слабких ланок і розробка заходів по гармонізації);

– організаційна (забезпечення організації внутрішнього контролю);

– оперативна (здійснення внутрішнього контролю безпосередньо в процесі діяльності для коригування цілей, задач діяльності ВНЗ).

Таким чином, робота підрозділу внутрішнього контролю ВНЗ повинна зосередитися на тому, щоб примусити працівників привести свої цілі й професійні навички у відповідність з розумінням бізнес-цілей постачальника освітніх послуг та тими вимогами, що пред'являють умови діяльності ВНЗ.

Література.

1. Романовський О. О. Феномен підприємництва в університетах світу: монографія / О. О. Романовський. – Вінниця : Нова книга, 2012. – 504 с. // (online): https: // books.google.nl/books

2. Откаленко О. М. Елементи внутрішнього контролю у ВНЗ / О. М. Откаленко, Н. С. Черниш // SOPHUS Науковий клуб // (online):

http://sophus.at.ua/publ/2015 06_4_5_kam_podils/sekcija_section_3_2015_06_4_5

3. Погорілий А. Нові підходи в управлінні ІТ або як бізнес-цілі, пов'язані з ІТ-процесами / А. Погорілий // (online): http://www.eba.com.ua/uk/education/read/item

4. Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Інституту внутрішніх аудиторів України // (online): https://www.iia.org.ua

5. Шишкова Н. Л. Актуальні підходи до управління запасами підприємства / Р. Л. Шишкова, О. Ю. Домаєва // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2014. – №. 46. – С. 86–93.

6. COBIT-5 https: // (online): www.isaca.org/ COBIT/Documents/COBIT-5-Enabling-Processes-Laminate_res_Eng_0812.pdf

7. Shyshkov S., Shyshkova N. Market mechanisms of hryvnia exchange rate stabilization: accounting and institutional aspects / S. Shyshkov, N. Shyshkova // Економічний часопис-XXI. – 2014. – №. 5–6. – С. 60–63.

8. Каменська Т. О. Внутрішній контроль і аудит в управлінні: практ. посіб. / Т. О. Каменська // Наук. шк. аудиту, Нац. Центр Обліку та Аудиту. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2015. – 375 с. // (online): http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/2142

ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С COBIT 5

Н. Л. Шишкова, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

Эффективная система внутреннего контроля деятельности организации становится основой принятия оптимальных управленческих решений. Высшие учебные заведения в Украине получили автономию не только в финансовых вопросах, но и в принятии важных управленческих и хозяйственных решений. В статье рассматриваются принципы построения модели внутреннего контроля деятельности высшего учебного заведения в соответствии с международными стандартами при использовании информационных технологий.

Ключевые слова: эффективное управление, внутренний контроль, бизнес-цели ВУЗов, принципы, международные стандарты.

PRINCIPLES OF ESTABLISHMENT OF INTERNAL CONTROL OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION ACTIVITIES IN CONFORMITY TO COBIT 5

N. L. Shishkova, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

An effective internal control system of the organization becomes the basis for optimal managerial decision-making. Higher educational institutions in Ukraine got autonomy not only in financial matters, but also in taking important management and business decisions. The principles of constructing a model of internal control of the activity of a higher educational institution in accordance with international standards with the use of information technologies are considered.

Keywords: effective management, internal control, business goals of higher educational institutions, principles, international standards.

Рекомендовано до друку д. е. н., доц. Литвиненко Н. І. *Надійшла до редакції 04.08.17.*

УДК 338.264:65.016

ЧИННИКИ ОПЕРАЦІЙНОГО ПЛАНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

О. Г. Вагонова, д. е. н., професор, vagonova@nmu.org.ua,
В. І. Прокопенко, д. т .н., професор, prokopenko_vasil@ukr.net
В. С. Досужий, аспірант, dosuzhyi@gmail.com,
ДВНЗ «Національний гірничий університет»

У якості виробничої функції для ВАТ «Дніпроважмаш» обґрунтована залежність між чисельністю персоналу та обсягом основних засобів виробництва, з одного боку, та економічними результатами підприємства, з іншого. Розроблено методичний підхід до розподілу капіталовкладень згідно з обсягами та асортиментом виробленої продукції за умови найбільшого прибутковості підприємства. Створено економіко-математичну модель та запропоновано комп'ютерні засоби її розв'язання, визначено оптимальний план випуску десяти основних видів продукції.

Ключові слова: виробнича функція, підприємницька діяльність, номенклатура й асортимент продукції, комп'ютерні програми, економіко-математична модель, інвестиції.

Постановка проблеми. Підприємницька активність з метою впровадження новітньої організації виробництва в машинобудівній галузі є недостатньою: питома вага підприємств, що впроваджують інновації, складає 11,5 %, реалізують інноваційні заходи – 3,8% [1]. Сьогодні організаційно-економічний рівень підприємницької діяльності визначається здатністю підприємства впроваджувати сучасні методи комп'ютеризації в управління виробничими процесами. Ця проблема вимагає розробки науково-прикладного підходу, що доведе доцільність втілення економіко-математичних інструментів у практику діяльності [2].

Багатоплановість проблеми методичного обґрунтування доцільності підприємницьких заходів, відсутність зручних робочих методик її визначення за допомогою комп'ютерних програм часто спонукає керівництво підприємств звертатись з цього приводу до консалтингових фірм. До недоліків такого розв'язання проблеми слід віднести те, що воно дає рішення, обмежені узагальненими вихідними даними. Це не дозволяє проаналізувати, як буде змінюватися ефективність нововведення при зміні виробничих параметрів на підприємстві, яке розглядається [3].

Через постійні зміни ринкових умов реалізації продукції раніше отримані рішення потребують корегування. Такі умови складаються при визначенні обсягу та асортименту вироблюваної продукції. Тому розробка методичних засад ефективного застосування економіко-математичних і комп'ютерних інструментів в організації підприємницької діяльності машинобудівних підприємств є актуальною науково-прикладною задачею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Машинобудівне підприємство може займатись випуском різних видів продукції, що зумовлює різний рівень матеріально-фінансових витрат з його боку. У той же час, створювана ним продукція матиме різну ціну на ринку, і це визначатиме величину прибутку, отримуваного від її продажу. Якщо підприємство планує збільшити власний прибуток шляхом інвестування коштів у підприємницьку діяльність, воно хоче мати чітке уявлення про те, на виготовлення якої продукції будуть витрачені кошти [4].

Склад продукції зумовлює різну видову структуру основних фондів підприємства, а її обсяг у межах номенклатурної групи – вартість основних фондів за їх структурними елементами. Це висуває потребу ретельного дослідження номенклатури та асортименту продукції машинобудівного підприємства з метою визначення найбільш перспективних (інвестиційно привабливих) з них, на виробництво яких будуть розподілені капіталовкладення [5].

Ресурси виробництва, а саме, трудові ресурси та капітал, взаємопов'язані, й, до певної міри, взаємозамінні. Отже, щоб досягти максимальної ефективності виробниц-

тва слід забезпечити оптимальне кількісне і якісне співвідношення названих ресурсів [6]. Перенасичення виробництва одним видом ресурсів знижує ефективність його використання згідно із законом спадної віддачі від збільшення факторів виробництва, і навпаки. Цей висновок ґрунтується на певній залежності між трудовими і фінансовими ресурсами підприємства та економічними результатами виробництва [7]. Оптимальна виробнича програма має включати певну номенклатуру продукції, її обсяги (у натуральних і вартісних показниках), а також враховувати обмеження щодо матеріальних ресурсів та персоналу.

Таким чином, зменшуючи виробництво одних товарів і збільшуючи виробництво інших, можливо управляти рівнем прибутку підприємства. Виходячи з цього, задачею дослідження, результати якого викладені в статті, є вибір комп'ютерних інструментів та обґрунтування асортименту продукції підприємства, що найбільшою мірою відповідатиме його підприємницькому задуму – максимізації валового прибутку. Вирішення цієї задачі дасть уявлення щодо переліку видів створюваної продукції та її обсягу, а також суми необхідних інвестиційних коштів. Згідно з виробничою функцією, ці кошти відповідатимуть чисельності персоналу та обсягу основних засобів виробництва для реалізації виробничої програми.

Формулювання мети статті. У зв'язку із вище зазначеним, метою статті є науково-прикладна розробка теоретичних засад, що дозволяють за допомогою комп'ютерних засобів обґрунтувати залежність між витратами ресурсів капіталу та праці на підприємстві і результатами його підприємницької діяльності й визначити на основі цієї залежності асортимент випуску продукції, що забезпечує найбільший прибуток від її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цільова функція діяльності виробничого підприємства, орієнтованого на максимізацію отримуваного прибутку, згідно з класичною постановкою задачі описується так [8]:

$$П_{xi} = \sum_{i=1}^{n} П_i \cdot x_i \to \max , \qquad (1)$$

де $П_{xi}$– сумарний прибуток від реалізації усіх видів товарної продукції; $П_i$ – прибуток з одиниці продукції *i*-го виду; x_i – обсяг реалізації продукції *i*-го виду; n – кількість видів продукції.

При цьому складається система певних обмежень щодо реалізації цільової функції:

$$\sum_{j=1}^{m} q_{ij} \cdot x_i \le Q_j , \qquad (2)$$

де q_{ij} – норма витрачання ресурсу *j*-го типу на виготовлення одиниці продукції *i*-го виду; Q_j – доступний обсяг виробничого ресурсу *j*-го типу; m – кількість типів виробничих ресурсів.

Виходячи з вищенаведеного, на прийняття рішення щодо складу продукції, яка буде виготовлятись, впливатимуть як ресурсні (наявність матеріально-фінансових засобів), так і ринкові (прибутковість виробів) обмеження. Для аналізу та прогнозування результатів підприємницької діяльності формалізують цей процес за допомогою математичного апарату. Зв'язок між виробничими витратами підприємства та вартістю його валової продукції описують на підставі виробничою функції виду $Y = f(x_1, x_2, ..., x_n)$, де Y – валовий випуск, x_1, x_2, x_n – обсяги різноманітних ресурсів виробництва [9]. Задля кількісного оцінювання зв'язку ця функція має бути адаптована до особливостей роботи підприємства за відповідною сферою діяльності. На тепер найбільш поширена виробнича функція Кобба-Дугласа, яка описує зв'язок між випуском продукції та обсягом залучених трудових ресурсів і основних фондів у наступному вигляді:

$$Y_t = f(K, L) = AK^{\alpha} L^{\beta} , \qquad (3)$$

де A – коефіцієнт, що характеризує ефективність виробництва; α , β – коефіцієнти еластичності виробництва відповідно по капіталу K (основні фонди) та праці L, що відображають роль цих факторів у прирості кінцевого продукту.

Згідно з метою дослідження підприємницької діяльності оцінена виробнича функція на прикладі ВАТ «Дніпроважмаш» (ДВМ). Це провідне підприємство машинобудівної галузі спеціалізується на виробництві обладнання для гірничо-металургійного

та енергетичного комплексів. Виробництво є широкомасштабним і технологічно пов'язане з видобувною, коксохімічною й іншими галузями. Діяльність ДВМ характеризується широкою номенклатурою продукції, що виготовляється з рівнем її інноваційності 20%). Продукція постійно модернізується, розробляється унікальне та нестандартне обладнання.

Завод «Дніпроважмаш» має повний цикл виробничих процесів, від проектування виробів, виплавки метала до повної зборки обладнання, є одним з основних постачальників устаткування для доменного й прокатного виробництва, вагоноперекидачів, редукторів загального й спеціального призначення, чавунних тюбінгів для метро й шахт, устаткування для гірничо-збагачувальної, металургійної, трубної й коксохімічної промисловості. Виходячи з цієї характеристики та припущення, що протягом періоду оцінювання параметри виробничого процесу не змінюються й не відбуваються технологічні зрушення, які впливають на еластичність факторів виробництва (праці та капіталу), можна стверджувати, що саме двофакторна модель виробничої функції Кобба-Дугласа є найбільш придатною для опису зв'язку між витратами ресурсів капіталу та праці на підприємстві і результатами його діяльності. На цьому зв'язку може ґрунтуватися оперативне управління прибутком ДВМ.

Визначена виробнича функція випуску товарної продукції на підприємстві «Дніпроважмаш», для чого використані дані стосовно чисельності персоналу та величини його основних фондів протягом 6 років (табл. 1). Результуючим показником прийнята вартість валової товарної продукції підприємства.

Таблиця 1

Вихідні дані для розрахунку виробничої функції ВАТ «Дніпроважмаш»

Рік	Чисельність персоналу, чол.	Основні фонди, млн. грн.	Товарна продукція, млн. грн./рік	
			факт	за виробничою функцією
1	3 344	72,44	110,35	115,87
2	3 544	73,86	150,22	151,50
3	3 980	77,46	241,32	233,57
4	3 960	83,21	280,00	280,51
5	3 849	98,88	410,65	401,95
6	3 770	107,143	464,48	463,56

За допомогою функції «ЛИНЕЙН» табличного процесора MS Excel розраховано параметри виробничої функції, а також коефіцієнт детермінації, за яким визначено тісноту зв'язку між товарною продукцією та чисельністю персоналу й основними фондами. Для зазначених даних виробнича функція має такий вигляд:

$$ТП - = 897787 + 117{,}28Ч + 8{,}85ОФ, \quad (4)$$

де $ТП$ – товарна продукція; $Ч$ – чисельність працівників; $ОФ$ – вартість основних фондів. Коефіцієнт детермінації за моделлю (4) –0,97, що є високим показником і засвідчує її адекватність. Модель може бути використана в якості елементу управління інвестиційною діяльністю підприємства, а саме, для економічного обґрунтування виробничої програми ДВМ з метою поліпшення техніко-економічних показників його діяльності.

Для розрахунку товарної продукції на наступні 7–й та 8-й роки треба знати на ці роки чисельність працівників та вартість фондів. Ці значення отримані шляхом прогнозування їх методом експоненціального згладжування з параметром згладжування α = 0,3, для чого прийнята параболічна модель, яка дає змогу отримати точніші результати. За допомогою цього ж методу, виходячи зі статистичних даних за попередні роки, розраховано прогнозні значення собівартості виготовленої товарної продукції. Прогнозні значення валового прибутку на названі роки обчислені як різниця між обсягом товарної продукції та її собівартістю (табл. 2).

Таблиця 2

Прогнозні значення показників ВАТ «Дніпроважмаш»

Рік	Чисельність, чол.	Основні фонди, млн. грн.	Товарна продукція, млн. грн.	Собівартість, млн. грн.	Валовий прибуток, млн. грн.
7	3 883	104,20	451,53	334,93	116,60
8	3 892	108,27	487,56	366,62	120,94

Отже, за допомогою виробничої функції визначені можливі обсяги товарної продукції та валового прибутку на наступне дворіччя, виходячи з наявних у підприємства ДВМ основних фондів та персоналу. Одним із способів підвищення ефективності його роботи є оптимізація асортименту випуску продукції, при якому валовий прибуток від реалізації буде найбільшим.

Завод «Дніпроважмаш» випускає 10 основних видів продукції. Решта продукції має незначну частку у валовому випуску й виділена в окрему групу, обсяг якої дорівнює одиниці (за будь-яким планом випуску). Кожен з основних видів продукції приносить більший чи менший прибуток. На перший погляд очевидно, що наголос треба робити на випуск продукції, від продажу якої може досягатися найбільший прибуток. Проте слід ураховувати можливість втручання таких факторів як обмеженість попиту, необхідність підтримання асортименту менш вигідної продукції, обмеження у використанні матеріальних, фінансових та інших ресурсів. Через велику кількість шуканих значень оптимізацію випуску продукції здійснено за допомогою економіко-математичної моделі, що реалізована на ПЕОМ.

Шляхом вивчення попиту покупців та враховуючи свої виробничі потужності підприємство розробляє план випуску продукції. При цьому воно має враховувати можливість збільшення прибутку, рівень виконання плану товарообігу та задоволення попиту покупців на різні види товарів, якість обслуговування. Тоді модель планування випуску продукції полягає у визначенні таких $x_i > 0$ ($i = 1, 2,\ldots, n$), при яких досягається цільова функція (1) і виконуються обмеження (2) за витратами: 1) сировини і матеріалів; 2) електроенергії; 3) нематеріальних ресурсів; 4) фінансових ресурсів; 5) ручної праці; 6) машинної праці. Важливе значення має обмеження з виконання плану асортименту у виді:

$$\alpha_i \le x_i \le \beta_i,\ i = 1, 2,\ldots, n, \qquad (5)$$

де α_i , β_i – нижня і верхня границі по випуску одиниці i-го виду продукції;

n – число всіх видів продукції;

Також треба ввести технічні обмеження, а саме:

$x_i \ge 0$, що забезпечує відсутність від'ємних значень;

$x_i = цел$, що дає змогу уникнути дробових рішень;

$x_n = 1$, що видає рішення для останньої групи товарів, рівним одиниці.

Отриману економіко-математичну модель розв'язують як задачу лінійного програмування, у результаті чого отримують оптимальний план випуску продукції x_i і товарообігу $Q = \sum_{i=1}^{n} q_i x_i$. Прибуток підприємства дорівнює різниці між обсягом товарної продукції та виробничими витратами. Ця модель реалізована для визначення оптимального плану випуску продукції ДВМ. Завдання, що розв'язується, сформульовано таким чином.

Підприємство випускає 10 основних видів продукції, а саме: шлаковози, чавуновози, візки шлаковозу типу А і типу Б, колісні пари, спікальні візки, злитки, тюбінги, вагоноштовхачі та платформи чавуновозів. Також передбачений випуск усіх інших, незначних видів продукції (11-а група). В табл. 3 представлені витрати ресурсів на одиницю продукції кожного виду, а також кількість наявних ресурсів станом на початок 7-го року (за винятком злитків і тюбінгів).

За даними таблиці, найбільші витрати сировини та матеріалів припадають на виготовлення вагоноштовхача, потім на шлаковоз та чавуновоз. Також на вказані види

Таблиця 3

Витрати ресурсів на виготовлення одиниці продукції

Ресурси	Види продукції									Наявні ресурси ($x10^{-3}$)
	шлаковоз	чавуновоз	автовізок	колісна пара	спікальний візок	шлаковізок	вагоно-штовхач	транспортна платформа	Інші ($x10^{-3}$)	
Сировина та матеріали, тис. грн.	252	268	45	7	18,6	44	566	183	97,1	180
Електроенергія, тис. грн.	15,1	16,1	2,6	0,5	1,2	2,6	34	11	6,0	11
Паливо, тис. грн.	10	11	1,7	0,3	0,8	1,7	23	7	10,1	13
Нематеріальні ресурси, тис. грн.	0,4	0,4	0,3	0,1	0,4	0,3	0,7	0,2	5,5	5,9
Фінансові ресурси, тис. грн.	227	242	37,4	7,1	16,9	38,4	507	164	82,1	149
Витрати ручної праці, чол.-год.	142	151	25,5	4	10,9	24,5	319	103	53,4	260
Витрати машинної праці, маш.- год.	648	689	109	19,5	48,3	110	1451	467	261	339

Таблиця 4

Розрахунок прибутку від реалізації одиниці продукції *i*-го виду, тис. грн.

Вихідні дані	Види продукції								
	шлаковоз	чавуновоз	автовізок	колісна пара	спікальний візок	шлаковізок	вагоно-штовхач	транспортна платформа	Інші
Виробнича собівартість	504	537	87	15	37,8	87	1131	365	200780
Відпускна ціна	942	752,7	129	21,3	56,8	162	1730	514	278392
Прибуток від реалізації	438	215,7	42	6,3	19,0	75	599	149	77612

продукції найбільше витрачаються електроенергія, паливо, фінансові ресурси, ручна та машинна праця. Тут під витратами машинної праці у грошовому вираженні розуміється вартість активної частини основних фондів підприємства.

В табл. 4 визначена ціна готової продукції, її собівартість, а також прибуток, який підприємство отримує від продажу одиниці продукції *i*-го виду. Маючи вихідні дані переходять до складання економіко-математичної моделі.

Обмеження по використанню інших ресурсів описані аналогічно вираженню (7) з використанням відповідних даних, наведених у табл. 3. Крім того, встановлені обмеження по виконанню плану випуску всіх 10 видів продукції: Тепер переходять безпосередньо до знаходження оптимального плану випуску. Для цього в електронній таблиці MS Excel заходять «Надбудову» та «Пошук рішень». Вказують цільову комірку, зазна-

чаючи, що вона дорівнює максимальному значенню, приводять обмеження, вказують в яких комірках треба записати отримані результати. У вкладці «Параметри» ставлять галочки біля надписів «Лінійна модель» та «Невід'ємні значення», після чого натискають «Виконати». Виконані зазначені дії у наведеній послідовності, результати рішення задачі за початковим варіантом представлені в табл. 5.

Таблиця 5

План випуску продукції за варіантами оптимізації, од./рік

Варіант оптимізації	Види продукції										
	шлаковоз	чавуновоз	візок шлаковоза	колісна пара	спікальний візок	злитки	тюбінги	візок шлаковозу	вагоноштовхач	платформа чавуновозу	Інші
Початковий	10	10	10	150	60	5000	2537	10	10	10	1
Пропонований	9	8	12	142	34	5000	18553	8	11	12	1

Згідно з отриманим планом випуску продукції розраховані сумарні витрати на матеріальні, фінансові та трудові ресурси, можливий обсяг товарної продукції (*ТП* = 366,6 млн. грн.) та можливий прибуток ($П_8$ = 105,7 млн. грн.). Значить, за цим планом буде отриманий прибуток значно менший за прогнозований прибуток 8-го року, коли він склав 120,94 млн. грн. (табл. 2). Цей результат пояснюється недостатністю ресурсів, про що свідчить недотримання обмеження з виконання плану випуску тюбінгів.

Проаналізувавши використання ресурсів, можна зробити висновок, що проблемними ресурсами є нематеріальні ресурси та витрати машинної праці. Саме їх обмеженість, в першу чергу нематеріальних ресурсів, стримує процес виробництва та перешкоджає отриманню більшого прибутку. Виходом з цієї ситуації є залучення інвестицій, які підуть на збільшення кількості нематеріальних ресурсів та доступної машинної праці.

Для того, щоб визначити обсяг потрібних інвестицій, передусім проводять оптимізацію плану випуску продукції, знявши обмеження на нематеріальні ресурси та витрати машинної праці. Отримані у залишку від'ємні значення цих ресурсів складатимуть суму необхідних інвестицій.

Отже, знову за допомогою настройки «Пошук рішень» виконано оптимізацію плану випуску продукції. За цим рішенням загальний обсяг товарної продукції *ТП* = 492,06 млн. грн., а валовий прибуток $П_8$ = 132,74 млн. грн. Значить, за відсутності обмежень на зазначені вище ресурси обсяг товарної продукції може бути збільшений майже на 34%, що приводить до підвищення прибутку на 25%. У повнішому обсязі використовуються інші наявні ресурси.

Недостача по нематеріальних ресурсах склала 1090 тис. грн., по витратах машинної праці – 126066 маш.-год. Для визначення потрібного обсягу інвестицій машино-години переводять у грошове вираження. Ці інвестиції представляють собою вкладення в активну частину основних фондів. На кінець 6-го року вартість активної частини фондів складала 107143 тис. грн, а наявних машино-годин було 338767. На основі цих даних вартість однієї машино-години у грошовому виді: $В_{м\text{-}г}$ = 107143000 / 338767 = 316,3 грн. Величина необхідних інвестицій має складати: $І_{оф}$ = 126066 * 316,3 = 39870,9 тис. грн. У такому разі треба мати інвестицій на суму 40961,1 тис. грн.

У задачі, що розв'язується, інвестиції залучаються на основі банківського кредиту обсягом *pV* = 41 млн. грн. на 2 роки (*n* = 24 міс.) з оплатою 30 відсотків щорічно. Кредитні кошти планується освоїти протягом 1 року. Ураховуючи поквартальне переведення інвестицій в основні фонди та нематеріальні ресурси, грошові надходження розподіляються щоквартально рівними частинами за двома напрямами: 1) 10 млн. грн. в основні фонди; 2) 1100 тис. грн. в нематері-

альні ресурси.

Для визначення щоквартального ефекту від інвестиційних надходжень здійснено поетапну оптимізацію плану випуску продукції. Оскільки оптимізація передбачає річні обсяги випуску, то отримані показники прибутку треба корегувати за розрахунком на один квартал. Для правильного обчислення максимального прибутку в моделі знято обмеження щодо мінімального обсягу випуску кожного виду продукції. Результати поетапної оптимізації та розрахунку ефекту від інвестицій на 7-й рік подані в табл. 6.

Таблиця 6

Розрахунок ефекту від інвестицій

Період плану-вання	Нематеріальні ресурси, тис. грн.	Наявність машинної праці, маш.-год.	Валовий прибуток, тис. грн.	Ефект від інвестицій, тис. грн..	
				квартальний	Річний
На початок 7-го року	5879	338767	105663		
1-й квартал	6154	370386	112493	6830	6830
2-й квартал	6429	402004	119312	6819	13649
3-й квартал	6704	433623	126070	6758	20407
4-й квартал	6979	465241	132739	6669	27076

Таким чином, ефект від інвестицій в 7-му році становить 16991 тис. грн. (табл. 6). У 8-му році підприємство вже розпочне випуск продукції зі 100% - ним освоєнням інвестицій. Протягом цього року надходження інвестицій не передбачено, тому можна проводити оптимізацію плану випуску продукції й розраховувати прибуток та річний ефект від інвестицій. Оптимальний план, що рекомендується, на 8-й рік наведений в табл. 5. За цим планом буде вироблено товарної продукції на суму 492056 тис. грн., що дозволить заводу отримати валовий прибуток 132739 тис. грн. При цьому виконуються всі обмеження як за обсягом виробництва, так і за обсягом ресурсів. Майже всі ресурси, окрім ручної праці, використані більш ніж на 90%, що свідчить про високу ефективність їх використання. Ефект від інвестицій складе 27076 тис. грн.

Визначена вартість кредиту як суму, що позичальник повинен сплатити за користування кредитом. Вона включає основну частину вартості кредиту, що виплачується безпосередньо кредиторові, та її додаткову частину, що поступає третім особам. Стосовно завдання, яке розв'язується, розрахунок за кредитом проводитися щомісячно шляхом повернення наперед обумовленої, однієї і тієї ж частині кредиту із сплатою відсотків. Величина чергового платежу за тіло кредиту встановлюється по формулі [10]:

$$V = pV / n \,. \qquad (8)$$

Величина чергового платежу по відсотках визначається за формулою:

$$I = pV * rate, \qquad (9)$$

де rate – місячна процентна ставка банку, що дорівнює 1/12- ої річної ставки.

Графіки щомісячного погашення тіла кредиту та сплати відсотків за його використання наведено на рис. 1. З графіків витікає, що виплати по відсотках спочатку (в першому місяці) складають 1025 тис. грн, а потім (в останньому) – 42708 грн. Щомісячний платіж по кредиту є сталим і становить 1708,3 тис. грн. Залишок на кінець 24 – го місяця, який дорівнює нулю, підтверджує, що кредит повернено в повному обсязі.

В табл. 7 поданий графік освоєння інвестиційних надходжень, за яким розрахований термін окупності кредиту. Як видно з графіку, інвестиції рівномірно розподілені на перший рік. Приріст доходу збільшується з кожним кварталом протягом першого року і є сталим починаючи з другого року. Виплати по відсотках в основному припадають на перший рік, на другий припадає лише 25% цієї суми. Тіло кредиту погашається протягом двох років рівномірно. Виходячи з цих даних термін окупності кредиту складає

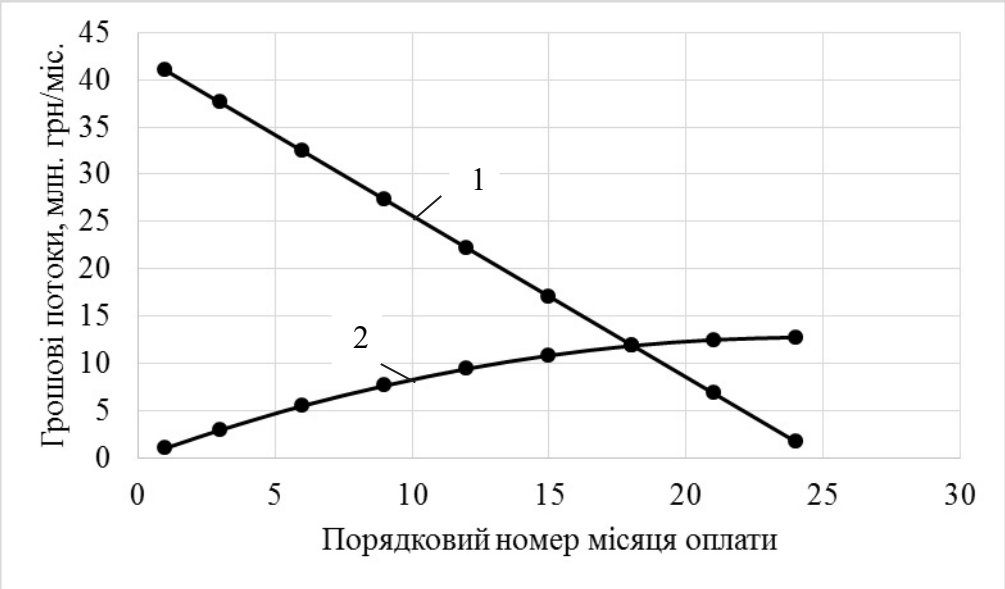

Рис. 1. Графіки повернення кредиту: 1 – залишок на початок місяця; 2 – накопичена сума оплати відсотків

Таблиця 7

Графік освоєння інвестицій, тис. грн.

№	Показник	Усього	1-й квартал	2-й квартал	3-й квартал	4-й квартал	1-й рік	2-й рік	3-й рік
1	Інвестиційні Вкладення	41000	10250	10250	10250	10250	41000		
2	Приріст доходу	16991	1708	3412	5102	6769	16991	27076	27076
3	Оплата відсотків	9481	2947	2563	2178	1794	9481	3331	
4	Сума кредиту на початок періоду		41000	35875	30750	25625	41000	20500	
5	Погашення Кредиту	20500	5125	5125	5125	5125	20500	20500	
6	Залишок кредиту на кінець періоду	21811					20500	0,00	

28,42 міс., значить, вже у 9-му році підприємство отримає чисту вигоду.

Висновки. Організація підприємницької діяльності машинобудівного підприємства має ґрунтуватися на певній залежності між його трудовими і фінансовими ресурсами та економічними результатами виробництва. Така залежність при визначенні інвестиційно привабливих номенклатури та асортименту продукції підприємства, на виробництво яких будуть розподілені капіталовкладення, може бути описана на основі виробничої функції, за якою вкладення відповідатимуть чисельності персоналу та обсягу основних засобів виробництва.

Оцінена виробнича функція стосовно ВАТ «Дніпроважмаш» (ДВМ), виробнича діяльність якого характеризується широкою номенклатурою продукції з рівнем інноваційності 20%. Виходячи з цієї характеристики, незмінності параметрів виробничого процесу протягом періоду оцінювання й від-

сутності технологічних зрушень, що впливають на еластичність факторів виробництва, найбільш придатною для опису зв'язку між витратами ресурсів капіталу та праці на підприємстві і результатами його діяльності є двофакторна модель виробничої функції Кобба-Дугласа. Результуючим показником прийнята вартість валової товарної продукції.

Виходячи зі статистичних даних ДВМ за попередні роки, за допомогою виробничої функції виконаний прогноз обсягів основних фондів та персоналу й, на основі цих значень, собівартості та обсягу товарної продукції, а також валового прибутку на наступне дворіччя. Прогнозування здійснено методом експоненціального згладжування з параметром $\alpha = 0{,}3$, для чого прийнята параболічна модель, яка дає змогу отримати точніші результати.

4. Стосовно економічних умов підприємницької діяльності заводу «Дніпроважмаш» викладений методичний підхід до оптимізації асортименту вироблюваної продукції, при якому валовий прибуток від її реалізації буде найбільшим. Складено економіко-математичну модель, яку розв'язано на ПЕОМ як задачу лінійного програмування, у результаті чого визначений оптимальний план випуску 10 основних видів продукції. При цьому враховано можливість збільшення прибутку та рівень задоволення попиту на різні види виробів.

5. Розроблений методичний підхід до усунення обмежень щодо недостатності ресурсів з метою отримання більшого прибутку. Обмеження ДВМ обумовлені нематеріальними ресурсами та витратами машинної праці. Така недостача покривається шляхом залучення інвестицій. Розрахований приклад інвестування 41 млн. грн. та повернення цього кредиту протягом 2 років. За відсутності обмежень на зазначені ресурси обсяг товарної продукції може бути збільшений на 34%, що приводить до підвищення прибутку на 25%.

6. Важливим чинником, який значною мірою визначає ефективність підприємницької діяльності промислового підприємства, є попит на його продукцію. Цей чинник ураховується у результатах виконаного дослідження, проте в статті не розглянутий механізм формування попиту в ринкових умовах діяльності. Саме в цьому напряму слід продовжити подальші дослідження.

Література

1. Ситников А. Сучасний стан машинобудівної галузі України та перспективи впровадження прогресивних систем управління / А. Ситников // Економічний аналіз. – 2013.– Випуск 12.– Частина 4. – С. 60–64.

2. Карпов В. А. Планування та аналіз підприємницьких проектів / В. А. Карпов. – Одеса : НЕУ, 2014.– 243 с.

3. Науменко О. В. Напрями підвищення інвестиційної привабливості підприємства з метою його розвитку / О. В. Науменко // Управління розвитком. – 2013. – № 21. – С. 21–23.

4. Кашуба О. М. Підприємництво в Україні: проблеми і перспективи розвитку / О. М. Кашуба // Економіка та держава. – 2015. – № 6. – С. 103–106. – Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2015/24.pdf

5. Гудзевич Ю. І. Сутність механізму реалізації підприємницької діяльності та його складових / Ю. І. Гудзевич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. «Економіка»: зб. наук. праць. – Острог : Вид-во Нац. ун-тету «Острозька академія», 2014. – Вип. 25. – С. 9–14.

6. Співвідношення ресурсів. Кваско А. В. Оцінка і використання виробничих функцій на поліграфічних підприємствах / А. В. Кваско // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №7. – С. 150–157.

7. Скворцов Д. І. Аналіз інноваційності розвитку машинобудівних підприємств з використанням методології виробничих функцій / Д. І. Скворцов // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль : Видавництво Тернопільського нац. екон. ун-ту «Економічна думка», 2015. – Том 22. – № 2. – С. 129–137.

8. Благодир Л. М. Методичні засади оцінювання ефективності функціонування підприємства із використанням виробничих функцій / Л. М. Благодир // Економіка та суспільство. – 2016/8. – Номер 4. – С. 378–384.

9. Нетреба І. Застосування виробничої функції Кобба-Дугласа для розподілу витрат підприємства на інновації / І. Нетреба // Зб. матер. XV міжнар. наук.-практ. конф. «Розвиток підприємництва як фактор росту національної економіки» (16 листоп. 2016 р.),– К. : Вид-во НТУУ «КПІ», 2016. – Том 1. – Випуск 1. – С. 378–384.

10. Яструбецька Л. С. Аналіз особливостей залучення вітчизняними підприємствами банківських кредитів / Л. С. Яструбецька, Я. Б. Баб'як // Молодий вчений. – 2015.– № 12 (27). – Частина 2. – С. 195–198.

ФАКТОРЫ ОПЕРАЦИОННОГО ПЛАНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

А. Г. Вагонова, д. э. н., профессор, В. И. Прокопенко, д. т. н., профессор,
В. С. Досужий, аспирант, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В качестве производственной функции для ОАО «Днепротяжмаш» обоснована зависимость между численностью персонала, объемом основных средств производства, с одной стороны, и экономическими результатами предприятия, с другой. Разработан методический подход к распределению капиталовложений согласно объемам и ассортименту создаваемой продукции при условии наибольшей прибыльности предприятия. Создана экономико-математическая модель и предложены компьютерные средства ее решения, определен оптимальный план выпуска десяти основных видов продукции.

Ключевые слова: производственная функция, предпринимательская деятельность, номенклатура и ассортимент продукции, компьютерные программы, экономико-математическая модель, инвестиции.

FACTORS OF OPERATIONAL PLANNING OF ENTERPRISE ACTIVITIES OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE

O. H. Vagonova, D.E., Prof., V. I. Prokopenko, Dr. Sc. (Tech), Prof.,
V. S. Dosuzhyi, post-graduate student,
SHEI «National Mining University»

The ratio between the number of personnel and the volume of fixed assets, on the one hand, and the economic results of the enterprise, on the other hand, is justified as a production function in regard to OJSC «Dneprotyazhmash». The methodical approach to the allocation of capital investments is developed in accordance with the volume and assortment of products created, under condition of the greatest profit of the enterprise. An economic-mathematical model is developed and computer solutions are proposed; an optimal plan for the production of 10 main product types is determined.

Keywords: production function, entrepreneurial activity, nomenclature and the product assortment, computer programs, economic-mathematical model, investments.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І. *Надійшла до редакції 25.08.17.*

УДК 330.341

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Л. М. Сакун, к. е. н., доцент, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, lesyasakun13@gmail.com

У статті здійснено аналіз сучасного стану, проблем та перспектив інноваційного розвитку машинобудування України. Досліджено фінансове забезпечення інноваційної діяльності підприємств України за період 2010–2016 рр. Розглянуто фактори, що гальмують інноваційний розвиток підприємств машинобудівної галузі. На прикладі провідних машинобудівних підприємств України запропоновано типологію інновацій.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, інноваційна діяльність, машинобудівна галузь, машинобудівні підприємства.

Постановка проблеми. Адаптація вітчизняних підприємств до роботи в умовах нестабільного зовнішнього середовища, що динамічно змінюється відносно кон'юнктури ринку, проходить важко. Знизилися темпи розробок та освоєння нових видів продукції. Відповідно збільшилась частка добувних галузей та галузей початкової стадії переробки сировини. Складна ситуація склалася в машинобудівному комплексі України. Відбувся спад обсягів виробництва, погіршилися показники відновлення продукції, загалом відзначається надзвичайно низький рівень інноваційних процесів. Галузь виявилася неконкурентоспроможною на світовому ринку. В зв'язку з цим, виникає необхідність проаналізувати стан інноваційного розвитку машинобудування України, з'ясувати, які фактори гальмують інноваційну діяльність вітчизняних підприємств, та відшукати шляхи вирішення проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання інноваційного розвитку промислових підприємств є об'єктом постійного дослідження вітчизняних та закордонних науковців. Теоретичним та прикладним аспектам інноваційного розвитку підприємств України присвячені наукові праці таких вчених, як: В. М. Щербань, О. С. Захарченков, А. О. Касич, О. М. Ястремська, Ю. В. Бондарук [1–5] та інші.

У роботі В. М. Щербань [1] підкреслюється необхідність формування товарної інноваційної політики, а О. С. Захарченков [2] наголошує на формуванні стратегії інноваційних перетворень.

Шляхи активізації інноваційної діяльності та дослідження ключових показників інноваційної політики промислових підприємств детально представлені у роботах А. О. Касич [3] та О. М. Ястремської [4].

Незважаючи на актуальність і значущість наявних наукових праць з даної проблеми, недостатньо розкритим залишається питання аналізу та оцінки інноваційного розвитку в галузевому розрізі.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження основних тенденцій, характерних для інноваційного розвитку машинобудівної галузі, та пошук шляхів вирішення проблем, які стримують даний процес.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною умовою конкурентоспроможності промислових підприємств в умовах економічної кризи, запорукою їхнього розвитку залишається інноваційна активність на ринку.

Перехід України до інноваційної моделі розвитку економіки дозволить змінити пріоритети інвестицій у напрямку наукоємних галузей. Така стратегічна орієнтація національного господарства спроможна забезпечити підвищення науково-технічного рівня та збалансованості економіки країни, наповнити внутрішній ринок високоякісними товарами, збільшити експортну складову валового внутрішнього продукту.

Вирішальне місце у промисловій політиці України повинно відводитися машино-

будуванню, продукція якого є одним з основних каналів впровадження досягнень науково-технічного прогресу як у сфері виробництва, так і споживання. Трансформаційні процеси української економіки останніх років призвели до того, що сформувався новий устрій машинобудівного комплексу, характеристиками якого є: орієнтація на поточний платоспроможний попит (як внутрішній, так і зовнішній), кооперація з головними закордонними виробниками щодо випуску конкурентоспроможної продукції, раціоналізація схем комплектування кінцевих продуктів, регіоналізація і локалізація машинобудування тощо. Особливістю галузі є надзвичайно велика номенклатура продукції (понад 10 тис. назв), тому необхідно визначитися з найбільш важливими видами продукції, зокрема інвестиційного призначення. Провідними підгалузями машинобудівного комплексу залишаються вагонобудування, автомобілебудування, суднобудування, авіаційна та аерокосмічна промисловість.

Політика підтримки інновацій в економічно розвинутих країнах світу сприяє реалізації їх промислового потенціалу та створює сприятливі умови щодо впровадження наукових розробок на практиці.

Згідно з даними рейтингу Global Competitiveness Index [6], лідерами по інвестуванню у нові науково-дослідні проекти є США, яке у 2016 році витратило 457 млрд. дол. (2,9% ВВП), Китай – 369 млрд. дол. (1,6% ВВП) та Японія – 160 млрд. дол.. (3,5% ВВП).

При цьому, в Україні у 2016 році на підтримку наукових досліджень було витрачено 11,531 млрд гривень [7], питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,48%, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 0,16%. За останні двадцять років освоєння нових видів техніки зменшилося майже в 14 разів, а частка інноваційно-активних промислових підприємств – у 5 разів. Загальний приріст ВВП за рахунок введення нових технологій в Україні становить 0,7%, тоді як у розвинених країнах – 40–70%.

Однією із основних складових Індексу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнім економічним форумом названо інновації, які включають шість показників: здатність до інновацій; якість НДІ; витрати компаній на дослідження і розробки; співпрацю університетів та промисловості у дослідженнях та розробці; державні закупівлі високотехнологічної продукції; наявність вчених та інженерів [8].

За усіма показниками інноваційної складової, крім наявності вчених та інженерів (збільшення на 4 пункти з 29 до 25 місця), Україна погіршила свої позиції у 2017 році по відношенню до 2016 року. Так, показник співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці втратив 16 пунктів (з 57 місця на 73); державні закупівлі високотехнологічної продукції – 14 пунктів (з 82 місця на 96); якість НДІ – 10 пунктів (з 50 місця на 60); витрати компаній на дослідження і розробки – 8 пунктів (з 68 місця на 76).

Хоча в рейтингу Глобального інноваційного індексу-2017 (The Global Innovation Index 2017) [9] Україна посіла 50 місце серед 127 країн, піднявшись на 6 сходинок відносно 2016 року та 14 сходинок відносно 2015 року. Цей фактор вказує на те, що більшість вітчизняних підприємств планує вийти із економічної кризи саме завдяки активізації інноваційної діяльності та впровадженню нових технологій. Для складання рейтингу експертами ураховувалося 81 критеріїв, серед яких рівень НДР, кількість патентних заявок, обсяг витрат на освіту, політика щодо інтелектуальної власності, податкові пільги на інновації та інше.

Серед усіх напрямів інноваційного розвитку одне з пріоритетних місць в економічно розвинутих країнах належить машинобудівній галузі. Так, в Рамковій програмі досліджень та інновацій HORIZON 2020, яка розрахована на 2014–2020 рр. [6, 10], основними завданнями є розширення інновацій у робототехніці, лазерній та фотонній технологіях, а також збільшення капітальних вкладень у створення промислового обладнання до 9 % у 2020 р. (із 6 % у 2014 році). Окрім того, заплановано знизити енергетичні витрати виробництва на 30 %, на 20 % зменшити кількість відходів виробництва й споживання виробничих матеріалів. Для реалізації вказаних цілей значну увагу та фінансування отримають виробництво наноматеріалів і впровадження на-

нотехнологій, технології надшвидкого виготовлення виробів (RapidPrototyping, 3D Printing).

Пріоритетними напрямами інноваційної діяльності загальнодержавного рівня в галузі вітчизняного машинобудування залишаються:

– освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;

– розроблення агрегатів і систем нового покоління для швидкісного та високошвидкісного залізничного транспорту;

– розвиток транспортної логістики;

– удосконалення систем виведення ракет-носіїв, космічних апаратів;

– впровадження керуючих систем авіаційної, корабельної, ракетної, військової електроніки;

– розвиток навігаційних систем різного призначення.

Динаміку інноваційної діяльності підприємств України за період 2010–2016 рр. наведено на рис. 1.

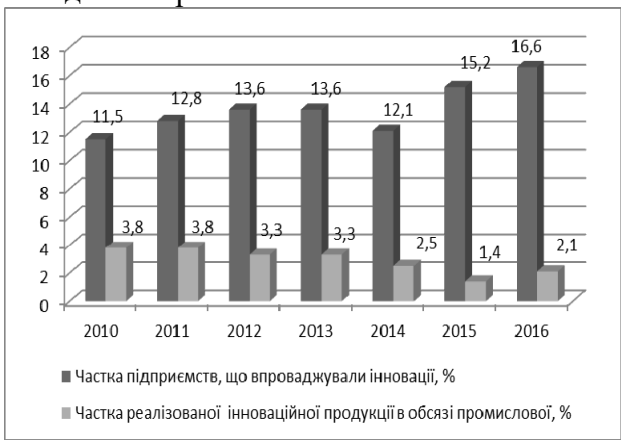

Рис. 1. Показники інноваційної діяльності підприємств України за період 2010–2016 рр. [7]

За досліджуваний період частка інноваційно-активних підприємств в Україні зросла на 5,1%, що є позитивним фактором, але в середньому склала лише 14,9%. На низьку результативність інноваційної діяльності вітчизняних підприємств вказує майже критичний рівень частки реалізованої інноваційної продукції, яка з 3,8% у 2010 році знизилась до 1,4% у 2015 році і незначно зросла до 2,1% у 2016 році.

За версією Forbes [11] на основі опитування експертів з Києво-Могилянської бізнес-школи, інвестиційної компанії SP Advisors, рейтингового агентства IBI-Rating, юридичної фірми Integrites, а також представника великої четвірки – KPMG було складено рейтинг інноваційних компаній України.

Рівень інноваційності запропонованих підприємств оцінювався за наступними критеріями: 1) унікальність продукції, інноваційність технології виробництва; 2) унікальність бізнес-процесів компанії, що сприяють реалізації продукції; 3) локальний (глобальний) масштаб інновацій компанії; 4) чи отримує компанія завдяки інноваціям конкурентну перевагу на ринку; 5) зацікавленість і попит на інновацію з боку конкурентів; 6) розмір внеску компанії в розвиток своїх інновацій.

Найвищу комплексну оцінку інноваційної активності з урахуванням рівня конкурентної переваги отримали ПриватБанк, «Південмаш» і «Нова Пошта» [11].

Із рейтингу двадцяти найбільш інноваційних компаній України лише два підприємства відносяться до машинобудування (ДП «ВО «Південний машинобудівний завод ім. О.М. Макарова» та ПАТ «Турбоатом»), що вказує на низьку активність галузі. Наведені дані свідчать, що Україні необхідно перейняти світовий досвід, щоб відновити свої позиції одного з лідерів машинобудівної галузі. Незважаючи на глибоку кризу галузі, її технологічну відсталість та енергоємність, упровадження інновацій і у виробництві, і в інших процесах здатне прискореними темпами повернути машинобудування до групи лідерів національного господарства.

Низький рівень інноваційного розвитку економіки України вказує на наявність гальмуючих факторів, які можна вважати загальними для переважної більшості вітчизняних підприємств.

На рис. 2 наведено основні фактори, що стримують розвиток інноваційної діяльності підприємств [3].

Дані рис. 2 вказують на те, що саме обмеженість фінансових можливостей вітчизняних підприємств стає на заваді ефективній реалізації інноваційної політики: нестача власних коштів (83,0% обстежених

підприємств); недостатня фінансова підтримка держави (56,6 %); висока вартість нововведень (55,9 %); високий ступінь ризику (38,9 %), довгий строк окупності інновацій (34,6 %); складний фінансовий стан замовників (31,7%). Крім того, на інноваційний розвиток вплинули недосконаліть нормативно-правової бази (37,7 %), відсутність попиту на інноваційну продукцію (16 %) та недостатній рівень кваліфікації персоналу (17,2 %).

Рис.2. Фактори, що гальмують інноваційний розвиток підприємств України за період 2010–2015 рр. [3]

Зупинимось на дослідженні фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств в Україні за період 2010–2016 рр. (рис. 3). Аналіз динаміки інвестицій в інновації показав нерівномірний (стрибкоподібний) характер цього процесу: від 14333,9 млн. грн. у 2011 р. до найнижчого значення 7695 млн грн. у 2014 р. і різкого підвищення у 2015–2016 рр. (найвищого значення даний показник досяг у 2016 році – 23229,5 млн. грн).

Однак якщо взяти цей показник з розрахунку на одне підприємство, то суми залишаються неадекватними потребам.

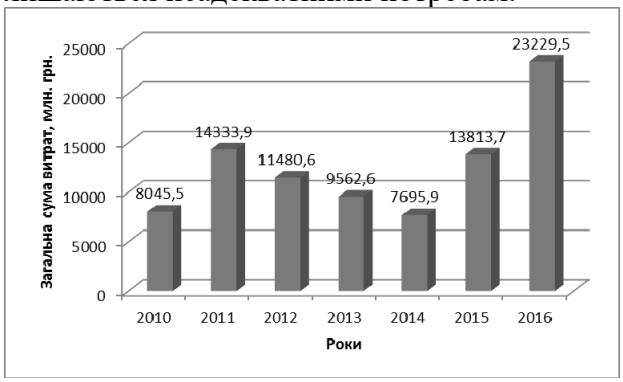

Рис. 3. Динаміка загальних витрат на інновації в Україні за період 2010–2016 роки [7]

Основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств, що є негативною тенденцією в структурі джерел. Так, за 2015 рік їх частка склала 13427 млн. грн. (97,2% від загальної суми витрат),а в 2016 році – 22036,0 млн.грн (або 94,9% загального обсягу витрат на інновації) [7]. Сума фінансування з державного бюджету у 2015 році становила лише 0,4%, а у 2016 році – 0,8% від загальних витрат. З 0,8% у 2015 році до 2,7% у 2016 році зросла питома вага такого джерела фінансування інноваційної діяльності як кредити. Ці дані дозволяють стверджувати про вкрай недостатню державну підтримку інноваційного розвитку в Україні. Низьким залишається рівень інвестиційної привабливості інноваційного сектора для внутрішніх (0,6% у 2015 – 2016 рр.) і зовнішніх інвесторів (0,4% у 2015 р. та 0,1% у 2016 р.) [7].

У таблиці 1 наведено обсяги виробництва окремих видів машинобудівної продукції за період 2011–2016 роки.

Дані таблиці 1 вказують на кризу машинобудівної галузі України: майже по всіх наведених видах промислової продукції за

період 2011–2016 роки спостерігається тенденція до значного падіння обсягів виробництва, а відповідно, і до погіршення фінансового стану підприємств. Нестача власних обігових коштів призводить до того, що підприємства не в змозі закупити сучасне обладнання, фінансувати товарні та технологічні інновації й власні наукові дослідження.

Таблиця 1

Виробництво окремих видів машинобудівної продукції за період 2011–2016 роки

Види промислової продукції	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Холодильні вітрини та прилавки з холодильним агрегатом або випарником інші (крім для зберігання продуктів харчових заморожених), тис. шт.	43,3	43,1	25,9	10,2	6,8	3,8
Трактори для сільського та лісового господарства, тис. шт.	6,8	5,3	4,3	4,1	4,2	4,9
Розпушувачі та культиватори, тис. шт.	7,4	4,7	4,4	3,7	3,4	3,7
Борони дискові, тис. шт.	7,4	1,6	2,0	2,0	2,3	2,8
Сівалки, тис. шт.	4,9	2,7	3,6	3,0	3,5	4,4
Верстати токарні, розточувальні, свердлувальні, фрезерувальні, шт.	103	108	117	66	38	39
Машини та молоти кувальні або штампувальні, преси гідравлічні та преси для оброблення металу, шт.	22	51	11	7	8	6
Верстати для оброблення деревини, корка, кістки, ебоніту, твердих пластмас і матеріалів твердих подібних, тис. шт.	1,5	2,0	1,3	1,0	1,2	1,2
Конвертери і машини ливарні, виливниці й ковші, що використовуються в металургії, тис. шт.	6,8	5,1	2,7	0,8	0,4	0,3
Валки до прокатних станів, тис. шт.	9,6	10,2	8,0	6,6	4,4	5,1
Машини бурильні та прохідницькі самохідні, шт.	118	118	415	77	43	21
Бетонозмішувачі чи розчинозмішувачі, тис. шт.	6,6	7,3	7,0	6,0	4,8	5,9
Обладнання промислове для перероблення м’яса або птиці, тис. шт.	11,0	33,6	18,9	10,3	11,1	11,4
Автомобілі легкові, тис. шт.	97,5	69,7	45,8	25,9	5,7	4,3
Засоби автотранспортні для перевезення 10 і більше осіб, тис. шт.	4,0	3,7	2,6	1,0	1,0	0,6
Автомобілі вантажні, тис. шт.	3,2	2,9	2,0	1,2	1,4	0,4
Причепи та напівпричепи інші для перевезення вантажів, тис. шт.	26,2	21,7	29,2	34,3	35,4	26,3
Вагони вантажні та вагони-платформи, залізничні або трамвайні, несамохідні, тис. шт.	52,7	47,8	25,3	6,2	1,4	2,9

Складено за: [12]

Оскільки фінансові обмеження є найвагомішими в забезпеченні інноваційної діяльності машинобудівних підприємств в Україні, то можна з впевненістю сказати, що в найближчій перспективі рівень інноваційного розвитку галузі залишатиметься низь-

ким.

Розрізняють кілька типів інновацій: товарні – упровадження нового продукту; технологічні – упровадження нового методу виробництва; ринкові – створення нового ринку товарів і послуг; маркетингові – освоєння нового джерела постачання сировини; управлінські – реорганізація структури управління; соціальну – упровадження заходів з метою покращення життя населення; екологічні – упровадження заходів з питань охорони довкілля [1]. Розглянемо основні напрямки інноваційної діяльності на прикладі провідних підприємств машинобудівної галузі – АТ «АвтоКрАЗ», АТ «Крюківський вагонобудівний завод» та АТ «Мотор Січ». Ці підприємства є представниками таких високотехнологічних підгалузей машинобудування як автомобілебудування, вагонобудування та авіабудування, тому тенденції щодо впровадження інновацій на них, можна поширити на усі підприємства даної галузі. Типологію інновацій на АТ «АвтоКрАЗ», АТ «Крюківський вагонобудівний завод» та АТ «Мотор Січ» наведено в табл. 2.

Оскільки на інноваційний розвиток підприємств машинобудівної галузі впливає багато стримуючих факторів, необхідним завданням є визначення дієвих заходів активізації даного процесу.

1. Розробка оптимальної стратегії фінансування інноваційної діяльності та пошук додаткових джерел фінансування: використання методу прискореної амортизації, створення фондів розвитку, емісія цінних паперів і розміщення їх на вторинному ринку, продаж власних акцій, спонсорські кошти, асигнування, інвестиційний лізинг, інвестиційний селенг, кошти акціонерів-пайовиків, інвестиційні та інноваційні кредити, венчурний капітал.

Таблиця 2

Впровадження інновацій за їх типами на провідних машинобудівних підприємствах України

Типи інновацій	Інновації
Товарні	Створення модельного ряду сучасних вантажних і пасажирських електровозів АТ «КВБЗ» для українських залізниць з асинхронним тяговим приводом; металоконструкцій для подрібнювальних камер; житлових модульних контейнерів; мобільних банно-пральних комплексів. Створення лінійки важкої бронетехніки (КрАЗ-Спартан, КрАЗ–Халк), командно-штабної машини, до складу якої входить автомобільне шасі КрАЗ-5233НЕ з універсальним низькогабаритним контейнером, що оснащений засобами життєзабезпечення, а також майданчик з дизель-генераторною установкою і контейнер з двома додатковими генераторами. У 2018 році АТ «Мотор Січ» планує почати випуск цивільного гелікоптера власного виробництва «Надія», розрахованого на 7 пасажирів з дальністю польоту 1000 км, адаптованого для використання підрозділами ДСНС, прикордонної служби та іншими спецслужбами, а також – для потреб санавіації.
Технологічні	Серійне виробництво на АТ «КВБЗ» інноваційного вагона-цистерни бункерного типу для перевезення пиловугільного палива моделі 1–7126 з гравітаційним завантаженням через верхні завантажувальні люки на спеціальних навантажувальних пристроях і розвантаженням під тиском стислого азоту 0,2 МПа через систему трубопроводів. Збільшення гарантійного строку експлуатації буксових вузлів до восьми років або 800 тис. км у результаті застосування дворядних касетних конічних підшипників типу TBU150x250x160; наплавлення ударно-тягових поверхонь автозчепів у середовищі аргону із твердістю поверхонь після наплавлення 400–500 НВ. Розробка автомобілів з підвищеними техніко-експлуатаційними характеристиками: посилення карданної передачі, модернізація редукторів передніх мостів. Впровадження нової технології маркування шасі.

Продовження таблиці 2

Маркетингові	Створення оптимальних умов для придбання автомобілів, вагонів та літаків в кредит та лізинг. Участь в перспективних інвестиційних проектах і державних програмах спільно з іншими країнами. Проведення АТ «КВБЗ» спільно з японською компанією «Іточу» модернізації вагонів типу «Е» та його модифікації з впровадженням асинхронного тягового приводу на КП «Київський метрополітен». Створення системи післяпродажного обслуговування двигунів, підтримання льотної придатності, а також надання фінансових послуг (страхування, лізинг і інше). Надання послуг: використання створеного АТ «Мотор Січ» першого у світі тренажера, призначеного для отримання навичок керування гелікоптером Мі-2, зокрема, з двигунами АІ-450М та ГТД-350 (КТВ Мі-2). Пошук нових партнерів в країнах далекого зарубіжжя зі збуту автомобілів і надання послуг в галузі випробування на базі полігону АТ «АвтоКрАЗ».
Управлінські	Реінжинірінг бізнес-процесів в основних цехах. Впровадження систем менеджменту якості на підприємствах. В 2016 році на АТ «АвтоКрАЗ» був впроваджений новий стандарт ISO/TS 16949:2009, розроблений спеціально для автомобільних виробників та орієнтований на попередження дефектів і зменшення втрат при виробництві.
Соціальні	Розробка нових положень про нарахування персональних надбавок з метою підвищення матеріальної зацікавленості персоналу. Ефективне використання кадрового резерву підприємств та приведення чисельності працівників у відповідність з обсягами виробництва. Створення в Запорізькому авіаційному коледжі матеріально-технічної бази для навчання за спеціальностями «Технічне обслуговування повітряних суден і двигунів», «Виробництво авіаційних літальних апаратів»; створення єдиного освітнього центру підготовки робітників для машинобудівної галузі Запорізької області.
Екологічні	Інноваційний проект «Впровадження когенераційної енергозберігаючої установки» на АТ «Мотор Січ», спрямований на підвищення рівня ефективності споживання енергетичних ресурсів і, як наслідок, скорочення викидів в атмосферу парникових газів, шляхом впровадження новітніх технологій комбінованого виробництва теплової і електричної енергії на основі газотурбінних установок на потужностях АТ «Мотор Січ». Вироблена електроенергія буде використана для задоволення енергетичних потреб підприємства, заміщуючи електроенергію з національної мережі, що має високу вуглецеву інтенсивність. Введення в дію на АТ «АвтоКрАЗ» нової системи сушки деталей і вузлів на конвеєрі фарбування деталей. Реконструкція цехового освітлення із заміною застарілих світильників на нові з енергозберігаючими лампами.

Складено за: [13–15]

2. Організаційні перетворення на підприємствах: реінжиніринг бізнес-процесів, створення дієвої та ефективної організаційної структури управління, впровадження на підприємствах відділу інноваційного розвитку (модернізації та розвитку).

3. Оновлення матеріально-технічної бази як резерв акумулювання коштів для реалізації інноваційних проектів, проведення комплексного аналізу відтворення основних засобів, які відповідали б сучасності.

4. Створення на законодавчому рівні економічного механізму стимулювання підприємств щодо впровадження ресурсозбері-

гаючих та екологічних технологій за допомогою застосування податкових, страхових та кредитних пільгових режимів.

5. Розробка дієвої маркетингової політики щодо інновацій та пошуку замовників на інноваційну продукцію: пошук нових методів обслуговування, оформлення виробів, створення рекламних компаній, заходи брендингу.

6. Державна підтримка інноваційної діяльності: сприяння попиту на вітчизняну машинобудівну продукцію через державні замовлення; створення раціональної податкової системи; достатня оцінка вартості основних засобів; встановлення дієвих норм амортизації; здійснення інвестиційних проектів інноваційного розвитку.

Державі вкрай необхідно стійке зростання всіх галузей економіки, в тому числі машинобудівної, і досягти цього стане можливим внаслідок євроінтеграції.

Висновки. Отже, тенденції інноваційної діяльності в Україні за період 2010–2016 рр. засвідчують про її низький рівень розвитку, що негативно відображається на конкурентоздатності продукції та економіки в цілому, з незначними позитивними зрушеннями у 2015–2016 рр.

Таким чином, пошук резервів інноваційної активності машинобудівної галузі потребує чіткого уявлення про стан підприємств та ринку в цілому, ефективне фінансове, маркетингове та інформаційне забезпечення інноваційної діяльності.

Література.

1. Щербань В .М. Товарно-інноваційна політика: Навч. посіб. / В. М. Щербань, Л. Л. Козубенко. – К. : Кондор, 2006. – 398 с.

2. Захарченков О. С. Проблеми інноваційного розвитку промислових підприємств в Україні та формування стратегій інноваційних перетворень / Захарченко О. С. // Бізнес Інформ. – № 2. – 2012. – С. 57–61.

3. Касич А. О. Інноваційна активність підприємств України: динаміка, проблеми та шляхи вирішення / А. О. Касич, К. О. Канунікова // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 22. – С. 21–24.

4. Ястремська О. М. Інноваційна діяльність промислових підприємств: результати оцінювання / О. М. Ястремська, П. О. Доуртмес // Бізнес Інформ. – 2016. – № 4. – С. 161–168.

5. Бондарук Ю. В. Формування моделі інноваційного розвитку машинобудівних підприємств / Ю. В. Бондарук // Науковий вісник Ужгородського університету. Зб. наук. пр. – Серія: Економіка. – Ужгород : Ужгородський національний університет, 2016. – Вип. 48. – С. 62–65.

6. Сколько инвестируют в НИОКР разные страны: рейтинг расходов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ect-center.com/blog/rashodi-niokr

7. Наукова та інноваційна діяльність України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/express/exsp2017/10/183pdf.zip

8. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edclub.com.ua/analityka/

9. Рейтинг стран мира по индексу инноваций [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalinnovationindex.org/

10. Грудзевич Ю. Характеристика сучасного стану розвитку інноваційної діяльності на машинобудівних підприємствах України / Ю. Грудзевич // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2016. – № 1. – С. 45–52.

11. Врятувати майбутнє: перший рейтинг інноваційних компаній України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forbes.net.ua//magazine/forbes/pershij-rejting-innovacijnih-kompanij

12.Виробництво основних видів промислової продукції за 2011–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua//operativ2006

13. Офіційний сайт АТ «Крюківський вагонобудівний завод» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kvsz.com

14. Офіційний сайт АТ «АвтоКрАЗ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.autokraz.com.ua

15. Офіційний сайт АТ «Мотор Січ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.motorsich.com

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ

Л. Н. Сакун, к. э. н., доцент, Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского

В статье проведен анализ современного состояния, проблем и перспектив инновационного развития машиностроения Украины. Исследовано финансовое обеспечение инновационной деятельности предприятий Украины за период 2010–2016 гг. Рассмотрены факторы, тормозящие инновационное развитие предприятий машиностроительной отрасли. На примере ведущих машиностроительных предприятий Украины предложена типология инно-

ваций.

Ключевые слова: инновации, инновационное развитие, инновационная деятельность, машиностроительная отрасль, машиностроительные предприятия, инвестиции.

PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF MACHINE-BUILDING INDUSTRY OF UKRAINE

L. M. Sakun, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Kremenchug National University named after Mikhail Ostrogradsky

The current state, problems and perspectives of innovative development of machine building of Ukraine are analyzed. The financial support of innovation activity of enterprises of Ukraine for the period of 2010–2016 is investigated. The factors hindering the innovative development of the enterprises of the machine-building industry are considered. A typology of innovations is offered on the example of the leading machine-building enterprises of Ukraine.

Keywords: innovations, innovative development, innovative activity, machine building industry, machine building enterprises.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Бараннік Л. Б. *Надійшла до редакції 05.09.17.*

УДК 338.24

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ

П. А. Овчар, кандидат наук з державного управління, Національний університет біоресурсів і природокористування України,p.ovchar@ukr.net

У статті визначено основні чинники, які гальмують ефективний розвиток автомобільного транспорту в Україні. Систематизовано базові складові існуючого правового механізму, який регулює пасажирські перевезення автомобільним транспортом. Запропоновано структуру механізму державного регулювання пасажирських перевезень автомобільним транспортом на усіх рівнях. Досліджено перспективи розвитку автомобільного транспорту України та обґрунтовано пріоритетні завдання у напрямку їхньої реалізації.

***Ключові слова*:** автомобільний транспорт, правове забезпечення, нормативно-правові акти, державне регулювання, інтеграція, національна економіка.

Постановка проблеми. Автомобільний транспорт як важлива системно-комунікаційна складова транспортної галузі, функціонально обумовлена необхідністю задоволення потреб людини та суспільства у транспортуванні та спрямована на забезпечення соціально-економічного добробуту населення [1], потребує організації виважених, гармонійних адміністративно-правових відносин, зокрема, у сфері пасажирських перевезень. У цьому контексті особливого значення набуває держава, яка, за допомогою відповідної нормативно-правової бази та спеціально створених управлінських структур, регулює процес функціонування автомобільного транспорту, впливаючи на суспільні відносини у даному сегменті та регламентуючи поведінку господарських суб'єктів [2, с.37].

На цей час ефективний розвиток автомобільного транспорту в Україні істотно гальмують такі фактори як паліативне, недосконале законодавство; здійснення непоміркованого, часто алогічного державного регулювання діяльності автомобільного транспорту з порушеннями функцій ретельного аналізу, несвоєчасної або й відсутньої реакції на негативну динаміку показників якості пасажирських перевезень; контролю за подоланням кризових явищ. Деякі нау-

ковці вважають, що така ситуація склалась внаслідок втрати адміністративних важелів впливу під час структурних реформ [3, с.71], проте минуло достатньо часу, необхідного для розробки й впровадження нового дієвого механізму державного регулювання автомобільним транспортом, удосконалення існуючих й прийняття нагальних нормативно-правових норм та, впровадження міжнародних стандартів. До того ж динамічний, багаторівневий характер розвитку ринку автомобільного транспорту передбачає перманентний моніторинг ефективності здійснення процесу пасажирських перевезень з постійною реалізацією необхідних нововведень, доповнень та змін, у тім числі, у правовому аспекті.

З огляду на це, важливо проаналізувати основні нормативно-правові аспекти розвитку автомобільного транспорту України як важливі інституційно-правові важелі організаційно-управлінського механізму даного сектору транспортної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Висвітленню проблематики адміністративно-правового забезпечення функціонування автомобільного транспорту присвятили свої праці фахівці не лише економічних (Михайличенко К. М. [4], Прейгер Д. К. [5], Собкевич О. В. [5] та ін.), а й юридичних (Кудрицька Н. В. [6], Пефтієв О. В. [2], Фалатюк О. С. [3] й ін.) та технічних (див. напр. Рогальський Р. Б. [7] та ін.) наук, що свідчить про багатогалузеве, поліфункціональне, взаємно-інтегроване значення автомобільного транспорту у житті суспільства.

Проте більшість існуючих досліджень мають фрагментарний характер, натомість досі немає комплексних наукових розробок щодо правових аспектів діяльності автомобільного транспорту з огляду на синергію фінансових й соціально-економічних механізмів функціонування даного сегмента відповідно до стратегічних напрямків розвитку, ефективної управлінської структури та системи державних важелів.

Зважаючи на це, метою даної статті є аналіз правових аспектів розвитку автомобільного транспорту в Україні з урахуванням вище зазначених економічних чинників, що зумовило виконання наступних завдань:

– визначити основні інституційно-правові фактори, які гальмують ефективний розвиток автомобільного транспорту в Україні;

– систематизувати базові складові існуючого правового механізму, який регулює пасажирські перевезення автомобільним транспортом;

– структурувати елементи механізму державного регулювання пасажирських перевезень автомобільним транспортом на усіх рівнях;

– дослідити перспективи розвитку автомобільного транспорту України та обґрунтувати пріоритетні завдання у напрямку їхньої реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Неналагоджене регулювання правових відносин у сфері пасажирських перевезень автомобільним транспортом виступає гальмівним чинником усіх інших процесів, пов’язаних з удосконаленням функціонального навантаження у цьому секторі транспортної системи. Без вирішення проблеми в аспекті законодавства і права неможливо очікувати від автомобільного транспорту повноцінного виконання функцій підтримки і безпеки національної економіки. Правовий механізм регулювання пасажирських перевезень автомобільним транспортом, розроблений відповідно до європейських норм і стандартів, не лише оптимізує використання внутрішньогалузевих ресурсів, а й пришвидшить виконання стратегічних цілей держави у напрямку інтеграції автомобільного транспорту України до європейських транспортних систем. І це важливо, адже внаслідок активного розширення транспортної інфраструктури сусідніми з Україною європейськими державами значно зросла конкуренція у сфері автотранспортних послуг транснаціонального значення. Фахівці вбачають такі загрози на найважливішому міжнародному напрямку «Європа – Азія» [4, с.73].

З огляду на це, важливо систематизувати базові складові існуючого правового механізму, який регулює пасажирські перевезення автомобільним транспортом та визначити основні чинники розвитку правовідносин у зазначеній сфері.

Оскільки на цей час в Україні законодавча база, що регулює здійснення пасажирських перевезень автомобільним транс-

портом, представлена великою кількістю нормативно-правових документів, на наш погляд, доцільно умовно розділити їх на три групи відповідно до напрямків управління (рис. 1).

.

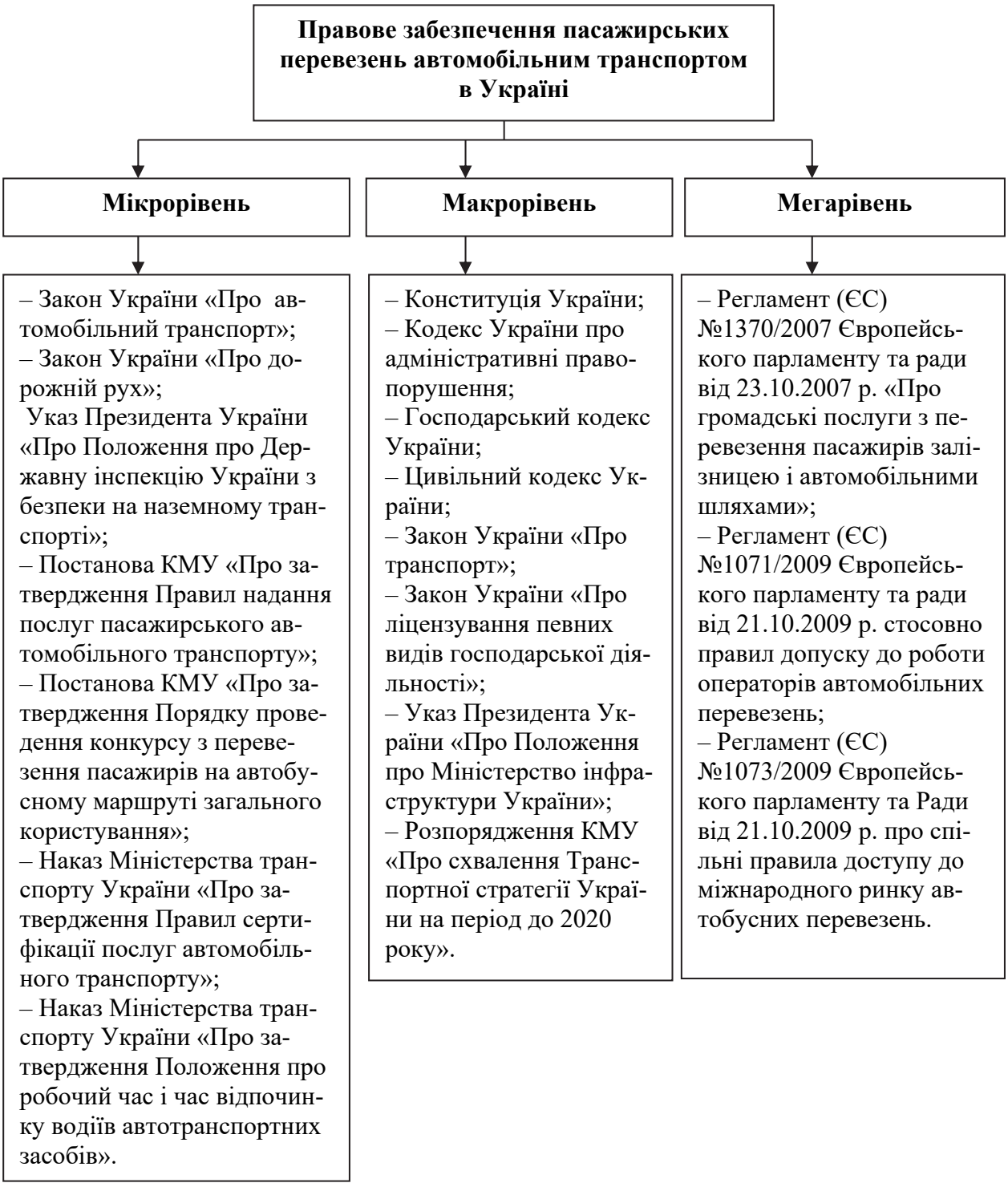

Рис. 1. Систематизація правового забезпечення пасажирських перевезень автомобільним транспортом в Україні

Першу групу – групу мікрорівня – становлять правові акти, призначені для регулювання відносин безпосередньо у сфері пасажирських перевезень автомобільним транспортом, а саме: між пасажирами, органами виконавчої влади й місцевого самоврядування, автомобільними перевізниками, замовниками автотранспортних послуг, власниками транспортних засобів, котрі є суб'єктами підприємницької діяльності й

організовують процеси здійснення пасажирських перевезень автомобільним транспортом.

До цієї групи належать Закон України «Про автомобільний транспорт», Закон України «Про дорожній рух», Указ Президента України «Про Положення про Державну інспекцію України з безпеки на наземному транспорті», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування», Наказ Міністерства транспорту України «Про затвердження Правил сертифікації послуг автомобільного транспорту», Наказ Міністерства транспорту України «Про затвердження Положення про робочий час і час відпочинку водіїв автотранспортних засобів».

Групу правових актів макрорівня утворюють документи, які забезпечують правові відносини у транспортній галузі України загалом і стосуються автомобільного транспорту як важливої складової транспортної системи зокрема. Такі нормативні акти визначають основоположні аспекти функціонування транспорту, стратегічні напрямки розвитку, систему державного контролю, прав, обов'язків та відповідальності державних органів виконавчої влади, а також перевізників, за порушення законодавства України.

У даній групі основними є Конституція України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про транспорт», Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», Указ Президента України «Про Положення про Міністерство інфраструктури України», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року».

Мегарівень представляє нормативно-правові документи міжнародного значення. Виникнення цієї групи обумовлене інтеграційними ініціативами України, відповідно до яких, необхідна імплементація трьох законодавчих актів Європейського Союзу [8], спрямованих на зростання рівня безпеки при здійсненні пасажирських перевезень автомобільним транспортом, зменшення кількості аварій на дорогах, підвищення відповідальності автоперевізників за недотримання законодавства, оптимізація умов праці для водіїв тощо. Тобто, даний пакет документів, розроблений на основі європейських норм та вимог, повинен піднести на якісно новий щабель процес державного регулювання у сфері пасажирських перевезень автомобільним транспортом, зокрема, відносин між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, автомобільними перевізниками, власниками транспортних засобів, пасажирами, їхніми відносинами з суб'єктами підприємницької діяльності. Очікується, що реалізація цих актів дозволить здійснювати постійний моніторинг за показниками якості пасажирських перевезень, ефективний контроль за розвитком ринку автомобільного транспорту, а також впровадити європейські вимоги щодо допуску до здійснення пасажирських перевезень. Адаптація законодавчих норм України до правових засад ЄС сприятиме поступовому нівелюванню негативних екологічних чинників, які виникають у результаті перманентної експлуатації автомобільних транспортних засобів, таким чином, зменшивши їхній техногенний вплив на навколишнє середовище та збільшивши ефективність споживання ресурсів.

Так, Угода про асоціацію Україна – ЄС передбачає імплементацію наступних регламентів, дотичних до законодавчого урегулювання ринку послуг з пасажирських перевезень автомобільним транспортом: Регламент (ЄС) №1370/2007 Європейського парламенту та ради від 23.10.2007 р. «Про громадські послуги з перевезення пасажирів залізницею і автомобільними шляхами»; Регламент (ЄС) №1071/2009 Європейського парламенту та ради від 21.10.2009 р. стосовно правил допуску до роботи операторів автомобільних перевезень; Регламент (ЄС) №1073/2009 Європейського парламенту та Ради від 21.10.2009 р. про спільні правила доступу до міжнародного ринку автобусних перевезень.

Очевидно, що для формування та за-

безпечення успішної реалізації державної політики у сфері автомобільного транспорту України, на усіх рівнях діють відповідні управлінські підрозділи (рис. 2), проте ефективність їхньої роботи на цей час характеризується, здебільшого, дублюванням повноважень і функцій, що мінімізує ступінь відповідальності та знижує ефективність державного управління та контролю. Тому удосконалення нормативно-правового поля, а відтак і реструктуризація системи державного регулювання автомобільного транспорту мала б стати одними з першочергових завдань державної політики. В іншому випадку, Україні не вдасться у повному обсязі реалізувати стратегічні цілі розвитку автомобільного транспорту у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективах.

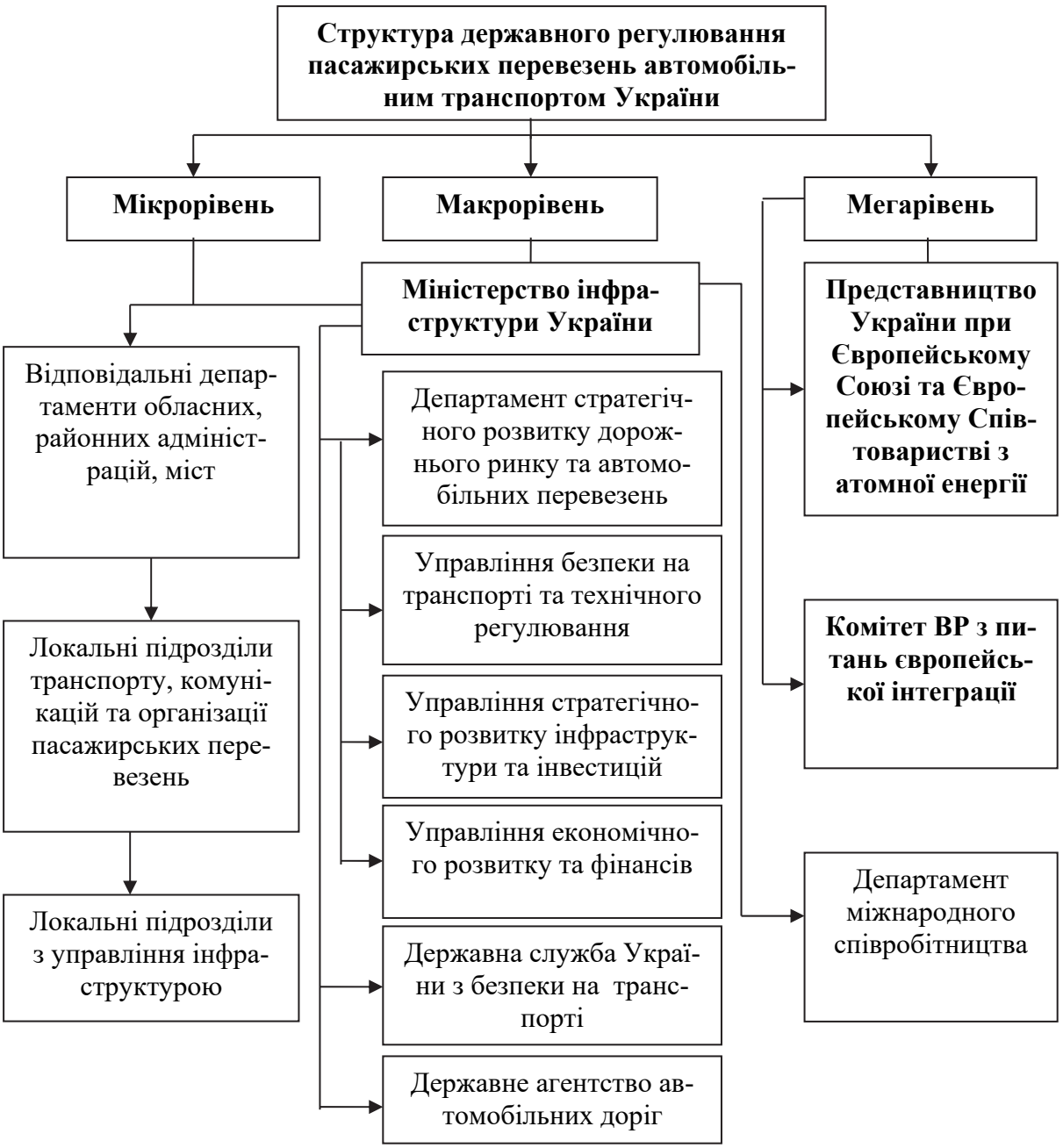

Рис. 2. Структура державного регулювання пасажирських перевезень автомобільним транспортом України

З огляду на трирівневий підхід до управління автомобільним транспортом, його перспективи розвитку в Україні можна розглядати на основі трьох площин, сформованих під впливом певних інтересів, а саме загальноєвропейській, національній та внутрішньогалузевій. У такий спосіб автомобільний транспорт виступає інтегрованим

комплексом автотранспортних засобів, автотранспортних мереж, трудових ресурсів, які, перебуваючи у єдиній національній соціально-економічній системі, взаємодіють між собою, раціонально здійснюючи пасажирські перевезення, забезпечуючи виконання потреб держави та суспільства у перевезеннях та, приєднуючись до європейських транспортних систем, сприяє міжнародній інтеграції національної економіки (рис. 3).

Рис. 3. Детермінанти сучасного розвитку автомобільного транспорту України

Така проекція обумовлена існуючою тріадою світової економіки, у структурі якої перебувають країни з різним рівнем інтернаціоналізації і яка трансформується в тріаду взаємозалежних національних економік. Тобто, розробляючи й впроваджуючи законодавчі ініціативи щодо регулювання певного виду господарської діяльності, необхідно зважати на взаємозалежність процесів розвитку окремої економічної галузі чи її підсистем з відповідними процесами в національній економіці та загальними тенденціями глобалізації економік європейських країн, адже у межах зрілих інтеграційних угруповань формується стратегія економічних зв'язків з пріоритету наднаціональних інтересів, що сприяє вирівнюванню основних характеристик міжнародних ринків.

Фахівці схиляються до думки, що розгалуженість нормативних актів, які регулюють функціонування автомобільного транспорту, ускладнює оптимізацію надважливих процесів розвитку даної сфери, тим більше, що зміст і якість цих документів не відповідають сучасним потребам і європейським вимогам [2, с.43; 3, с.72; 9, с.79]. По-перше, незважаючи на таку кількість документів, немає чіткого розмежування повноважень і відповідальності органів виконавчої влади на усіх рівнях управління. Відповідно, існує проблема неможливості забезпечення ефективного виконання усіх покладених на них функцій. Подолання цієї проблеми визначено як пріоритетний напрям стратегічного розвитку автомобільного транспорту у короткостроковій перспективі, задекларованій у проекті Стратегічного плану розвитку автомобільного транспорту на період до 2020 року [10].

По-друге, існуюче українське законодавство не містить практичного організаційно-управлінського механізму функціонування автомобільного транспорту, а також організаційної моделі здійснення пасажирських перевезень автомобільним транспортом, які б передбачали координацію та реалізацію державних програм, наприклад з розвитку інфраструктурних об'єктів, впровадження інвестиційно-інноваційних проектів, реалізації соціально-економічних та фінансово-економічних нововведень тощо. Усі це сприяло б підвищенню ефективності процесу здійснення перевезення пасажирів; інноваційному розвитку галузі; добросовісній конкуренції; забезпеченню суспільних потреб у перевезеннях пасажирів, у тім числі пільгових категорій; запобіганню можливих корупційних проявів тощо.

По-третє, нормативно-правові акти, які регулюють діяльність автомобільного транспорту в Україні, не передбачають надання державної підтримки розвитку цієї сфери. За висновками деяких вчених, Закон України «Про автомобільний транспорт» абсолютно не зорієнтований на становлення ринку послуг з пасажирських перевезень автомобільним транспортом [9, с.80]. У цьому контексті раціональними стали б по-

ложення про зобов'язання органів державної влади здійснювати аналіз попиту і пропозиції на ринку автотранспортних послуг. Це дозволило б встановити рівновагу на ринку, відповідно до функцій та територіальної ознаки розділити ринок між його учасниками, реалізувати комплекс ефективних соціально-економічних заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності автомобільних перевізників, спрощення процедури допуску перевізників до здійснення господарської діяльності на ринку з перевезення пасажирів, створення та збереження робочих місць.

По-четверте, правові аспекти на мегарівні не відповідають стандартам ЄС у контексті розвитку наукового потенціалу, підтримки і впровадження інноваційних науково-технологічних розробок. Слід надати системне забезпечення інституційного потенціалу управління автомобільним транспортом у науковому, інформаційно-аналітичному та експертному напрямах. Лише у такий спосіб можна говорити про конкурентоспроможність автомобільного транспорту та його успішну, на основі критеріїв сталого розвитку, інтеграцію у міжнародні транспортні системи.

На думку деяких вчених, в Україні, порівняно з іншими країнами, немає стратегічного бачення конкурентних переваг національної транспортної системи, перспектив розвитку транзитних пасажиропотоків, з огляду на світову кон'юнктуру ринку [4, с.75]. А з метою систематизації усієї існуючої нормативно-правової бази з регулювання функціонування автомобільного транспорту, є необхідність розробки Кодексу автомобільного транспорту України [2, с.43]. Свого часу, 2000 року, Верховна Рада України навіть видала відповідну Постанову про введення такого документа в дію, проте досі ця ідея залишається на рівні ініціативи.

Висновки. Незважаючи на розпочаті більш ніж десять років тому трансформаційні процеси на автомобільному транспорті України, досі немає позитивних результатів від впроваджуваних реформ, тому відсутні підстави говорити про будь-яке наближення цієї галузі до рівня загальноєвропейських стандартів. З-поміж інших висновків дослідження варто зазначити:

1. Ефективний розвиток автомобільного транспорту в Україні гальмують такі правові фактори як паліативне, недосконале законодавство; здійснення непоміркованого, часто алогічного, безсистемного державного регулювання діяльності автомобільного транспорту з порушеннями функцій ретельного аналізу, несвоєчасної або й відсутньої реакції на негативну динаміку показників якості пасажирських перевезень; контролю за подоланням кризових явищ.

2. Систематизація базових складових існуючого правового механізму, який регулює пасажирські перевезення автомобільним транспортом, дозволила розділити нормативно-правові документи на три групи відповідно до напрямків управління: мікрорівень, макрорівень та мегарівень.

3. Структуризація механізму державного регулювання пасажирських перевезень автомобільним транспортом на усіх рівнях продемонструвала такі основні характеристики роботи існуючих управлінських підрозділів як дублювання повноважень і функцій, мінімізацію ступеня відповідальності та низьку ефективність державного управління й контролю.

4. Трирівневий підхід до управління автомобільним транспортом дозволив дослідити перспективи розвитку даної сфери на основі трьох площин, сформованих під впливом певних інтересів, а саме загальноєвропейській, національній та внутрішньогалузевій. При розробці та впровадженні законодавчих ініціатив щодо регулювання діяльності автомобільного транспорту необхідно зважати на взаємозалежність процесів розвитку окремої економічної галузі чи її підсистем з відповідними процесами в національній економіці та загальними тенденціями глобалізації економік європейських країн.

5. Раціональним стало б прийняття положень про зобов'язання органів державної влади здійснювати аналіз попиту і пропозиції на ринку автотранспортних послуг.

6. Адаптація законодавчих норм України до правових засад ЄС сприятиме поступовому нівелюванню негативних екологічних чинників, які виникають у результаті перманентної експлуатації автомобільних транспортних засобів, таким чином, змен-

шивши їхній техногенний вплив на навколишнє середовище та збільшивши ефективність споживання ресурсів.

Література.

1. Данько М. І. Модель прийняття рішень у частині функціонування і розвитку залізничної транспортної системи: вдосконалення / М. І. Данько та інші. // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 1. – С. 36–48.

2. Пефтієв О. В. Нормативно-правові засади функціонування автомобільного транспорту в Україні: питання вдосконалення / О. В. Пефтієв // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 1. – С. 36–48.

3. Фалатюк О. С. Адміністративно-правові аспекти розвитку автомобільного транспорту в Україні / О. С. Фалатюк // Південноукраїнський правничий часопис. – 2013. – № 1. – С. 71–73.

4. Михайличенко К. Інтеграція України до транспортної системи «Європа – Азія» як чинник забезпечення національних інтересів держави / К. Михайличенко // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 1 (30). – С. 69–76.

5. Прейгер Д. К. Стратегічні напрями розвитку *транспортної* галузі. України у післякризовий період : аналіт. доп. / Д. К. Прейгер, О. В. Собкевич,. О. Ю. Ємельянова; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – НІСД, 2012. – 112 с.

6. Кудрицька Н. В. Проблеми модернізації автомобільного транспорту України / Н. В. Кудрицька // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 7. – С. 88–93.

7. Рогальський Р. Б. Щодо формування парку пасажирських транспортних засобів міста / Р. Б. Рогальський // Наукові нотатки: міжвуз. зб. (за галузями знань «Технічні науки» / ред. В. В. Божидарнік. – Луцьк : ЛДТУ, 1996 . Вип. 55 : (липень-вересень). – 2016. – С. 327–332

8. Додаток XXXII до глави 7 «Транспорт» розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію Україна – ЄС [електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mtu.gov.ua/content/normativnopravova-baza-spivrobitnictva.html .

9. Доценко О. С. Адміністративно-правове забезпечення розвитку автомобільних перевезень в Україні / О. С. Доценко // Адміністративне право і процес. – 2016. – № 7. – С. 77–81.

10. Проект Стратегічного плану розвитку автомобільного транспорту на період до 2020 року [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.insat.org.ua/ .

ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА В УКРАИНЕ

П. А. Овчар, кандидат наук по государственному управлению,
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

В статье определены основные факторы, которые тормозят эффективное развитие автомобильного транспорта в Украине. Систематизированы базовые составляющие существующего правового механизма, регулирующего пассажирские перевозки автомобильным транспортом. Предложена структура механизма государственного регулирования пассажирских перевозок автомобильным транспортом на всех уровнях. Исследована перспективы развития автомобильного транспорта Украины и обоснованы приоритетные задачи в направлении их реализации.

Ключевые слова: автомобильный транспорт, правовое обеспечение, нормативно-правовые акты, государственное регулирование, интеграция, национальная экономика.

ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF AUTOMOTIVE TRANSPORT IN UKRAINE

P. A. Ovchar, Ph. D (Public Admin.), National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The main factors hindering the effective development of motor transport in Ukraine are defined. The basic components of the existing legal mechanism regulating passenger transportation by motor transport are systematized. The structure of the mechanism of state regulation of passenger transportation by motor transport at all levels is proposed. Prospects of development of motor transport of Ukraine are explored and priority tasks in the direction of their realization are grounded.

Keywords: automobile transport, legal support, normative-legal acts, state regulation, integration, national economy.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. С. М. Голубкою. *Надійшла до редакції 14.09.17.*

УДК 574:338+539.16

ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ АВАРІЙ НА СХОВИЩАХ ВІДХОДІВ УРАНОВОГО ВИРОБНИЦТВА

О. Г. Вагонова, д. е. н., професор, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
Д. В. Аржевічев, аспірант, ДВНЗ «Національний гірничий університет,
vagonova@nmu.org.ua

З метою вибору стратегії поводження з наявними сховищами радіоактивних відходів Виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» (ВО «ПХЗ») здійснено прогноз економічних наслідків можливих аварій на зазначених сховищах. Показано, що зважаючи на мале значення ймовірності аварійного викиду радіоактивних речовин, прогнозований збиток від цих подій є суттєво меншим від поточних витрат, пов'язаних з експлуатацією сховищ радіоактивних речовин.

Ключові слова: економічні наслідки аварій, аварійні витоки, відходи, уранове виробництво, сховища, радіаційно-небезпечні речовини.

Постановка проблеми. В результаті діяльності людей з'являється величезна кількість різноманітних відходів, які забруднюють навколишнє середовище, обумовлюють накопичення в ньому шкідливих речовин і створюють загрозу для їх здоров'я і життя. Одним з найбільш значних джерел утворення відходів в Україні були і є підприємства добувної промисловості, які здійснюють видобування та переробку корисних копалин.

Особливе місце серед відходів зазначених підприємств займають відходи уранового виробництва. За часів СРСР такі відходи складувались без необхідного еколого-економічного обґрунтування безпосередньо біля місця збагачення та переробки уранової руди. Так, в Дніпропетровській області на Придніпровському хімічному заводі (ПХЗ), який розміщений в безпосередній близькості до міста Кам'янське, з 1948 по 1991 рік здійснювалось збагачення та переробка мільйонів тон уранової руди, радіоактивні відходи від переробки якої нині сконцентровані в 9 сховищах. Частина з цих сховищ розміщена на території ПХЗ, а частина – в безпосередній близькості від нього.

Всякий техногенний об'єкт представляє певну небезпеку для людини і навколишнього природного середовища. Питання полягає в рівні небезпеки. У випадку якщо суспільство з тих або інших причин незгодне миритися з небезпекою, яка породжується техногенним об'єктом, виникає необхідність вибору дій, направлених на зниження рівня небезпеки, що може бути досягнуте різними шляхами. Так, прийнятний рівень небезпеки при наявності сховищ радіоактивних відходів (РАВ) може бути досягнутий шляхом відселення людей з потенційно небезпечної зони, видалення радіаційно-небезпечних відходів зі сховища, екранування джерел випромінювання тощо. Ці способи істотно розрізняються і в першу чергу за їх ефективністю та витратами на їх реалізацію. В зв'язку з цим виникає необхідність в аналіз існуючого рівня небезпеки, що породжується техногенним об'єктом, та при необхідності - аналізі варіантів зниження рівня небезпеки і вибору варіантів, що відповідають можливостям, які є у суспільства.

Необхідною умовою при аналізі небезпеки і виборі можливих шляхів її зниження є кількісне визначення рівня потенційної небезпеки, загальноприйнятою кількісною оцінкою якого виступає величина ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальновизнаних фундаментальних роботах, опублікованих в 90-і роки минулого сторіччя, ризик розглядається як вірогідність виникнення певної небезпечної події. Він має розмірність зворотну часу (якщо для його оцінки використовується частота подій), або є безрозмірною величиною (у межах від 0 до 1), якщо для його оцінки використовується вірогідність виникнення однієї події при настанні іншої події [1].

Для оцінки ефективності витрат на запобігання аваріям і підвищення протиава-

рійної стійкості техногенних об'єктів використовують поняття «Прогнозований збиток від аварії» [2, 3]. При його визначенні враховується як можливий збиток при виникненні певного виду аварій *У(Ai),* так і імовірнісна природа їх виникнення, тобто ризик аварії. Прогнозований збиток від аварії *Пі* на об'єктах *і-го* типу в даному випадку визначається як добуток ризику аварії на можливий збиток від неї:

$$П_i = p_i У(A_i). \quad (1)$$

На відміну від ризику, прогнозований збиток від аварій є розмірним величиною, яка дозволяє здійснювати оцінку ефективності капіталовкладень, направлених на запобігання аваріям, підвищення протиаварійної стійкості техногенних об'єктів.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є прогнозування економічних наслідків можливих аварій на сховищах відходів уранового виробництва для вибору стратегії подальшого поводження з наявними сховищами РАВ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аварії на сховищах РАВ здатні пошкодити матеріальні цінності, призвести до загибелі, травмування та захворювання людей, спричинити тривалі порушення виробничого процесу на підприємствах, які знаходяться в зоні впливу аварії. В такому випадку очікувані економічні збитки *З(Ai)* складаються з прямих збитків, витрат на ремонт і відновлення об'єктів, витрат, пов'язаних з порушенням виробничо-господарської діяльності підприємств, матеріального збитку від травматизму та захворювань за весь період виплат відповідно до чинного законодавства.

Отримання достовірних прогнозних даних є найбільш складним етапом розрахунків наслідків аварій. Складність прогнозування економічних збитків полягає в тому, що кожна аварія є унікальною. Збитки, обумовлені аварією, залежать від її виду, причин аварії та її масштабів, наявності матеріальних цінностей в зоні впливу аварії, способами ліквідації аварій, місцем та часом виникнення аварії, підготовленістю персоналу аварійно-рятувальних підрозділів тощо [3].

Часто прогнозування економічних збитків від аварій здійснюють шляхом вивчення наявних статистичних даних про економічні наслідки різного виду аварій та приведення цих даних до конкретних умов [2, 4]. Проте, навіть за наявності достатнього обсягу статистичних даних, стосовно матеріальних збитків, обумовлених конкретними аваріями, не забезпечує достатню точність розрахунків.

Визначення імовірності виникнення аварій часто здійснюється шляхом екстраполяції на майбутній період часу наявних статистичних даних про аварії різного роду, або шляхом побудови логіко-ймовірнісних моделей виникнення і розвитку аварій та подальшим поелементним розрахунком з врахуванням імовірності виникнення окремих подій [5, 6].

В першому випадку не враховуються умови на конкретному об’єкті, а крім того за такого підходу не враховується вплив на імовірність події впровадження конкретних протиаварійних заходів. Крім того, для прогнозування необхідні великі масиви даних по подібним об’єктам та по видам аварій. Враховуючи, що окремі види аварій є досить рідкими подіями на сховищах РАВ, отримані результати такого прогнозування мають незначну надійність.

При моделюванні імовірність виникнення аварії p_i виступає як функція ряду факторів, що характеризують потенційно-небезпечний об’єкт [5]

$$p_i = f(x_1 ; x_2 ; \ldots\ldots x_n). \quad (2)$$

Оцінка ризику аварії на потенційно небезпечному об'єкті включає при цьому наступні основні етапи:

– характеристика потенційно небезпечного об'єкту;

– виявлення можливих аварійних ситуацій і побудова сценарію розвитку аварії;

– кількісна оцінка ризику аварії.

За весь час експлуатації сховищ відходів уранового виробництва ВО «ПХЗ» виникла одна значна аварія на хвостосховищі «Західне» та спостерігались численні порушення ґрунтового захисного покриття внаслідок розмиву стічними водами та несанкціонованого розкопування ґрунту з метою пошуку металу. Порушення ґрунтового захисного покриття ліквідовувалися шляхом їх засипки, а для попередження розмиву

сховища були обладнані поверхневими водовідводами.

Аварія на хвостосховищі «Західне» трапилася в 1953 році коли внаслідок перевищення критичної кількості накопичених відходів у хвостосховищі, які подавалися туди у вигляді пульпи по трубопроводу, була прорвана дамба і радіоактивні відходи залили залізницю з вантажним поїздом та територію промислової зони, розташованої безпосередньо нижче хвостосховища. Після цієї аварії і очищення території було прийнято рішення закрити хвостосховище «Західне» та побудувати нове велике хвостосховище «Дніпровське» в заплаві річки Дніпро. Нині за оцінкою спеціалістів [7, 8] теоретично можливе лише виникнення аварій типу «зсув» на хвостосховищах «Західне», «Дніпровське» та «Сухачівське-1». На інших хвостосховища умови для виникнення аварій подібного типу відсутні.

Розглянемо послідовність визначення величини p_i з використанням відомих методів математичного моделювання та фізичних моделей виникнення і розвитку аварії. Сховище РАВ з точки зору моделювання аварійних процесів є не досить складною системою, яку при математичному описі можна звести до простих послідовних, паралельних або деревовидних структур [5]. На рис. 1 наведена можлива схема виникнення і розвитку на сховищі РАВ аварії типу «зсув».

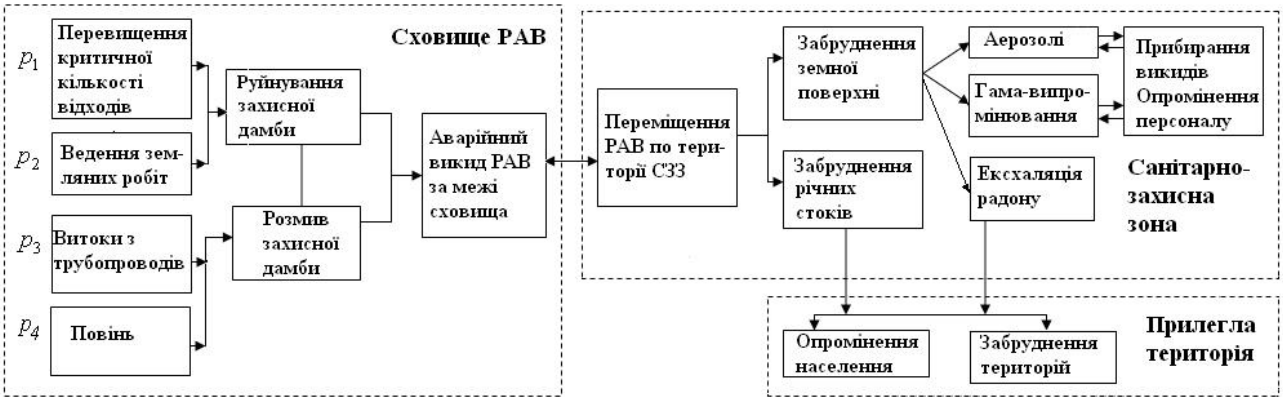

Рис. 1. Схема виникнення і розвитку на сховищі радіоактивних відходів аварії типу «зсув» *(розробка авторів).*

Відповідно до цієї схеми в аварійній ситуації виділено три фази:

Фаза 1 – період виникнення аварійної ситуації в межах сховища РАВ;

Фаза 2 – розвиток аварії в межах санітарно-захисної зони і загроза подальшого розвитку аварії з виходом за межі санітарно-захисної зони об'єкту; ця фаза представляє небезпеку в основному для працівників, що здійснюють охорону та контроль за станом сховища РАВ, а також персоналу, який залучається до процесу ліквідації наслідків аварії;

Фаза 3 – подальший розвиток аварії з виходом на прилеглі території та можливим негативним впливом на людей та довкілля.

Під аварійною ситуацією розуміється поєднання умов або обставин, поява яких може привести до виникнення чинників ризику. Чинник ризику - це причина, рушійна сила якого-небудь небезпечного процесу або явища, викликана джерелом небезпеки. Чинники ризику можуть розвиватися за багаторівневим сценарієм. Кожна ситуація може привести як до одного чинника ризику, так і до декількох відразу, які у свою чергу можуть приводити до виникнення одного або декількох видів ризику. До однієї і тієї ж аварійної ситуації можуть привести різні чинники, а один і той же чинник може привести до різних наслідків.

Безпосередньою причиною зсуву можуть бути: повінь, спричинена інтенсивними атмосферними опадами, витоки води з трубопроводів систем водопостачання, порушення цілісності огороджувальної захисної дамби внаслідок несанкціонованого ведення земляних робіт, перевищення критичної кількості накопичених відходів.

Зважаючи на незалежність появи перерахованих подій, ймовірність аварійного

викиду РАВ за межі сховища визначається як [5]

$$p_{ав} = 1 - (1 - p_1)(1 - p_2)(1 - p_3)(1 - p_4), \quad (3)$$

де p_1, p_2, p_3, p_4 - ймовірність виникнення зсуву, відповідно, внаслідок перевищення критичної кількості накопичених відходів, несанкціонованого ведення земляних робіт, витоку води з трубопроводів та інтенсивних атмосферних опадів.

Зважаючи на те, що сховища «Західне», «Дніпровське» та «Сухачівське-1» нині виведені з експлуатації і нині складування відходів там не відбувається ймовірність перевищення критичної кількості накопичених відходів може бути прийнята $p_1=10^{-6}$, тобто на рекомендованому рівні знехтуваного значення ймовірності події [5].

Випадки несанкціонованого ведення земляних робіт з метою пошуку металолому спостерігалися лише на сховищах розміщених на території ВО «ПХЗ». Сховища «Дніпровське» та «Сухачівське-1» не містять ніяких металевих елементів, випадків несанкціонованого ведення земляних робіт навіть до взяття їх під охорону там не спостерігалися, тому по аналогії з p_1 ймовірність цієї події для сховищ «Дніпровське» та «Сухачівське-1» можна прийняти на рівні $p_2=10^{-6}$, тобто знехтуваного значення ймовірності події [5].

Сховище «Західне» містить деяку кількість заліза у вигляді невеликих окислених металевих включень, що пов'язано з похованням доменних шлаків від плавлення залізної руди з високим вмістом заліза, крім того при проведенні відновлювальних робіт з ліквідації наслідків згаданої раніше аварії в середній частині східної ділянки хвостосховища (нижче заново створеного ґрунтового покриття) були поховані кілька десятків 200 - літрових металевих контейнерів з радіоактивними відходами (невідомого складу). Аварійний зсув внаслідок земляних робіт і пошкодження захисної дамби можливий лише з північної сторони сховища. Ця частина хвостосховища після зазначеної аварії була покрита багатошаровим покриттям, що складається з суглинку, доменних шлаків і шару ґрунту товщиною до 2,5 м. Схили захисної дамби з цієї сторони сховища покриті шарами суглинку та ґрунту сумарною товщиною до 1,0 м. Враховуючи незначний вміст металевих включень та значну товщину покриття над доменними шлаками нині цей об’єкт не привертає уваги шукачів металу. Зважаючи на гіпотетичну можливість порушення дамби внаслідок несанкціонованого ведення земляних робіт на цьому сховищі, при визначенні ймовірності цієї події доцільно прийняти її на рівні $p_2=10^{-4}$, тобто значення, типового для малоймовірних подій [5].

Трубопроводи, які використовуються для цілей водопостачання біля всіх зазначених сховищ нині відсутні і будівництво їх в майбутньому не передбачається. Трубопроводи, які раніше використовувалися для подачі на хвостосховища пульпи з радіоактивними відходами, нині всі демонтовані. Зважаючи на це, ризик порушення захисних дамб внаслідок витоків води з трубопроводів можна прийняти на рівні $p_2=10^{-6}$, тобто знехтуваного значення ймовірності події [5].

Оцінимо можливість виникнення аварій на хвостосховища внаслідок небезпечних природних подій. До таких подій можна віднести повені, викликані проривом дамб на водосховищах чи інтенсивними атмосферними опадами.

Затоплення прибережних територій з розташованими на них населеними пунктами, господарськими об'єктами може наступити в результаті руйнування гребель, розташованих вище за течією річки, або системи іригаційних споруд в зрошуваних районах.

Прорив гідротехнічних споруд може статися із-за дії сил природи (землетрусу, урагану, обвалу, зсуву тощо), конструктивних дефектів, порушення правил експлуатації, впливу паводків, руйнування основи греблі і т. п., а у воєнний час – як результат впливу на них засобів ураження [9-12].

Нині в світи в експлуатації знаходяться біля 100 тис. великих гідротехнічних споруд з бетонними греблями, подібними до гребель ГЕС, побудованих на Дніпрі. В різних країнах світу за останні сімдесят п’ять років експлуатації гребель трапилося 300 аварій, 35 % яких пов’язані з перевищенням максимально допустимого рівня води та переливом її через гребінь греблі [12]. Вихо-

дячи з наведених статистичних даних ймовірність руйнування греблі протягом року становить

$$p_4 = \frac{300}{100000 \cdot 75} = 4 \cdot 10^{-5}. \qquad (4)$$

Основні вражаючі фактори гідродинамічних аварій, пов'язаних з руйнуванням гідротехнічних споруд, – хвиля прориву і затоплення місцевості.

На затоплюваній території виділяють чотири зони катастрофічного затоплення [10]:

– перша зона безпосередньо примикає до гідроспоруд і простягається на 6–12 км від них. Висота хвилі у цій зоні може досягати кількох метрів. Характерний бурхливий потік води зі швидкістю течії 30 км/год і більше. Час проходження хвилі 30 хв.;

– друга зона – зона швидкого плину (15–20 км/ч). Протяжність цієї зони може бути 15–25 км. Час проходження хвилі 50–60 хв.;

– третя зона – зона середньої течії (10-15 км/год) протяжність до 30–50 км. Час проходження хвилі 2–3 год.;

– четверта зона – зона слабкої течії (розливу). Швидкість течії тут може досягати 6–10 км/год. Протяжність зони в залежності від рельєфу місцевості може складати 35–70 км.

В безпосередній близькості до хвостосховищ розміщена гребля Середньодніпровської ГЕС (м. Кам'янське). Максимальне підняття рівня Дніпра в створах греблі Середньодніпровської ГЕС становить 12,6 м. Гребля ГЕС експлуатується більше 50 років.

Практично усі хвостосховища ВО «ПХЗ», крім «Дніпровського», знаходяться суттєво вище рівня можливого затоплення. Хвостосховище «Дніпровське», що знаходиться в заплаві Дніпра при прориві греблі Середньодніпровської ГЕС потрапляє до зони можливого затоплення. Відстань (по прямій) від греблі до сховища становить 12 км. Зі сторони Дніпра та греблі ГЕС підняття поверхні територій над рівнем р. Дніпро становить 7-10 м. Тому безпосередній вплив хвилі прориву на захисну дамбу сховища неможливий. Затоплення прилеглих до сховища територій можливе з південної сторони по руслу річки Коноплянки, рівень якої біля сховища лише на 2 метри перевищує рівень Дніпра. Ця річка проходить уздовж південної сторони хвостосховища і приєднується до Дніпра на північному сході від хвостосховища через два кілометри по руслу.

Захисна дамба хвостосховища складається з різнорідних матеріалів: відходів коксохімічного виробництва, будівельних відходів, а також місцевих дрібнозернистих пісків, лесових і супіщаних ґрунтів. Гребля і нижня частина хвостосховища не оснащені гідроізоляцією. Гідравлічна провідність матеріалу дамби не перевищує 1,8 м/день. Висота греблі над заплавою змінюється від 6 до 12 м, ширина греблі уздовж гребеня змінюється від 5 до 35 м, а ширина греблі по низу – 80 м. Нижній рівень сховища РАВ знаходяться на висоті більше 10 м по відношенню до рівня Дніпра [3]. За таких умов короткочасне підняття води по руслу річки Коноплянка не призведе до руйнування захисної дамби та просочування води до відходів РАВ у сховищі.

Аварії внаслідок повені, викликаної інтенсивними атмосферними опадами на хвостосховища РАВ на спостерігались. Проте у 2002–2004 рр. на схилах захисних дамб, оточуючих хвостосховище «Західне», після затяжних злив виникли ерозійні ділянки, які при подальшому їх розмиванні могли б привести до порушення цілісності дамб. У 2005 році ерозійні ділянки були засипані глинистим ґрунтом і проведене зміцнення схилів за допомогою полімерної сітки. Укріпленні поверхні потім були покриті шаром органічного ґрунту і засаджені травою. Крім того для попередження змиву з північного боку сховища був обладнаний поверхневий водовідвід. З того часу подібні порушення захисних дамб більше не спостерігались. Тому при прогнозуванні економічній наслідків аварій слід враховувати те, що ерозійні порушення схилів дамб здатні привести до порушення їх цілісності лише у випадку їх тривалого розвитку та неприйняття заходів з їх усунення.

Зважаючи на гіпотетичну можливість порушення дамб хвостосховищ РАВ внаслідок повені, викликаної інтенсивними атмосферними опадами, при визначенні ймовірності цієї події доцільно прийняти її на рівні

$p_2=10^{-4}$, тобто значення, типового для малоймовірних подій [5].

Зважаючи на те, що при невеликій кількості подій та незначній величині ймовірності їх виникнення, операції логічного сумування можна замінити звичайним арифметичним сумуванням [6], вираз (2) можна записати як

$$p_{ав} = p_1 + p_2 + p_3 + p_4. \qquad (5)$$

Прорив захисної дамби однозначно призводить до переміщення РАВ на прилеглі до сховищ території і потребує виконання комплексу робіт по перезахороненню тієї частини РАВ, яка потрапила на прилеглі до сховища території та відновлення цілісності захисної дамби. На сховищах відходів уранового виробництва ВО «ПХЗ» єдиною крупною аварією, пов'язаною з проривом захисної дамби була аварія на хвостосховищі «Західне», яка трапилася в 1953 році. За приблизною оцінкою витрати на очищення території від відходів РАВ, відновлення дамби та проведення ремонтних робіт в цінах 2017 року від цієї аварії склали біля 17 млн. грн. Зважаючи на відсутність інших даних стосовно можливих збитків від аварій на сховищах РАВ, приймемо зазначене значення збитку за базове і з коефіцієнтом запасу рівним 2,5 [1] будемо вважати що максимальне можливе значення збитку внаслідок прориву дамби на хвостосховищах не буде перевищувати 42,5 млн. грн.

Оцінена ймовірність порушення цілісності захисних дамб та розрахований прогнозований збиток від аварії на сховищах уранового виробництва ВО «ПХЗ» наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Ймовірність порушення цілісності захисних дамб та прогнозований збиток від аварії на сховищах уранового виробництва ВО «ПХЗ»

Назва сховища РАВ	Ймовірність причин порушення цілісності захисних дамб				Ймовірність аварійного викиду РАВ	Прогнозований збиток від аварії, тис. грн.
	Перевищення критичної кількості РАВ	Ведення земляних робіт	Витоки з трубопроводів	Повінь		
Західне	10^{-6}	10^{-4}	10^{-6}	10^{-4}	$2\cdot10^{-4}$	8,5
Дніпровське	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-4}	10^{-4}	4,25
Сухачівське -1	10^{-6}	10^{-6}	10^{-6}	10^{-4}	10^{-4}	4,25

Висновки. Виконаний аналіз показав, що зважаючи на мале значення ймовірності аварійного викиду, прогнозований збиток від можливих аварій є суттєво меншим від поточних витрат, пов'язаних з експлуатацією сховищ РАВ. Проте слід відмітити, що подібна ситуація є типовою лише за умови наявності налагодженої системи охорони та нагляду за станом сховищ. При відсутності контролю за станом сховищ вірогідність аварійного викиду РАВ за межі сховищ може на кілька порядків зрости, а відповідно може суттєво зрости і прогнозований збиток від цих подій.

Література.

1. Рева Г. В. Український соціум: загрози екстремальних ситуацій / [Рева Г. В., Врублевський В. К., Ксьонзенко В. П. та ін.] – К. : Наукова думка, 2003 – 432 с.

2. Вагонова А. Г. К вопросу прогнозирования экономических последствий аварийности и травматизма: зб. наук. пр. НГУ / А. Г. Вагонова. – 2007. – №27. – С. 216 – 233.

3. Вагонова О. Г. Оцінка величини відверненого збитку внаслідок впровадження протиаварійних заходів / О. Г. Вагонова, Л. В. Касьяненко // Економічний вісник НГУ. – 2013. – №2. – С. 100 – 107.

4. Амоша А. И. Методические подходы к оценке эффективности противоаварийных мероприятий. – Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности: сб. науч. тр. / [Амоша А. И., Нейенбург В. Е., Драчук Ю. З. та ін.] – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2002. – С. 13–26.

5. Стоєцький В. Ф. Управління техногенною безпекою об'єктів підвищеної небезпеки / [Стоєцький В. Ф., Дранишников Л. В. , Єсипенко А. Д. та ін.] – Тернопіль : Видавництво Астон, 2005. – 408 с.

6. Ткачук С. П. Взрывопожаробезопасность горного оборудования / С. П. Ткачук, В. П. Колосюк, С. А. Ихно. – К. : Основа, 2000. – 695 с.

7. Бєліков А.С. Дослідження джерел можливого радіаційного забруднення на хвостосховищах колишнього уранового виробництва, розташованих за межами виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» / [Бєліков А. С., Капля О. І., Капленко Г. Г. та ін.] // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля – № 14 (168). – Ч. 1. – 2011. – С. 23–27.

8. Беликов А. С. Исследование радиационной опасности на хвостохранилищах «Центральный яр» и «Западное» / [Беликов А. С., Пилипенко О. В., Андреева А. В. и др.] // Строительство, материаловедение, машиностроение. – Вып. 92. – 2016. – С. 23–29.

9. Суходоля О. М. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку гідроенергетики України: аналітична доповідь. / [Суходоля О. М., Сидоренко А. А, Бєгун С. В. та ін.] – НІСД, 2014. – 54 с.

10. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2012 році. Розділ 3.4. Стан гідродинамічної безпеки – К. : 2013, ДСУНС. – С. 134–142.

11. Мельник П. С. Техногенна та екологічна безпека України / П. С. Мельник // Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України. – 41 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uiph.kiev.ua/dawnload/konf_Biobezpeka.

12. Плотины и развитие: новая методическая основа для принятия решений. Отчет Всемирной комиссии по плотинам. – М. : Всемирный фонд дикой природы (WWF), 2009 г. – 200 с.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ АВАРИЙ НА ХРАНИЛИЩАХ ОТХОДОВ УРАНОВОГО ПРОИЗВОДСТВА

А. Г. Вагонова, д. э. н., профессор, ГВУЗ «Национальный горный университет»,
Д. В. Аржевичев, аспирант, ГВУЗ «Национальный горный университет»

С целью выбора стратегии поведения с имеющимися хранилищами радиоактивных отходов Производственного объединения «Приднепровский химический завод» осуществлен прогноз экономических последствий возможных аварий на указанных хранилищах. Показано, что из-за малого значения вероятности аварийного выброса радиоактивных веществ, прогнозируемый ущерб от возможных аварий существенно меньше текущих расходов, связанных с эксплуатацией хранилищ радиоактивных веществ.

Ключевые слова: экономические последствия, аварийные утечки, отходы, урановое производство, хранилища, радиационно-опасные вещества.

FORECASTING THE ECONOMIC CONSEQUENCES OF ACCIDENTS AT WASTE STORAGE FACILITIES OF URANIUM PRODUCTION

A. H. Vaganova, D.E., Prof., SHEI «National Mining University»,
D. V. Arzhevichev, post-graduate student, SHEI «National Mining University»

In order to choose the strategy of further handling of the existing radioactive waste storage facilities of the Production Association «Prydniprovsky Chemical Plant», a forecast of the economic consequences of possible accidents at these storage facilities is carried out. It is shown that because of low probability of accidental release of radioactive substances, the projected loss from these events is significantly lower than the current costs associated with the operation of radioactive material stores.

Keywords: economic consequences, emergency leaks, waste, uranium production, repositories, radiation-hazardous substances.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прокопенком В. І. *Надійшла до редакції 17.08.17*

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.014.54:378.016

БІЗНЕС-ОСВІТА ЯК ЧИННИК ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

О. Г. Вагонова, д. е. н., професор, vagonovaag@gmail.com,
О. В. Горпинич., доцент, gorpyal@gmail.com,
В. А. Шаповал, к. е. н., доцент, vadim_shapoval@ukr.net
ДВНЗ «Національний гірничий університет»

У статті розглядаються питання прояву взаємозв'язку економіки знань та складової економічної освіти – бізнес-освіти в умовах становлення інноваційної економіки. Визначено співвідношення результатів навчання (компетентностей) магістрів та навчальних дисциплін спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність». Обґрунтовано необхідність застосування новітніх форм та технологій бізнес-освіти майбутніх фахівців з підприємництва. Визначено напрями підвищення якості підприємницької освіти в Національному гірничому університеті.

Ключові слова: економіка знань, підприємництво, бізнес-освіта, система «освіта – знання», професійні компетентності підприємця, інноваційні програми освіти, технології навчання.

Постановка проблеми. Розвиток інноваційної економіки, як доведено світовою практикою, забезпечується виключно за рахунок знань, інформації, новітніх технологій. Саме джерело знання, а не сировина і дешева праця робить економіку конкурентоспроможною, забезпечує створення високотехнологічних робочих місць в промисловості та в підприємництві, що необхідно для задоволення економічних і соціальних потреб громадян. Знання перетворюються на один із основних факторів виробництва. Такий ресурс проявляється у синергічному ефекті від найбільш ефективного використання ресурсів земля, капітал, праця.

Тільки подолання розриву між домінуючим в Україні виробництвом, що базуються в основному на сировинно-видобувних галузях економіки, і економікою, заснованої на знаннях забезпечує домінування в Україні інноваційної моделі соціально-економічного розвитку. Про це свідчить розвиток багатьох країн Центральної та Східної Європи. Їх досвід переконливо підтверджує, що економічне зростання можливе тільки за умови переходу до економіки знань, в якій порівняльні переваги країн усе менше визначаються багатством природних ресурсів і все більше – технічними інноваціями і конкурентним застосуванням знань або їхнім поєднанням.

Для України реалізація першочергових завдань стратегії «конкурентоспроможна особистість – конкурентоздатна освіта – конкурентоздатна економіка», а також відповідної економічної, освітньої й науково-технічної політик є можливою за умови забезпечення високого рівня освітньо-професійного, в першу чергу економічного, рівня населення, модернізації організаційно-управлінської системи всіх видів економічної діяльності на інноваційних засадах [1].

Становлення національної інноваційної економіки потребує вирішення актуальної проблеми щодо формування готовності молоді та взагалі населення до адаптації к умовам соціально-економічного життя, що змінюється. Безперечно, один з напрямів вирішення зазначеної проблеми це розвиток у молоді підприємницьких здібностей, які забезпечуватимуть досягнення реальних успіхів у будь-якій області вибраної ними професійної діяльності [2].

Отже, вимоги економіки, заснованої на знаннях, висуває перед суспільством освітянську проблему формування економічної культури молоді, її бізнес-підготовки до входження в життя за умов розширення підприємницьких складових інноваційної економіки, перебудови змісту вищої економічної освіти. Безперечно, особистісні та професійні компетентності, що сприяють все-

бічній самореалізації підприємця, в умовах глобалізаційних інформаційно-інноваційних тенденцій формуються загальною і професійною економічною освітою.

В умовах все більш явного прояву хвильового розвитку економіки, особливо при подальшому розвитку підприємництва як її парадигми, першочергового значення набуває проблема формування особистості сучасного підприємця, виховання в нього якостей ділової людини. Тому, актуальним є вирішення проблеми якісної підготовки майбутніх фахівців з підприємницької діяльності, що обумовлює переосмислення та методологічне обґрунтування процесу бізнес-освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основі економіки XXI століття лежать процеси набуття, навчання, освоєння знань в процесі освіти; високі технології запровадження знань у практику, що мають системоутворюючий характер і потребують докорінної зміни у підходах до формування людського капіталу. Освіта надає реальний вплив на розвиток національної економіки, визначає рівень життя в країні і конкурентоспроможності в світі за рахунок підготовки кваліфікованих фахівців, формування знань і створення можливостей для отримання доступу до глобальної інформації. Вища освіта, інтегруючи навчальну, дослідницьку та інформаційну функції, сприяє розширенню економічних можливостей країни, виступає в якості реалізатора стратегії економічного зростання на основі знань.

Здатність суспільства створювати і ефективно використовувати знання, перетворювати їх в джерело прибутку має визначальне значення для сталого економічного розвитку і підвищення життєвого рівня населення країни [3]. У сучасному світі рушійна сила економіки – конкуренція – все більше зводиться до конкуренції знань. Сьогодні саме «виробництво» знань є основним джерелом зростання економіки в розвинених країнах. Наприклад, в Китаї економіка знань, в основі якої освіта, офіційно визнана державною стратегією розвитку [4].

Враховуючи багатоплановість проблем формування та розвитку економіки знань, їх взаємозв'язок з усіма аспектами функціонування економічної системи, окремі питання зазначеної проблематики вивчали зарубіжні та вітчизняні дослідники, зокрема Д. Белл [5], Дж. Гелбрейт [6], В. Андрущенко [7], В. Луговий [8] та ін.

Економіка знань або економіка, що створена на засадах знань – економіка, в котрій більшу частину валового внутрішнього продукту забезпечено діяльністю з виробництва, обробки, зберігання і розповсюдження інформації і знань [9]. Також економіка, заснована на знаннях, або знаннєва економіка – модель економки, у якій наукові знання та їх технологічне застосування забезпечують більшу частку економічного зростання, порівняно з іншими відтворювальними факторами [10].

З викладеного вище під економікою знань визначають три системно ув'язані основні сфери:

– освіта і навчання, що спрямовані на індустріальне запровадження новітніх знань в голови людей, і виробництво, формування високо інноваційного інформованого людського капіталу;

– спрямування науки, на генерування та індустріальне накопичення наукової інформації, стовідсоткове її залучення до освіти і виробництва;

– високотехнологічне виробництво, конкурентоспроможність якого визначалася б не близькістю до влади, а інноваційним рівнем, в умовах якого (виробництва) інновації стали б найістотнішим, іманентним чинником виживання підприємства у конкурентній боротьбі як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках [11].

Особливо активною та ефективною економічна соціалізація має бути для тих суспільних суб'єктів, які цілеспрямовано орієнтуються на самореалізацію в рамках певних форм підприємницької активності. Одним з фундаментальних структурних елементів такої соціалізації є система освіти, від якісних та кількісних показників якої багато в чому залежить міжнародна конкурентоспроможність економіки України, її внутрішня стабільність, здатність до інноваційного розвитку. Важливим аспектом теорії формування і розвитку економічних знань, що, власне, і вказує на їх зміст, є професійна підготовка. Саме вона є однією з ланок побудови ефективної системи економічної

освіти особистості. Економічна освіта дозволяє виявити певний рівень забезпечення особистості знаннями, необхідними для формування морально-економічних рис студента, підготовки його до навчально-пізнавальної та господарсько-побутової діяльності [12].

Знання у сфері бізнесу дає можливість моделювати алгоритми процесів з реалізації різних варіантів підприємницьких ідей. Підприємець, що має знання і навички у сфері бізнесу діє не на підставі відомих і стереотипів, а веде пошук нестандартних, нетипових рішень. Бізнес-освіта дає можливість опанувати навички напрацювання та аналізу альтернатив розвитку процесів і подій у сфері бізнесу, розвивати лідерські якості, раціонально мислити в умовах нестабільності та стресових ситуацій.

Концептуально бізнес-освіту визначено складовою професійної освіти, яка орієнтована на задоволення потреб особистості, групи, суспільства, держави. Виділення бізнес-освіти в окрему складову пов'язане з формуванням більш широкою спектру не тільки професійних, але й ділових навичок. В бізнес-освіті крім навчання підприємництву і бізнес-стандартам, значна увага приділяється розвитку лідерства та бізнес-дослідженням. Така освіта дає підґрунтя для дій підприємця з урахуванням юридичного, управлінського, морально-етичного, економічного та інших аспектів діяльності. Вона дає ключові знання для ефективного використання наявних ресурсів та залучених інвестицій [13].

В системі освіти сутність та зміст терміну «бізнес-освіта» остаточно не сформувались. Різні аспекти розвитку бізнес-освіти розглядаються у працях, зокрема О. О. Романовського [14], дослідження складових підприємницького успіху та визначення факторів, що формуються у сфері бізнес-освіти здійснив В. Г. Алькема [15] та ін., сутністю співпраці бізнесу та освіти в Україні займалися переважно представники бізнес-середовища, зокрема Ю. Семенець [16], В. Покідна [17].

Бізнес-освіта як складова системи освіти трактується як певна сукупність структурованих та систематизованих знань або бізнес-освітою вважається сукупність, певний набір освітніх процесів, які спрямовано на формування визначеного набору компетентностей у випускників. М. О. Тригубенко визначає бізнес-освіту або підприємницьку освіту як отримання необхідних теоретичних знань і практичних навичок, формування відповідних професійних, соціальних компетентностей для роботи в сфері бізнесу та розробки інноваційних бізнес-проектів, які високо оцінюються споживачами та забезпечують конкурентоспроможність протягом довгострокового періоду [13].

Інші автори розглядають бізнес-освіту як систему освітніх закладів, діяльність яких спрямована на підготовку та перепідготовку фахівців для сфери бізнесу. З цієї позиції на сьогодні існують декілька точок зору. Перша полягає в тому, що бізнес освіта як складова професійної освіти – це система навчальних закладів у яких навчання бізнесу і ринковими відносинам поєднується з ринковими механізмами управління навчальним закладом. Друга точка зору визначає бізнес-освіту як певний набір спеціалізованих освітніх програм. наприклад з підприємництва, маркетингу, фінансів, страхування, інноваційних технологій тощо Третя точка зору ґрунтується на фундаментальному підході до опанування знань економічного напряму [18].

Але нема заперечень, що навчити підприємництву не можливо тільки прослухавши набір теоретичних курсів. Важливо забезпечити заглиблення слухачів в практичне середовище бізнесу та сформувати вміння і навички, відповідні професійні компетентності щодо моделювання різних альтернатив розвитку підприємництва. З цієї позиції бізнес-освіта є специфічною системою організації і проведення навчання та контролю знань яка ґрунтується на формуванні вмінь і навичок шляхом аналізу ситуацій з ділової практики, комунікативної групової взаємодії та індивідуальної креативної діяльності майбутніх підприємців [19].

Не можна не погодитися з М. О. Тригубенко, що бізнес-освіта, з одного боку – є динамічною системою знань, практичних дій, аспектів, методів і психолого-педагогічних технологій, яка постійно еволюціонує і вдосконалюється, з іншого – це відкрита соціально-економічна система, що

враховує індивідуальні, колективні, місцеві, регіональні, суспільні та загальнодержавні аспекти; формує особистість для життєдіяльності в бізнесовому середовищі та активну особистість, яка самостійно розвивається

Соціальне замовлення на бізнес-освіту існує як з боку суспільства, зацікавленого в соціально відповідальних суб'єктах підприємницької діяльності, так і з боку самих цих суб'єктів, стурбованих викликами повсякденності і своєю відповідністю новітнім тенденціям в сфері економіки і бізнесу.

Бізнес-освіта, різноманітна за формами і видами, яка склалася в США і економічно розвинених країнах Європи, на жаль, контрастує з освітою підприємців в Україні. Одна з причин такого становища полягає в тому, що попит на бізнес-освіту нерозривно пов'язаний з рівнем розвитку підприємництва (на жаль, в Україні останній не відповідає вимогам часу), що в свою чергу, залежить від державної політики та запиту суспільства.

Розвиток та успіх в підприємництві неможливі, зокрема, без підвищення освіченості суб'єктів бізнес-діяльності.

До основних факторів, що впливають на бізнес-освіту в Україні, можна віднести:

– соціальні очікування від підприємництва і підприємців;

– реальний вплив підприємців (бізнес-структур) на розвиток суспільства (територіальних спільнот);

– попит населення, зокрема діючими і потенційними підприємцями, на економічні та соціальні знання;

– лобіювання інтересів підприємців і їх організованість;

– потреби підприємців в нових технологіях ведення бізнесу [20].

У країнах з розвинутою формою ринкової економіки економічна освіта, є необхідною умовою та обов'язковим складовим елементом функціонування національної соціально-економічної системи. Високий рівень економічної освіченості, культури та свідомості в таких країнах забезпечується як наявністю економічної реальності сучасного типу, так і розвинутою економічною освітою. Особливо актуальною проблема економічної освіченості та самореалізації у фінансово-економічному середовищі постає для молоді трансформаційних суспільств, у яких не сформоване ціннісно-орієнтаційне підґрунтя для становлення підприємливої особистості в її сучасному розумінні.

Імплементація економіки знань передбачає розширення можливостей людини стосовно генерації нових знань, використання інформації та інших аспектів розвитку людського капіталу. Практичне використання людського капіталу пов'язано зі здійсненням певного виду економічної діяльності як в межах функціонуючих систем-підприємств, так й шляхом утворення нових систем – власного бізнесу. Тому бізнес-освіта розглядається як основа, що забезпечить достатню кількість вакантних робочих місць осіб, які можуть здійснювати креативну, дослідницьку діяльність, генерувати та обробляти масиви інформації, надавати інформаційні послуги, в тому числі стосовно управління бізнесом в реальному секторі економіки. Мають значення поширення та рівень професійних компетентностей з планування та організації бізнесу, ефективного управління бізнесом на різних етапах його життєвого циклу та в різних ринкових умовах тощо. В той же час недостатньо досліджено процеси адаптації складових бізнес-освіти при імплементації економіки знань в українське суспільство, вплив стратегічних завдань економіки знань на формування змісту та технологій навчання в підприємницькій освіті.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у визначенні в умовах становлення інноваційної економіки взаємозв'язку економіки знань та складової економічної освіти – бізнес-освіти, обґрунтування на підставі вимог економічної соціалізації суспільства співвідношення результатів навчання (компетентностей) магістрів та навчальних дисциплін спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», визначенні напрямів підвищення якості підприємницької освіти в Національному гірничому університеті.

Виклад основного матеріалу дослідження. В кінці двадцятого століття на Всесвітній конференції ЮНЕСКО з вищої освіти підкреслювалося, що стратегічним завданням освіти є підготовка громадян до самостійного життя, навчання їх самим собі

організовувати робочі місця в підприємницькій діяльності [21]. Таке завдання не втратило сенс і в наш час. Як відомо, суспільна мета підприємницької діяльності – задовольняти необмежений спектр потреб людей шляхом виробництва благ в процесі цілеспрямованої трансформації сукупності наявних обмежених ресурсів. Тому у цьому напрямі вища бізнес-освіта повинна була, зокрема, досліджувати сутність підприємництва, основи його утворення та механізми функціонування, особливості реалізації підприємницьких здібностей людського капіталу, розробляти науково обґрунтовані концепції, принципи та напрямки подальшого розвитку підприємництва в умовах інноваційної економіки.

На іншій міжнародній конференції ЮНЕСКО для реалізації визначеного стратегічного завдання закладам вищої освіти пропонувалося здійснювати навчання, що повинне як відповідати, так і передбачати задоволення соціальних потреб [22]. Навчання базується на впровадженні затребуваних технічних та економічних програм підготовки, бізнес-освіти, програм навчання впродовж життя, на використанні новітніх технологій освіти.

Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; економіка; облік і оподаткування; фінанси, банківська справа та страхування; маркетинг; менеджмент; публічне управління та адміністрування – це основний перелік спеціальностей, які сприяють формуванню економіко-управлінських компетенції з розвитку існуючого або започаткування нового бізнесу. За наведеним переліком спеціальностей в Україні на початок 2016–2017 року навчалось 462,4 тис. осіб (табл. 1), з яких 233,9 тис. осіб (50,6%) – жінки. З підвищенням рівня освіти частка жінок пропорційно збільшується з 41,8% (молодший спеціаліст) до 55,1% (магістр), що свідчить про гендерну рівність, але серед жінок пріоритет має повна середня та вища освіта у порівнянні з раннім початком економічної активності на базі середньої або професійно-технічної освіти.

Загальна кількість здобувачів освіти розподілилася за освітньо-кваліфікаційними рівнями (ОКР) наступним чином. Найбільшу частку складали бакалаври (41%), а майже рівні частки (21 та 26%) мали спеціалісти та бакалаври (табл. 1). Це пояснюється сталою тенденцією до продовження навчання бакалаврами у вищі є для здобуття наступного освітнього рівня без перерви на отримання практичного досвіду економічної діяльності за здобутою спеціальністю та визначення доцільності отримання кваліфікації магістра або спеціаліста. З урахуванням того, що з 2017–2018 н. р. освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста був ліквідований, а вимоги до вступу в магістратуру підвищені, частина випускників-бакалаврів вимушена була розпочати активну економічну діяльність.

Таблиця 1

Чисельність та структура здобувачів вищої освіти*

Показник	Молодший спеціаліст	Бакалавр	Спеціаліст	Магістр
Усього здобувачів, осіб	462398			
Усього здобувачів за ОКР, осіб	55861	189366	96221	120950
Структура здобувачів за ОКР, %	12	41	21	26
Частка спеціальності (вибірково)				
Економіка, %	1,8	2,8	3,0	4,3
Облік і оподаткування, %	4,9	3,0	4,6	4,3
Фінанси, банківська справа та страхування, %	4,6	3,5	4,0	5,4
Менеджмент, %	2,1	3,9	3,5	7,7
Публічне управління та адміністрування, %	-	0,4	0,2	2,6
Маркетинг, %	1,2	1,4	0,8	1,4
Підприємництво, торгівля та біржова діяльність, %	4,2	2,0	1,6	2,1

* складена авторами за даними Державної служби статистики України

Більшість навчальних закладів надає перевагу спеціальності «Менеджмент», що формує для ринку праці значну кількість менеджерів здатних аналізувати та оптимізувати бізнес-процеси, здійснювати управління підприємствами (рис. 1). За спеціальностями «Економіка», «Фінанси», «Облік та оподаткування» підготовлюють фахівців, що надають спеціалізовані сервісні функції з управління певними видами ресурсів підприємства. Менша частина навчальних закладів здійснює підготовку з «Підприємництва», «Публічного управління» та «Маркетингу» – спеціальностей, які формують компетентності з дослідження потреб суспільства, формування товарних ринків, заснування нових підприємств, переходу до нових моделей бізнесу, взаємодії з органами державної влади та місцевою громадою, поширення підприємницької культури з урахуванням національних та світових трендів розвитку суспільства тощо.

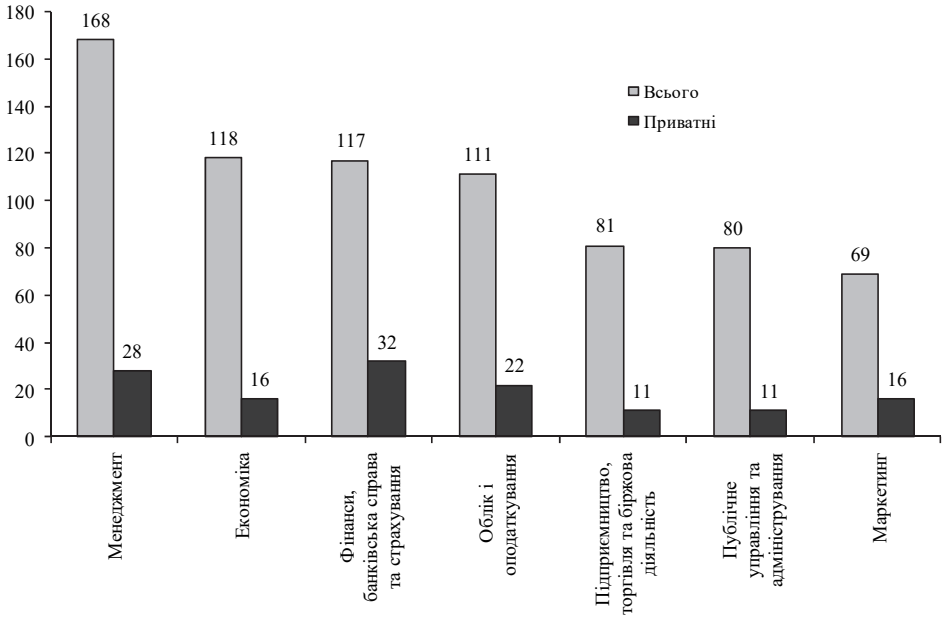

Рис. 1. Кількість закладів, в т.ч. приватних, які здійснюють підготовку магістрів з бізнес-освіти (розроблено авторами за даними Державної служби статистики України)

Окрім закладів академічного характеру (ліцензовані університети), сьогодні бізнес-освіта пропонується великою кількістю організацій, які надають консультаційні послуги, проводять тренінги, семінари та інші заходи. Серед цих організацій можна виокремити наступні групи:

– організації, що функціонують на базі профільних бізнес-асоціацій, регіональних торгівельно-промислових палат, центрів підтримки бізнесу від міжнародних інституцій (Світовий банк, ЕБРР, ОЕСР тощо);

– приватні центри консультативної підтримки та підвищення кваліфікації;

– фізичні особи, які ведуть незалежну професійну діяльність в сфері бізнес-освіти.

Зазначимо, що цілі названих груп організацій мають відмінності, наприклад частина консультаційних центрів орієнтована на надання власних професійних послуг з вирішення завдань, актуальних для бізнесу клієнта (розробка бізнес-моделі, оптимізація витрат, оцінка ризиків тощо). Семінари освітнього характеру з незначною кількістю навчальних годин лише відкривають слухачам глибину та складні взаємозв'язки проблем в бізнесі, які неможливо вирішити без ґрунтовного, науково підходу. Тривалі семінари від сертифікованих тренерів для значної частини персоналу можуть дозволити лише крупні та успішні підприємства. Представники мікро- та малого бізнесу орієнтується на вартість розвитку власних компетентностей у порівнянні із залученням кваліфікованих кадрів. Принципово іншим є підхід академічних університетів, які надають широкий спектр знань студенту, який цілеспрямовано використовує свій вільний час (обумовлений відмовою від активної економічної діяльності) для формування

професійних компетентностей. Отже, різні заклади бізнес-освіти спрямовують свою діяльність на різні сегменти споживачів, що вимагає більш обґрунтованого змісту освітніх програм та вибору найбільш ефективних методів навчання для отримання бажаних результатів.

Характерні риси бізнес-освіти полягають в наступному:

– розширення та отримання додаткових можливостей здійснення підприємницької діяльності в результаті освоєння нових умінь і навичок, формування професійних та соціальних компетентностей;

– практична спрямованість на вирішення актуальних проблем економіки, досягнення конкретних результатів на підставі інноваційних та креативних рішень;

– пріоритетність активних, інноваційних форм та методів навчання, зокрема застосування кейсів, розбір прикладів з практики підприємницької діяльності;

– формування психології пошуку правильної відповіді на відміну від пошуку прийнятного результату;

– викладач грає роль помічника або «коуча», організуючого процес так, щоб студенти ставали активними співавторами навчання.

Підприємницька освіта базується на деяких принципах, реалізація яких повинна носити комплексний, системний характер, зокрема: застосування системного підходу дозволяє виявити структурні характеристики освіти та підпорядкувати формуванню бізнесмена новітньої формації при наданні якісних освітніх послуг суб'єктам підприємницької діяльності. Принцип діяльнісного підходу дозволяє вирішувати проблеми підвищення мотиваційної складової нарощування знань в області підприємництва. Принцип соціокультурності в бізнес-освіті дозволяє вирішувати питання кросскультурного менеджменту, корпоративної культури. Принцип аксіологічності дозволяє обґрунтувати необхідність формування підприємця, якому повинні бути притаманні базові цінності суспільства сталого розвитку, без яких він не зможе інтегруватися в соціум [20].

Слід відзначити, що однією з провідних спеціальностей бізнес-освіти, безперечно, становиться спеціальність 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» (Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266). ЇЇ ідеологія в повній мірі відповідає вимогам економіки знань щодо формування ефективної економічної соціалізації людського капіталу, а практично орієнтований зміст спеціальності забезпечує економічне становлення підприємця новітньої формації (рис. 2).

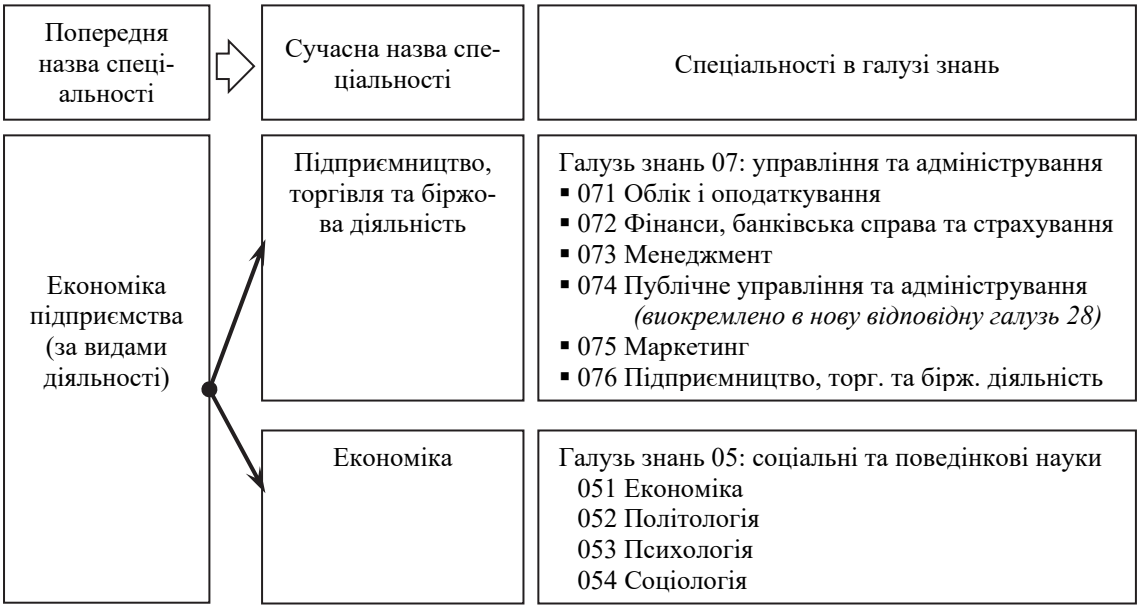

Рис. 2. Місце спеціальності «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» в економічній освіті (розроблено авторами)

Оскільки в економіці знань чітко простежується перехід до ринку можливостей реалізації теорії в практику дій, де основним стає здатність людини стати продуцентом нового знання з бізнесу, то актуальними стають питання про підготовку фахівців, необхідних для цієї діяльності. Головне, що повинні вміти майбутні фахівці з підприємницької діяльності – це вміти створювати у бізнесі нові знання. Отже, суттєвим завданням вищих навчальних закладів є не просто передавати своїм студентам наявний в суспільстві набір сучасних знань, а саме навчити їх створювати (виробляти) знання та успішно впроваджувати їх в практику.

Очевидно, що бізнес освіта знаходиться у взаємозв'язку з економікою знань, що формує синергетичний ефект функціонування відкритої динамічної системи «освіта – знання». Ступінь відкритості системи характеризується кількістю та впливом чинників зовнішнього середовища, зокрема, процесів підприємницької діяльності та прояву людського капіталу. Динамізм системи визначається швидкістю адаптації до нових умов та вимог зовнішнього середовища. Одночасно, система «освіта – знання» впливає на процеси підприємницької діяльності та розвиток людського капіталу. В свою чергу, і система відчуває їх суттєвий вплив (рис. 3).

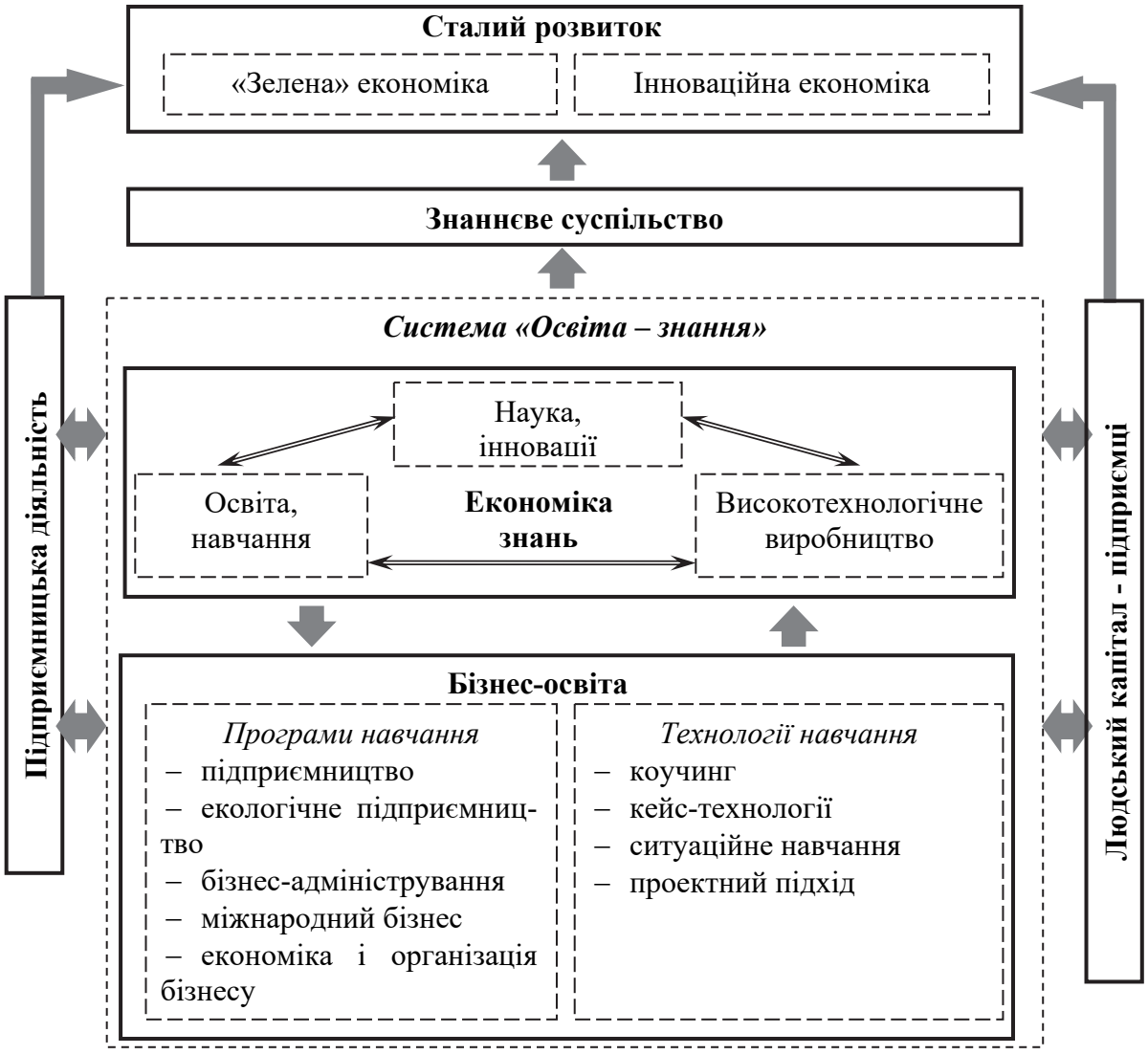

Рис. 3. Взаємозв'язок бізнес-освіти та економіки знань (розроблено авторами)

Зазначена система впливає на формування суспільства, заснованого на знаннях. Знаннєве суспільство – це суспільство, яке формується одночасно зі становленням знаннєвої економіки і джерелом розвитку якого є власна різноманітність та власні творчі здібності членів суспільства, високий рівень сприйняття накопичених у світі

знань. Термін «знаннєве суспільство» включає більш широке коло науково-технічних, соціальних, політичних і етичних аспектів суспільного життя, ніж інформаційне суспільство, і передбачає формування відповідної інноваційної культури, здатної забезпечити в суспільстві мови для спільного використання знань у національних і особистісних інтересах [10]. Тільки таке суспільство спроможне реалізувати концепцію сталого розвитку людства.

Таким чином, загальна та професійна економічна освіта сьогодні для будь-якого суспільства, особливо трансформаційного, є ключовим фактором забезпечення його поступального розвитку в рамках загальносвітових глобальних тенденцій. Це, у свою чергу, актуалізує проблему диверсифікації та урізноманітнення форм, методів та технологій надання громадянам України високоякісних освітніх послуг у сфері економічних наук та навчальних дисциплін.

Необхідно сформувати в вищій освіті тенденції домінування бізнес-освіти серед видів економічної підготовки здобувачів освіти, усвідомлення ними явища «підприємництва» як суспільної потреби, а бізнес-знання повинно сприймати як самоцінність. З цією метою кафедрою прикладної економіки та підприємництва Державного ВНЗ «Національний гірничий університет» одержана ліцензія та здійснюється підготовка фахівців (освітній рівень – бакалавр, магістр) за спеціальністю 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» (спеціалізації «Підприємництво», «Бізнес-адміністрування», «Міжнародний бізнес», «Економіка та організація бізнесу»).

Важливими складовими компонентами підготовки фахівця у сфері бізнес-освіти є загальноосвітня, правова, професійна, психолого-педагогічна, економічна підготовка, менеджмент-освіта і само-менеджмент. Частка кожної складової підготовки та співвідношення окремих складових в процесі формування фахівця залежить від багатьох факторів, основними з яких є такі: побажання представників бізнесу та органів місцевого самоврядування, виду діяльності та сфери використання, індивідуальних здібностей і запитів, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення [13].

Як вже відзначалося, саме освіта, у тому числі економічна загальна та професійна, розвивають в людині перетворювальне і креативне ставлення до дійсності, до професійної самореалізації, що є необхідною умовою й для ведення успішної підприємницької діяльності в умовах розвитку інноваційної економіки. Саме від креативно-інноваційних здатностей самої особистості безпосередньо залежатиме успішність її професійної підприємницької активності.

Конкурентні переваги підготовки фахівців з підприємництва, що орієнтована реалізацію сутності економіки знань:

– сучасні, креативні, унікальні програми навчання;

– знання, навички, компетентності випускників, засновані на розумінні ділового світу;

– інноваційний підхід до технологій навчання;

– розширений доступ до професійної мовної підготовки;

– міжнародна акредитація та співробітництво з закордонними вищими закладами;

– міжнародна мобільність студентів;

– безпосередній зв'язок з бізнесом і роботодавцями;

– зворотний зв'язок з випускниками як критерій оцінки якості програм навчання.

Можливі посади фахівців після навчання:

– засновники власного бізнесу (підприємств);

– директори підприємств різних правових форм та видів економічної діяльності;

– голови асоціацій та інших об’єднань підприємств, керівники торгівельних філій та представництв;

– економісти;

– менеджери промислових та торгівельних підприємств;

– керівники та менеджери проектних груп;

– фахівці з біржової діяльності;

– менеджери з фінансового інвестування.

Зростання вимог до формування в майбутніх спеціалістів активного професійного, творчого ставлення до підприємницької діяльності продиктоване самим часом. Тому бізнес-освіта повинна вирішувати ак-

туальні завдання підвищення якості підготовки, зосереджувати свої зусилля на впровадженні вдосконаленого змісту освіти, впровадженні в навчальний процес новітніх технологій та організації навчання. Враховуючи це, у структурі економічної освіти, як загальної, так і підприємницької, необхідно передбачати змістовні елементи, спрямовані на формування світоглядно-професійних компетентностей майбутнього підприємця до економічних реалій знаннєвого суспільства.

Бізнесмену потрібний особливий тип мислення, який не фіксував би факти, а володів так званою «аналітичністю», даючи логіко-математичну оцінку наслідкам прийнятих рішень, підприємець повинен бути комунікабельним і швидко перелаштовуватись в процесі спілкування з такими групами людей: персоналом, клієнтами, споживачами, постачальниками, засновниками, управляючими, конкурентами. Серед людей кожної групи і між різними групами можуть зустрічатись люди з найрізноманітнішими психологічними характеристиками. Підприємець повинен представляти особливості психологічної структури особистості [23].

Бізнес освіта повинна базуватися на впровадженні інноваційних освітніх програм; зміст освіти орієнтуватися не стільки на засвоєння готових спеціалізованих знань, скільки на формування креативних компетентностей. Отже, організаційні рамки бізнес-освіти стають рухливими і варіативними.

Результати навчання фахівця з підприємницької діяльності згідно освітньо-професійної програма вищої освіти представлено як загальні та професійні компетентності, формування яких здійснюється на підставі відповідного змісту, форм та технологій навчання (табл. 2). Інтегральна компетентність магістра зі спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» за описом відповідного кваліфікаційного рівня Національної рамки кваліфікації полягає в здатності розв’язувати складні задачі і проблеми в процесі бізнес-навчання та сферах підприємництва, торгівлі, біржової діяльності, що передбачає застосування теорій та методів планування, організації, управління функціонуванням підприємницьких структур, проведення досліджень, зокрема маркетингових, та здійснення інновацій в умовах невизначеності умов, вимог, ризиків внутрішнього й зовнішнього середовища.

Таблиця 2

Співвідношення результатів навчання магістрів та навчальних дисциплін спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» (вибірково)*

Програмні результати навчання	Навчальна дисципліна
Організовувати та здійснювати пошук, самостійний відбір, якісну обробку даних з різних джерел для формування аналітичної інформації, ідей та способів їх реалізації у сфері підприємництва, бізнес-адміністрування та міжнародного бізнесу.	Методологія наукових досліджень
Використовувати сучасні комп’ютерні і телекомунікаційні технології обміну та розповсюдження професійно спрямованої інформації у сфері підприємництва, бізнес-адміністрування та міжнародного бізнесу.	Інформаційні системи в економіці та бізнесі
Застосовувати набуті знання для економічного обґрунтування нових програм та проектів розвитку у сфері підприємництва, бізнес-адміністрування та міжнародного бізнесу	Економічне забезпечення підприємницької діяльності
Вміти вирішувати професійні завдання стосовно забезпечення економічної безпеки суб’єкту бізнесу в умовах невизначеності та з урахуванням зовнішніх та внутрішніх впливів, розробляти комплекс заходів щодо забезпечення економічної безпеки підприємства.	Економічна безпека підприємництва
Прогнозувати стратегічний розвиток підприємницької діяльності з урахуванням внутрішнього потенціалу підприємств з визначенням сильних та слабких сторін його бізнесу, можливостей та загроз, що сформовані зовнішнім середовищем підприємств, інтересів зацікавлених сторін та ризиків зовнішнього середовища.	Стратегічний аналіз підприємницької діяльності
Вміти організовувати та планувати підприємницьку діяльність за формою бізнес-проектів, які орієнтовані на кінцевий результат та мають ресурсні обмеження.	Проектування підприємницької діяльності

Продовження табл.2

Застосовувати навички усного і письмового професійного спілкування іноземною мовою, вміти здійснювати ефективні комунікації іноземною мовою в професійному середовищі.	Іноземна мова професійної комунікації
Використовувати знання основ управління підприємницькою діяльністю для ведення бізнесу в умовах обмежених природних ресурсів, техногенного забруднення довкілля та підвищення вимог суспільства до екологізації бізнесу.	Екологічний бізнес
Застосовувати знання методів підбору персоналу для потреб суб'єкту бізнесу з урахуванням затребуваних якісних та кількісних характеристик персоналу.	Рекрутинг
Формувати імідж суб'єкту бізнесу на засадах соціальної відповідальності та визначення і реалізації системи цілей підприємства з урахуванням очікувань зацікавлених груп (стейкхолдерів)	Соціально-відповідальний бізнес та імідж підприємства
Вміти застосовувати знання чинного законодавства при укладанні договорів, ухваленні актів виконання робіт, документального оформлення змін до умов договорів; доведення договірних зобов'язань до осіб, які беруть участь у виконанні конкретного договору.	Правове забезпечення договірної діяльності

*Джерело: освітньо-професійна програма підготовки магістрів за спеціальністю 076 в Національному гірничому університеті (м. Дніпро)

Ще одне необхідне вміння для фахівців з підприємництва – це вміння перетворювати нові знання в бізнес-інновації. Однак і цього ще недостатньо. Ідеальною була б ситуація, коли зі стін вищого навчального закладу виходив би фахівець вже зі своєю справою (бізнесом), і це цілком можливо, використовуючи такі складові навчального закладу, як бізнес-інкубатори, технопарки, стажування, гранти тощо Необхідно вчити студентів комерціалізувати, капіталізувати свої знання, продавати їх, тобто знати механізми перетворення знань в гроші.

Актуальним та інноваційним, на наш погляд, є впровадження в навчальний процес практичний досвід успішних підприємців та викладачів з підприємницькими здібностями; використання кейс-технологій, що створюють ділові ситуації під час яких необхідно йти на «ризик» при прийнятті рішення; застосування рольових ігор та взаємодії з зовнішнім середовищем, що дозволяє творче та креативне вирішувати підприємницькі проблеми.

Все більший попит і популярність в бізнес-освіті набирає така технологія навчання як коучинг. В процесі її реалізації на підставі консалтингу та тренінгу, людина, яка має назву «коуч», допомагає тому, хто навчається, досягти певної життєвої або професійної мети. На відміну від менторства, коучинг сфокусований на досягненні чітко визначених цілей замість загального розвитку. Майбутні підприємці усвідомлюють, що досягти балансу особистої і професійної сфер життя, що приносить найбільше задоволення і є максимально ефективним, без професійних спілкувань з коучем стає неможливо.

Отже, бізнес-освіта (підприємницька освіта) може бути ефективною лише за умов, коли здобувачі такої освіти будуть відчувати на власному практичному досвіді потреби в застосуванні сформованих професійних компетентностей, усвідомлювати сутність підприємництва як соціально-економічного явища, замість того, щоб формально здійснювати навчання. Вишам необхідно сприяти професійній мобільності викладачів та майбутніх фахівців з підприємництва, що можливе лише за умови побудови тісних, довгострокових взаємозв'язків з бізнесом.

Висновки. Становлення інноваційної економіки України, заснованої на знаннях, вимагає формування відповідного рівня соціально-економічної, громадянської, моральної культури сучасного підприємця. Це зумовлює необхідність впровадження в суспільстві якісної економічної освіти, зокрема бізнес-освіти. Тому основні завдання такої освіти розглядаються з позиції формування підприємця новітньої формації.

Професійна економічна освіта сьогодні має формуватися у тісному взаємозв'язку з підприємницькою діяльністю, що забезпечуватиме повноцінну соціалізацію населен-

ня, що має підприємницькі здібності, в умовах змін знаннєвого суспільства.

Напрями підвищення якості підприємницької освіти полягають в наступному.

1. Впровадження в навчальний процес передовий досвід розвинутих країн у сфері підприємницької (бізнес) освіти.

2. Домінування практичних аспектів організації підприємницької справи при навчанні.

3. Перманентне застосування інноваційних технологій, методів навчання та інформаційних технологій.

4. Забезпечення якісного навчання студентами іноземних мов.

5. Інтенсивне залучення провідних (вітчизняних та зарубіжних фахівців) підприємницької освіти і успішних підприємців для теоретичного і практичного навчання студентів,

6. Впровадження коучинг-технологій освіти.

7. Підвищення мобільності студентів, сприяння їх зарубіжній практиці.

8. Підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу на підставі стажування у провідних університетах, в тому числі закордонних, успішних компаніях та фірмах.

Таким чином, по-перше, становлення конкурентоспроможної інноваційної економіки, що спирається на знання; економіки, спроможної до стійкого зростання неможливо досягнути без докорінної трансформації економіки й модернізації системи освіти, особливо економічної, з наголосом на бізнес-освіту. По-друге, в умовах зазначеної економіки не можливо бути успішним в підприємницькій діяльності без опанування знаннями і вміннями, професійними компетентностями, необхідними для ведення бізнесу. Це є важливим завданням бізнес-освіти і запорукою підприємницького успіху.

Література

1. Семів Л. К. Вплив вищої освіти на формування людського капіталу в умовах переходу до економіки знань / Л. К. Семів, Р. А. Семів // Регіональна економіка – 2009. – №1. – С. 15–25.

2. Філіпенко А. В. Готовність молоді до підприємницької діяльності як філософсько-педагогічна проблема / А. В. Філіпенко // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2009. – Вип. 3. – С. 13–19.

3. Оноприенко В. И. Императивы образования для знаниевого общества / В. И. Оноприенко // Наука і наукознавство. – 2007. – №1. – С. 94–97.

4. Старовойт О. В. Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти: автореф. дис ... канд. філос. наук: 09.00.10 / О. В. Старовойт . – Київ : Б.в., 2010. – 18 с. – На укр. яз. – Режим доступу: http://osvitata.com/osvita-ta-ekonomika/ekonomika-znan-u-strategi-innovatsiynogo-rozvitku-osviti.html. – Назва з екрана.

5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. / Д. Белл.– М. : Мир, 1999. – 661 с.

6. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 602 с.

7. Андрущенко Т. В. Параметри «нового світу»: критико-аналітичний аналіз світових футурологічних концепцій / Т. В. Андрущенко // Науковий вісник «Гілея». – 2011. – Вип. 44. – С. 602–609.

8. Луговий В. І. Інформація як чинник організації людини: теоретико-методологічний аспект / В. І. Луговий // Педагогіка і психологія. – 2011. – №2. – С. 23–31.

9. Економіка знань // Енциклопедія сучасної України. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18730. – Назва з екрана.

10. Маліцький Б. А. Визначення загроз національній безпеці України, що походять від стану науково-технологічної сфери / Б. А. Маліцький // Наука та наукознавство. – 2013. – №4. – С. 31–47.

11. Юлдашев О. Інноваційна освіта і наука в Україні / О. Юлдашев // Персонал. – 2013. – №6. – С. 98–109.

12. Лапіна Т. Формування економічного мислення у студентів-фахівців економічного профілю / Т. Лапіна // Нова педагогічна думка. – 2011. – № 1. – С. 55–58.

13. Тригубенко М. О. Бізнес-освіта як соціальний феномен сучасності та фактор підприємницького успіху / М. О. Тригубенко // Культура народов Причерноморья. – 2011. – № 205. – С. 125–128. // Режим доступу до журн.: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/52204/38-Trigubenko.pdf?sequence=1. – Назва з екрана.

14. Романовський О. О. Теорія і практика зарубіжного досвіду в підприємницькій освіті України / О. О. Романовський. – К. : Демір, 2002. – 256 с.

15. Алькема В. Г. Бізнес-освіта в Україні / В. Г. Алькема, Т. В. Шахматова. – Львів : Новий світ, 2010. – 252 с.

16. Семенець Ю. Партнерство бізнесу, держави та університетів як стратегічний ресурс інноваційного розвитку України / Ю. Семенець / Режим доступу: http:// www.edu-trends.info/higher-edu-partnership/ – Назва з екрана.

17. Покідна В. Університети та бізнес: міжнародний досвід співпраці та перспективи для України /

В. Покідна / Режим доступу: http://cost.ua/news/421-college-business-cooperation – Назва з екрана.

18. Алькема В. Г. Концептуальні засади підготовки фахівців для комплексного вирішення завдань євроінтеграції / В. Г. Алькема, А. Д. Радкевич, О. С. Крюченко, В. Н. Стаценко // Вчені записки Університету економіки та права «КРОК». – 2009. – Вип. 13 – С. 122–178.

19. Евенко Л. И. Обучение в течении всей жизни в бизнес-образование: современные тенденции / Л. И. Евенко, С. Р. Филонович, В. В. Годин // Бизнес-образование. – 2010. – № 4 (14). – С. 9–11.

20. Хижняк Л. М. Замысел бизнес-образования и проблемы его реализации на различных этапах развития предпринимательства в Украине / Л. М. Хижняк // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2014. – Вип. 20. – С. 310–314. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mtpsa_2014_20_54. – Назва з екрана.

21. Всемирная декларация о высшем образовании для 21 века: подходы и практические меры // Вестник Высшей школы. Alma mater. – 1999. – №3. – С. 29–35.

22. Комюніке Всесвітньої конференції з вищої освіти – 2009 «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку» ЮНЕСКО, Париж, 5–8 липня 2009 рік / Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/952_011 – Назва з екрана.

23. Schein E. N. The Economic Psychology of Business Institution / E. N. Schein, John W. McDavid, Paul K. MacKal. – N. Y. : Elsevier, 2009.

БИЗНЕС-ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

А. Г. Вагонова, д. э. н., профессор, А. В. Горпинич, доцент, В. А. Шаповал, к. э. н., доцент,
ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье рассматриваются вопросы проявления взаимосвязи экономики знаний и составляющей экономического образования – бизнес-образования в условиях становления инновационной экономики. Определено соотношение результатов обучения (компетентностей) магистров и учебных дисциплин специальности 076 «Предпринимательство, торговля и биржевая деятельность». Обоснована необходимость применения новых форм и технологий бизнес-образования будущих специалистов по предпринимательству. Обоснованы пути повышения качества предпринимательского образования в Национальном горном университете.

Ключевые слова: экономика знаний, предпринимательство, бизнес-образование, система «образование – знание», профессиональные компетентности предпринимателя, инновационные программы образования, технологии обучения.

BUSINESS EDUCATION AS A FACTOR OF KNOWLEDGE ECONOMY IMPLEMENTATION

O. H. Vagonova, D. E., Prof., O. V. Horpynych, Ass. Professor,
V. A. Shapoval, Ph. D (Econ.), Ass. Professor, SHEI «National Mining University»

The issues of the relationship between the knowledge economy and the component of economic education are discussed, in particular, business education in the conditions of the formation of an innovative economy. The correlation between the learning outcomes (competencies) of Master students and academic disciplines of specialty 076 «Entrepreneurship, trade and exchange activities» is determined. The necessity of application of new forms and technologies of business education of future specialists in entrepreneurship is substantiated. The ways of improving the quality of entrepreneurial education at the National Mining University are formulated.

Keywords: knowledge economy, entrepreneurship, business education, «education – knowledge» system, entrepreneur's professional competency, innovative education programs, learning technologies.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прокопенко В. І. *Надійшла до редакції 11.09.2017.*

УДК 338.242.2; 37.03; 519.1

МЕТОДОЛОГІЯ ПОБУДОВИ ОСВІТО-ТВОРЧОЇ ТРАЄКТОРІЇ ЯК ГРАФО-КРИТЕРІЮ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

П. М. Куліков, д. е. н., професор, Київський національний університет будівництва і архітектури, О. А. Бондар, д. е. н., професор, Київський національний університет будівництва і архітектури, К. В. Зеленський, к. т. н., доцент, Гусятинський коледж Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, zelenkv@ukr.net

У статті пропонується методологія поетапної побудови освіто-творчої траєкторії особистості. Побудовано підграфи моделювання освітніх траєкторій в системі ступеневої освіти України та підграф доповнених рівнів освіти із множинами висхідних, низхідних, однорівневих та комбінованих ребер. Створено граф системи освіти України шляхом об'єднання підграфів. Запропоновано модель графа творчості особистості, який ілюструє її здатність творити новий продукт. Побудовано освіто-творчий граф на основі об'єднання графа системи освіти України та графа творчості особистості. Наведено приклад побудови 11-и-рівняводеревоподібно-комбінованої освіто-творчої траєкторії особистості. Показано, що загальна множина вершин, їх різноманітність, число вершин творчості освіто-творчої траєкторії особистості є графо-критеріями її конкурентоспроможності.

Ключові слова: освітня траєкторія, граф, множина, творчість, конкурентоспроможність, освіто-творча траєкторія.

Постановка проблеми. Одними із критеріїв, що визначають конкурентоспроможність особи на ринку праці [1–3] є її рівень освіти, здобуті нею спеціальності, строки здобуття освіти, практичні навички і уміння.

Система освіти в Україні [4–8], як складна економічна система, дозволяє особі побудувати різноманітні власні освітні траєкторії (ОТ) на основі ступеневих освітніх переходів для здобуття бажаних фахових знань та рівнів освіти [5–7] залежно від особистих уподобань, ринку праці, можливостей доступу до освіти, ринку освітніх послуг, рівня знань особи, її фінансових можливостей, часових та соціально-психологічних чинників.

Поряд з тим існуюча система документаційного підтвердження освітнього рівня особи (множина дипломів, свідоцтв, посвідчень), а часто і їх відсутність взагалі, не дозволяють особі повноцінно продемонструвати свої задатки, навики, уміння, творчі можливості (наприклад у резюме). В той же час, роботодавцям також важко зрозуміти і побачити, чи то з резюме, чи при конкурсному відборі, багатогранність можливостей і навиків потенційних майбутніх працівників.

У цьому зв'язку виникає необхідність формування єдиного документа, який би повною мірою ілюстрував всі конкурентоспроможні задатки і можливості особи.

Формулювання мети статті. Метою статті є розробка методології побудови освіто-творчої траєкторії особистості як графокритерію, який ілюструє її конкурентоспроможні уміння, навики і творчі здібності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для моделювання освітніх траєкторій (ОТ), які особа може для себе побудувати, навчаючись протягом усього життя, використаємо результати матричного моделювання [10] і побудуємо граф U системи освіти України, який об'єднує підграфи (рис.1, а – г):

$G_1 = (V_1, F_1)$ висхідних ОТ (рис.1, а), який ілюструє здобуття особою освіти від нижчих до вищих рівнів освіти (ступенів) [10, 11] на основі дозволеної нормативної бази в системі ступеневої освіти України [5–7];

$G_2 = (V_2, F_2)$ низхідних ОТ (рис. 1, б), який ілюструє здобуття особою освіти від вищих до нижчих ступенів (рівнів) освіти [10, 11] в системі ступеневої освіти України;

$G_3 = (V_3, F_3)$ однорівневих ОТ (рис. 1, в), який ілюструє здобуття особою другої освіти на тому ж самому, раніше вже здобутому, рівні освіти (ступені) [10] в системі ступеневої освіти України;

D (V_4, F_4) доповнених рівнів освіти і ОТ (рис. 1, г) [10], який ілюструє здобуття особою освіти від періоду віку немовляти до додаткових рівнів освіти, складників та видів освіти [4, 8].

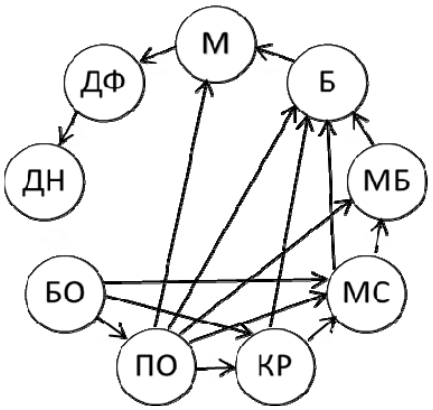

а) підграф G_1 висхідних освітніх траєкторій

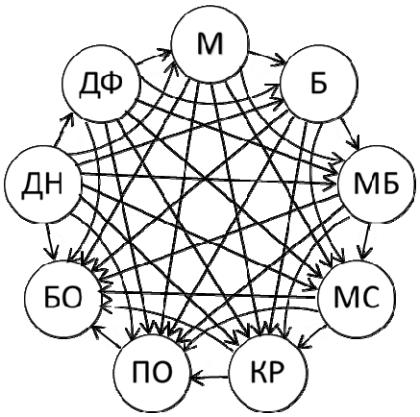

б) підграф G_2 низхідних освітніх траєкторій

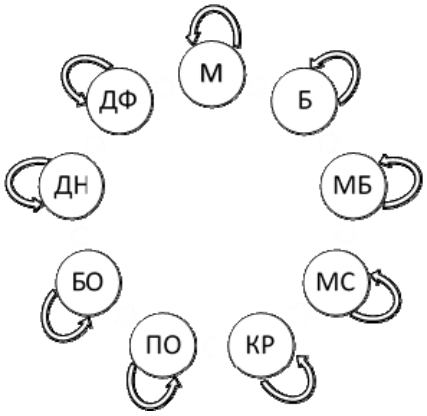

в) підграф G_3 однорівневих освітніх траєкторій

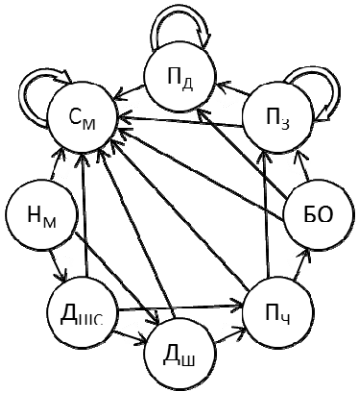

г) підграф D доповнених рівнів освіти і траєкторій

Рис. 1. Підграфи графа U системи освіти України

Граф *U* представимо у вигляді:

$$U(V_U, F_U) = G(V, F) \cup D(V_4, F_4) \cup F_5, \quad (1)$$

де: $V_U = V \cup V_4$ (2)

множина вершин графа *U* (1);

$$F_U = F \cup F_4 \cup F_5 \quad (3)$$

множина ребер графа *U* (1);

$$G(V, F) = G_1(V_1, F_1) \cup G_2(V_2, F_2) \cup G_3(V_3, F_3) \quad (4)$$

граф системи ступеневої освіти України, де:

$G_1 = (V_1, F_1)$ (5)

підграф висхідних ОТ (рис. 1, а);

$G_2 = (V_2, F_2)$ (6)

підграф низхідних ОТ (рис. 1, б);

$G_3 = (V_3, F_3)$ (7)

підграф однорівневих ОТ (рис. 1, в);

$V = V_1 = V_2 = V_3$ – множина вершин графа *G* (4) (на рис. 1, а – в показано кружечками з написами відповідних рівнів освіти та ступенів системи ступеневої освіти України [5–7]):

$$V = \{\text{БО, ПО, КР, МС, МБ, Б, М, ДФ, ДН}\}, \quad (8)$$

де: БО – базова середня освіта; ПО – профільна середня освіта; КР – кваліфікований робітник; МС – молодший спеціаліст; МБ – молодший бакалавр; Б – бакалавр; М – магістр; ДФ – доктор філософії; ДН – доктор наук;

$$F = F_1 \cup F_2 \cup F_3 \quad (9)$$

множина ребер графа G (4) (на рис. 1, а – в показано у виді направлених стрілочок між вершинами V (8)), де:

F_1 = {⟨ БО, ПО ⟩, ⟨ БО, КР ⟩, ⟨ БО, МС ⟩; ⟨ ПО, КР ⟩, ⟨ ПО, МС ⟩, ⟨ ПО, МБ ⟩, ⟨ ПО, Б ⟩, ⟨ ПО, М ⟩; ⟨ КР, МС ⟩, ⟨ КР, Б ⟩; ⟨ МС, МБ ⟩, ⟨ МС, Б ⟩; ⟨ МБ, Б ⟩; ⟨ Б, М ⟩; ⟨ М, ДФ ⟩; ⟨ ДФ, ДН ⟩} – множина висхідних направлених ребер підграфа G_1 (5) (стрілочки на рис. 1, а);

F_2 = {⟨ ДН, ДФ ⟩, ⟨ ДН, М ⟩,... ⟨ ДН, БО ⟩; ⟨ ДФ, М ⟩, ⟨ ДФ, Б ⟩,...⟨ ДФ, БО ⟩;...;⟨ КР, ПО ⟩, ⟨ КР, БО ⟩; ⟨ ПО, БО ⟩} – множина низхідних направлених ребер підграфа G_2 (6) (стрілочки на рис. 1, б);

F_3 = {⟨ ДН, ДН ⟩, ⟨ ДФ, ДФ ⟩, ⟨ М, М ⟩, ⟨ Б, Б ⟩, ⟨ МБ, МБ ⟩, ⟨ МС, МС ⟩, ⟨ КР, КР ⟩, ⟨ ПО, ПО ⟩, ⟨ БО, БО ⟩} – множина однорівневих ребер-петель підграфа G_3 (7) (стрілочки на рис. 1.в);

$$D\ (V_4, F_4) \quad (10)$$

підграф доповнених рівнів освіти і траєкторій графа U (1) (рис. 1, г), де:

V_4 – множина вершин підграфа D (10) (на рис. 1, г показано кружечками з відповідними написами, що описують періоди віку, додаткові рівні освіти, складники та види освіти [4, 8]):

$$V_4 = \{Н_М, Д_{ШС}, Д_Ш, П_Ч, БО, П_З, П_Д, С_М\}, \quad (11)$$

де:

$Н_М$ – період віку немовляти; $Д_{ШС}$ – дошкільна освіта в сім'ї; $Д_Ш$ – дошкільна освіта; $П_Ч$ – початкова загальна освіта; БО – базова середня освіта; $П_З$ – позашкільна освіта; $П_Д$ – післядипломна освіта; $С_М$ – самоосвіта;

F_4 = {⟨ $Н_М$, $Д_{ШС}$ ⟩, ⟨ $Н_М$, $Д_Ш$ ⟩, ⟨ $Н_М$, $С_М$ ⟩, ⟨ $Д_{ШС}$, $Д_Ш$ ⟩, ⟨ $Д_{ШС}$, $П_Ч$ ⟩, ⟨ $Д_{ШС}$, $С_М$ ⟩, ⟨ $Д_Ш$, $П_Ч$ ⟩,⟨ $Д_Ш$, $С_М$ ⟩, ⟨ $П_Ч$, БО ⟩, ⟨ $П_Ч$, $П_З$ ⟩, ⟨ $П_Ч$, $С_М$ ⟩, ⟨ БО, $П_З$ ⟩, ⟨ БО, $П_Д$ ⟩, ⟨ БО, $С_М$ ⟩, ⟨ $П_З$, $П_Д$ ⟩, ⟨ $П_З$, $П_З$ ⟩, ⟨ $П_З$, $С_М$ ⟩, ⟨ $П_Д$, $П_Д$ ⟩, ⟨ $П_Д$, $С_М$ ⟩, ⟨ $С_М$, $С_М$ ⟩} – множина ребер підграфа D (10) (стрілочки на рис. 1, г);

F_5 = {⟨ ДН, $Н_М$ ⟩,⟨ ДН, $Д_{ШС}$ ⟩,...⟨ ДН, $С_М$ ⟩,⟨ ДФ, $Н_М$ ⟩,...⟨ ДФ, $С_М$ ⟩,...⟨ БО, $Н_М$ ⟩, ⟨ БО, $Д_{ШС}$ ⟩,...⟨ БО, $П_Ч$ ⟩;⟨ $П_З$, $Н_М$ ⟩,⟨ $П_З$, $Д_{ШС}$ ⟩,...⟨ $П_З$, БО ⟩;⟨ $С_М$, $Н_М$ ⟩,⟨ $С_М$, $Д_{ШС}$ ⟩,...⟨ $С_М$, МБ ⟩,...⟨ $С_М$, $П_Д$ ⟩, ⟨ $П_Д$, $Н_М$ ⟩,⟨ $П_Д$, $Д_{ШС}$ ⟩,...⟨ $П_Д$, МБ ⟩,...⟨ $П_Д$, $П_З$ ⟩} (12)

множина додаткових ребер F_5 графа U (1) (на рис. 1 не показано).

Множина ребер F_5 графа U (1) ілюструє можливі освітні переходи особи між рівнями освіти – вершинами графа G (4) та підграфа D (10) (тому на рис.1 не показана) і складається із трьох груп ребер:

1) Перша – низхідні ребра, які виходять від всіх вершин V (8) графа G (4) системи ступеневої освіти України (рис. 1, а – в) і направлені до всіх вершин V_4 (11) підграфа D (10) (рис. 1, г);

2) Друга – низхідні ребра в підграфі D (10) (від вершини $П_З$ до вершин $Н_М$, $Д_{ШС}$, $Д_Ш$, $П_Ч$, БО);

3) Третя – множина ребер від вершин самоосвіти – $С_М$ та післядипломної освіти – $П_Д$ підграфа D (10) до всіх вершин V_4 (11) підграфа D (10) та до всіх вершин V (8) графа G (4) (рис. 1, а – г).

Побудова графа U (1) завершена.

За допомогою графа U (1) особа може будувати для себе наступні різновиди ОТ [10, 11]:

1) *Лінійні ОТ* – такі, які будуються послідовним чергуванням, по одному, вершин та ребер графа U (1):

а) *одноребереві або ОТ 1-го рівня*, складаються із 1-го ребра між 2-ма вершинами графа U (1);

б) *двореберні або ОТ 2-го рівня*, складаються із 2-х сусідніх ребер між 3-ма вершинами графа U (1);

в) *n-реберні або ОТ n-го рівня*, складаються із n сусідніх ребер між $n+1$ вершинами графа U (1);

г) *висхідні ОТ*, складаються лише із висхідних ребер підграфів G_1 (5) (рис. 1, а) та D (10) (рис. 1, г);

д) *низхідні ОТ*, складаються лише із низхідних ребер підграфа G_2 (6) (рис. 1, б) та низхідних ребер із множини F_5 (12);

е) *однорівневі ОТ*, складаються лише із однорівневих ребер (ребер-петель) підграфів G_3 (7) (рис. 1, в) та D (10) (рис. 1, г);

є) *комбіновані ОТ*, поєднують в собі всі різновиди ребер (висхідні, низхідні, однорівневі) між вершинами графа U (1) в довільних комбінаціях;

2) *Деревоподібні ОТ* – такі, які включають в себе одну і більше ланок, у яких з однієї вершини графа U (1) виходить два і більше ребер до інших вершин графа U (1).

Підграфи G_1 (5) (рис. 1, а) та G_2 (6) (рис. 1, б) дозволяють особі будувати скінчене число ОТ від одноребернних до максимальних – 8-и реберних ОТ. Підграфом G_3 (7) (рис. 1, в) можливо будувати ОТ, практично із нескінченим числом ребер-петель, тобто n-рівневі ОТ. Число вершин в таких ОТ обмежується психо-розумово-фізичними можливостями та віком життя особи. Підграф D (10) (рис. 1, г) та графи G (4) і U (1), які об'єднують відповідні підграфи також дозволяють будувати n-рівневі ОТ, як лінійні так і деревоподібні, із нескінченим числом та різноманітністю вершин, що ілюструють здобуття особою відповідних рівнів освіти та ступенів.

Знання, навички та уміння, які особа здобула навчаючись за відповідним рівнем освіти (ступенем) важливо реалізувати в подальшому житті особи. Це, в основному, повинно демонструватися в здатності особи творити новий продукт (виріб, об'єкт, твір, статтю, картину, пісню, ідею…) на протязі подальшого життя. Продукт творчості особи в процесі наступної його, так би мовити, «експлуатації» (реалізації, діяльності), повинен приносити прибуток, чи то державі, чи самій особі. Також важливо, щоб величина цього прибутку та строки його одержання переважали розмір сумарних фінансових витрат на здобуття особою відповідного рівня освіти, особливо, витрат держави (при навчанні особи за державним замовленням) та власних витрат особи.

Таким чином здатність особи творити новий продукт доцільно відобразити в ОТ особи шляхом включення до ОТ додаткової вершини творчості – Т після вершини відповідного рівня освіти, знання за яким стали результатом творчої діяльності особи.

Побудуємо граф творчості $TV(V_6, F_6)$, який ілюструватиме здатність особи творити новий продукт на базі здобутих знань.

Множину вершин V_U (2) графа U (1) доповнимо однією вершиною творчості – Т і зобразимо кружечками з відповідними написами (рис. 2). Отримаємо множину вершин V_6 графа творчості TV (рис. 2):

$$V_6 = V_U \cup T = V \cup V_4 \cup T. \qquad (13)$$

Множину ребер F_6 графа TV побудуємо виходячи з міркувань, що результати творчої діяльності особи ґрунтуються на отриманих особою знаннях за відповідними рівнями освіти (ступенями). Отже, множина ребер F_6 графа TV включатиме групу ребер (на рис. 2 зобразимо стрілочками), що виходять від всіх вершин множини V_U (2) графа U (1) і направлені до вершини творчості Т.

Друга група ребер множини F_6 графа TV складатиметься із зворотних ребер (стрілочок) від вершини Т до всіх вершин множини V_U (2) та ілюструватиме бажання особи вдосконалювати продукт творчості і для цього необхідні нові знання за вищими рівнями освіти (ступенями) (рис. 2).

Третя група ребер множини F_6 графа TV складатиметься із ребра-петлі (стрілочки) навколо вершини Т, яке відобразить здатність особи вдосконалювати продукт творчості на базі її вміння творити (рис. 2).

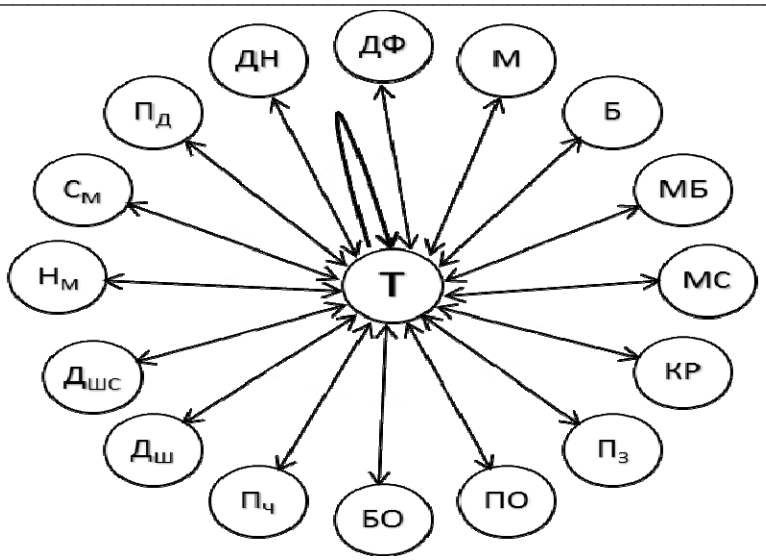

Рис. 2. Граф творчості TV

Об'єднаємо три групи ребер (рис. 2) в множину ребер F_6:

$$F_6 = \{\langle \text{Н}_\text{м}, \text{Т} \rangle, \langle \text{Д}_\text{шс}, \text{Т} \rangle, \langle \text{Б}, \text{Т} \rangle, \ldots \langle \text{С}_\text{м}, \text{Т} \rangle; \langle \text{Т}, \text{Н}_\text{м} \rangle, \langle \text{Т}, \text{Д}_\text{шс} \rangle, \ldots \langle \text{Т}, \text{С}_\text{м} \rangle; \langle \text{Т}, \text{Т} \rangle\}. \quad (14)$$

Освіто-творчий граф. Об'єднаємо граф системи освіти U (1) та граф творчості TV (рис. 2) і отримаємо освіто-творчий граф ET:

$$ET(V_{ET}, F_{ET}) = TV(V_6, F_6) \cup U(V_U, F_U), \quad (15)$$

де: множина вершин $V_{ET} = V_6 = T \cup V_U$; множина ребер $F_{ET} = F_6 \cup F_U$.

Ілюстративне зображення освіто-творчого графа ET (15) можна представити подібно до зображення графа творчості TV (рис. 2). Даний рисунок графа TV уявно слід доповнити всією множиною ребер F_1, F_2, F_3, F_4 (стрілочок), які показані на підграфах G_1, G_2, G_3, D (рис. 1, а – г) та множиною ребер (додаткових стрілочок) F_5 (12). Внаслідок громіздкості таке зображення графа ET (15) рисунком не показано.

Освітні траєкторії побудовані освіто-творчим графом ET (15) назвемо *освіто-творчими траєкторіями (ОТТ)*. Принципи побудови таких ОТТ є подібними до побудов лінійних та деревоподібних ОТ графа системи освіти U (1). Вершина творчості Т в ОТТ може чергуватися після кожної вершини графа U (1) а також повторюватися і після вершини Т необмеженою кількістю разів.

Розглянемо приклад побудови освіто-творчої траєкторії для деякої особи, яка здобувала освіту за всіма рівнями освіти, ступенями, складниками, видами і має здатність до навчання протягом усього життя, працює в університеті та, за сумісництвом, у коледжі (рис. 3).

На горизонтальній осі (рис. 3) позначимо роки життя особи, на вертикальній осі – множину вершин освіто-творчого графа ET (15) за ієрархічним зростанням рівнів освіти, ступенів. Вершини складника післядипломної освіти $\text{П}_\text{Д}$ та виду самоосвіти $\text{С}_\text{М}$ з множини V_4 (11) та вершину творчості Т графа творчості TV (рис. 2) розташуємо на вертикальній осі (рис. 3) над всіма вершинами V (8) графа G (4).

Вершини рівнів освіти та ступенів, здобуття яких підтверджено отриманням особою відповідного диплома (свідоцтва, посвідчення) позначимо кружечком (рис. 3). Квадратиком позначимо ті вершини, здобуття рівнів освіти яких не підтверджено дипломами або свідоцтвами, а також етапи навчання інших осіб (на рис. 3 показано прямокутником).

Побудову ОТТ особи (рис. 3) почнемо з вершини $\text{Н}_\text{М}$ – періоду віку немовляти і позначимо її квадратиком. Далі, за ієрархіч-

ним зростанням вершини підграфа *D* (10): у квадратиках – вершини Дшс, Дш, Пч (рис. 3); у кружечку – вершина БО (підтверджується свідоцтвом). Між вершинами стрілочками зобразимо ребра множини F_4 підграфа *D* (10). На рівні позашкільної освіти $П_3$ (рис. 3) вершину $П_{31}$ позначимо квадратиком, що може ілюструвати навчання особи, наприклад, у авіамодельному гуртку без підтвердження свідоцтвом. Вершини $П_{32}$ – $П_{34}$ позначимо кружечками, що ілюструє, наприклад, навчання особи у музичній школі за фахом скрипки, сопілки, баяну (з отриманням відповідних свідоцтв) і з'єднаємо між собою ребрами-петлями (рис. 3).

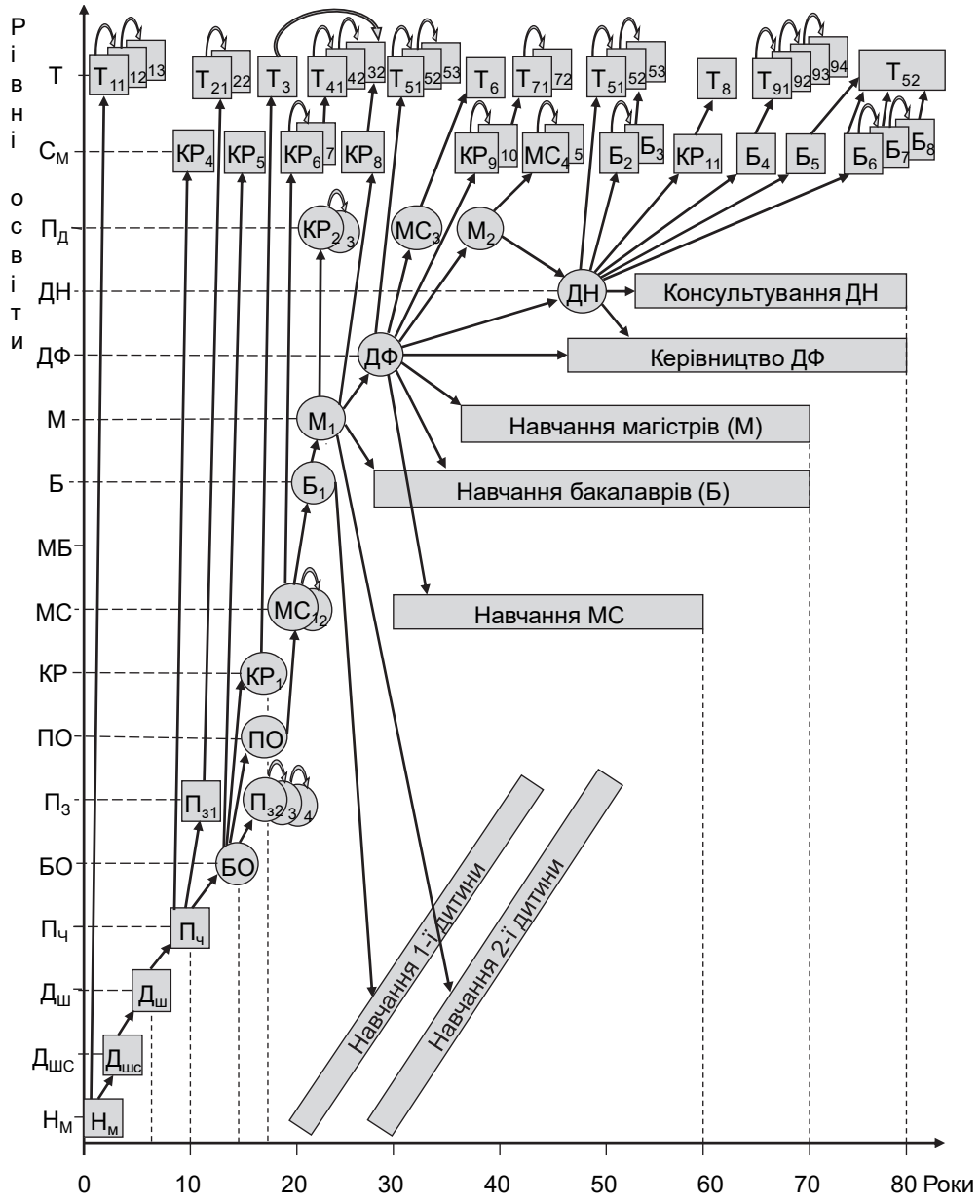

Рис. 3. Освіто-творча траєкторія особи протягом всього життя

Далі, вершині $КР_1$ (рис. 3) відповідає, наприклад, професія слюсаря, яка здобувається особою у школі одночасно із рівнем ПО на базі рівня БО. Під час служби в армії особа здобуває кваліфікацію авіатехніка – вершина $МС_1$ та техніка – радиста – вершина $МС_2$, які зв'язані між собою ребром-петлею. Вершинам $Б_1$, $М_1$ – може відповідати спеціальність – 133 – галузеве машинобудування, вершині ДФ – спеціальність – 05.03.01 – процеси механічної і фізико-технічної обробки, верстати та інструменти, вершині ДН - спеціальність – 08.00.03 –

економіка та управління національним господарством (рис. 3).

На рівні складника післядипломної освіти $П_Д$ (рис. 3) особа здобуває рівні освіти із отриманням відповідних свідоцтв і дипломів (позначимо вершини кружечком), наприклад: професії водія категорії «В» – вершина $КР_2$ та водія категорії «С1» – вершина $КР_3$, які зв'язані ребром-петлею; спеціальності 121 – інженерія програмного забезпечення – вершина $МС_3$ та 051 – економіка – вершина $М_2$.

На рівні виду самоосвіти $С_М$ (рис. 3) всю множину вершин здобутих особою рівнів освіти зобразимо у квадратиках, вважаючи, що самоосвіта може здійснюватися без обов'язкового документального підтвердження. Вершинам рівня КР можуть відповідати професії, наприклад: $КР_4$ – прибиральник (домашніх приміщень); $КР_5$ – кухар-кондитер (приготування їжі для себе та сім'ї); $КР_6$ – муляр-штукатур-плиточник та $КР_7$ – тесляр, зв'язані ребром-петлею; $КР_8$ – зварювальник; $КР_9$ – садівник і $КР_{10}$ – овочівник, зв'язані ребром-петлею; $КР_{11}$ – бджоляр. Вершинам рівнів МС та Б можуть відповідати спеціальності, відповідно: $МС_4$ – дошкільна освіта (виховання власних дітей) і $МС_5$ – медсестринство (догляд за рідними), зв'язані ребром-петлею; $Б_2$ – історія і $Б_3$ – філософія, зв'язані ребром-петлею; $Б_4$ – образотворче мистецтво, декоративне мистецтво; $Б_5$ – релігієзнавство; $Б_6$ – філологія, $Б_7$ – психологія і $Б_8$ – культурологія, зв'язані ребрами-петлями.

Діяльність особи, пов'язана із вихованням і навчанням власних дітей, студентів (за рівнями МС, Б, М), керівництво аспірантами (ступінь ДФ), консультування докторантів (ступінь ДН) на рис. 3 зобразимо у виді вершин – прямокутників, оскільки не передбачає одержання особою, яка навчає відповідних дипломів (свідоцтв) і здійснюється на протязі тривалого періоду життя особи.

На рівні вершини творчості Т (рис. 3) показано множину вершин $Т_1$ – $Т_9$, яким можуть відповідати результати творчої діяльності особи. Немовля ($Н_М$) творить – вершина $Т_1$: нові слова – вершина $Т_{11}$; складає кубики – вершина $Т_{12}$; малює – вершина $Т_{13}$. На авіамодельному гуртку ($П_{31}$) школяр майструє нові моделі – вершина $Т_2$: кордових літаків – $Т_{21}$; радіокерованих автомобілів – $Т_{22}$. Слюсар ($КР_1$) виготовляє вироби з металу для домашнього господарства – вершина $Т_3$. З навиками муляра-штукатура-плиточника ($КР_5$) і тесляра ($КР_6$) особа будує будівлі – вершина $Т_4$: житлову цегляну (кам'яну) – вершина $Т_{41}$; дачну дерев'яну – $Т_{42}$. З навиками зварювальника ($КР_7$) та раніше здобутою професією слюсаря ($КР_1$) особа будує каркас теплиці з металу – вершина $Т_{32}$, яка зв'язана ребром-петлею із вершиною $Т_3$. Доктор філософії (ДФ) і доктор наук (ДН) творять нові ідеї – вершина $Т_5$ і оформляють їх у виді патентів (вершина $Т_{51}$), наукових статей (вершина $Т_{52}$), проектують вироби і діючі моделі (вершина $Т_{53}$). З навиками техніка – програміста ($МС_3$) особа складає нові програми, творить об'єкти за допомогою наявного програмного забезпечення – вершина $Т_6$. Зі знаннями садівника ($КР_8$) та овочівника ($КР_9$) особа вирощує плоди (вершина $Т_{71}$) та овочі (вершина $Т_{72}$) на власній земельній ділянці. Розширення кругозору протягом життя особи і поповнення знань з історії ($Б_2$) та філософії ($Б_3$) спонукають до власних роздумів і оформлення відповідних публікацій – вершина $Т_{52}$. З навиками професії бджоляра ($КР_{10}$) особа займається бджільництвом – вершина $Т_8$. Маючи деякі задатки і оновлені знання із образотворчого та декоративного мистецтва ($Б_4$) особа творить – вершина $Т_9$: художні картини – $Т_{91}$; вишивки на полотні – $Т_{92}$; дерев'яні скульптури - $Т_{93}$; керамічні вироби – $Т_{94}$. Практичний життєвий досвід особи і нові знання з релігієзнавства ($Б_5$), філології ($Б_6$), психології ($Б_7$), культурології ($Б_8$) є основою для написання нових наукових статей, прозових, поетичних творів – вершина $Т_{52}$, аж до останніх днів життя особи.

Побудована ОТТ (рис. 3) складається із всіх вершин освіто-творчого графа *ET* (15) за виключенням вершини МБ (особа не здобувала рівень освіти молодшого бакалавра). Множина ребер ОТТ (рис. 3) складається із висхідних, низхідних та однорівневих ребер. Отже дана ОТТ відноситься до *комбінованих*. Дана ОТТ (рис. 3) включає в себе багато ланок, у яких від однієї вершини виходять декілька ребер. Отже дана ОТТ є *деревоподібною.* Для визначення рівня ОТТ (рис.

3) обчислимо кількість ребер, що становлять основу (скелет) ОТТ, або множину вершин, які цими ребрами поєднані, а саме: $Н_М$; $Д_{ШС}$; $Д_Ш$; $П_Ч$; БО; ПО; $МС_1$; $Б_1$; $М_1$; ДФ; $М_2$; ДН. Дана множина вершин, які входять до скелету ОТТ (рис. 3) складається із 12-и вершин. Відповідно, одинадцять ребер поєднують ці дванадцять вершин і становлять скелет ОТТ (рис. 3). В результаті класифікуємо дану ОТТ як 11-и-рівняво-деревоподібно-комбіновану.

Освіто-творча траєкторія (рис.3) наочно ілюструє послідовність і різноманітність здобутих особою рівнів освіти (ступенів) протягом всього життя, підтвердження їх відповідними дипломами (свідоцтвами), результати творчої діяльності і може служити ілюстративним освіто-творчим паспортом особи.

Чим більшою і різноманітнішою є загальна множина вершин в ОТТ станом на конкретний життєвий період особи, вершин – рівнів освіти, які підтверджені дипломами та вершин творчості, тим більш конкурентоспроможною є особа на ринку праці і тим більшою є зацікавленість у такій особі у роботодавців.

Поряд з тим, роботодавців можуть цікавити конкретні результати творчої діяльності особи, які ілюстровані множиною вершин творчості ОТТ (рис. 3), а також інформація про здобуті особою знання, навички та уміння за рівнями освіти, що не підтверджені дипломами і свідоцтвами. Тому, доцільно, в резюме особи, до кожної вершини освітньо-творчого паспорта додавати текстовий, фото, відео, аудіо коментар, який оформлений в єдиний документ.

Висновки. Запропоновано методологію поетапної побудови освітньо-творчої траєкторії особи. Побудовано підграфи моделювання освітніх траєкторій в системі ступеневої освіти України та підграф доповнених рівнів освіти із множинами висхідних, низхідних, однорівневих та комбінованих ребер. Побудовано граф системи освіти України шляхом об'єднання підграфів. Запропоновано модель графа творчості особи, який ілюструє здатність особи творити новий продукт. Побудовано освітньо-творчий граф на основі об'єднання графа системи освіти України та графа творчості особи. Наведено приклад побудови 11-и-рівняво-деревоподібно-комбінованої освітньо-творчої траєкторії особи. Загальна множина вершин, їх різноманітність, число вершин творчості освітньо-творчої траєкторії особи є графо-критеріями конкурентоспроможності особи на ринку праці. Методологія побудови освітньо-творчої траєкторії особи може бути використана при моделюванні економічних, виробничих та суспільних процесів.

Література.

1. Сутність та складові конкурентоспроможності персоналу на ринку праці [Електронний ресурс] / В. В. Дядичев, К. В. Чуніхіна – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/socgum/vsunu/2010 2/Dyadychev.pdf.

2. Медведь В. В. Основи формування конкурентоспроможності фахівця : чинники, складові, критерії [Електронний ресурс] // Теорія та методика управління освітою, 2011. – № 7. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2011_7/9.pdf.

3. Модель формування конкурентоспроможності фахівця / Х. С. Столярук // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Х. : НТУ «ХПІ», 2013. – № 45 – С. 144–150.

4. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. №2145-19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 р. №65 «Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту).» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/65-98-п – Заголовок з екрану.

6. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. №1556-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

7. Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.10.2015 р. №1085 «Про затвердження Умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/9990/ – Заголовок з екрану.

8. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 р. №2628-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14. – Заголовок з екрану.

9. Бардачов Ю. М. Дискретна математика: Підручник / Ю. М. Бардачов, Н. А. Соколова, В. Є. Ходаков. – К. : Вища шк., 2002. – 287 с.

10. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 62082. Стаття «Графо-комбінаторне моделювання освітніх траєкторій в системі освіти України» / К. В. Зеленський. Дата реєстрації 13.10.2015. – 29 с.

МЕТОДОЛОГИЯ ПОСТРОЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ТВОРЧЕСКОЙ ТРАЕКТОРИИ КАК ГРАФ-КРИТЕРИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЛИЧНОСТИ

П. М. Куликов, д. э. н., профессор, Киевский национальный университет строительства и архитектуры, Е. А. Бондар, д. э. н., профессор, Киевский национальный университет строительства и архитектуры, К. В. Зеленский, к. т. н., доцент, Гусятинский колледж Тернопольского национального технического университета имени Ивана Пулюя

В статье предлагается методология поэтапного построения образовательно-творческой траектории личности. Построены подграфы моделирования образовательных траекторий в системе многоуровневого образования Украины и подграф дополненных уровней образования с множествами восходящих, нисходящих, одноуровневых и комбинированных ребер. Построен граф системы образования Украины путем объединения подграфов. Предложена модель графа творчества личности, иллюстрирующая ее способность создавать новый продукт. Построен образовательно-творческий граф на основе объединения графа системы образования Украины и графа творчества ичности. Приведен пример построения 11-и-уровнево-древовидно-комбинированной образовательно-творческой траектории личности. Показано, что общее множество вершин, их разнообразие, число вершин творчества образовательно-творческой траектории личности являются графо-критериями ее конкурентоспособности.

Ключевые слова: образовательная траектория; граф; множество; творчество; конкурентоспособность; образовательно-творческая траектория.

METHODOLOGY OF CONSTRUCTION EDUCATIONAL-CREATIVE TRAJECTORY AS A GRAPH-CRITERIA OF COMPETITIVENESS OF A PERSON

P. M. Kulikov, D.E., Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture, E. A. Bondar, D.E., Professor, of the Department of Management in Construction, Kyiv National University of Construction and Architecture, K. V. Zelenskyy, Ph. D (Tech.), Ass. Professor, Director Husyatyn College of Ternopil Ivan Puluy National Technical University

The methodology of the step-by-step construction of educational-creative trajectory of a person is proposed. Subgraphs of educational trajectories simulation in the system of level education of Ukraine and subgraph of supplementary educational levels with sets of ascending, descending, one-level and combined ribs are constructed. A graph of the education system of Ukraine is built by combining subgraphs. The model of the graph of person's creativity, which illustrates the ability of a person to create a new product, is proposed. On the basis of combining the graph of the education system of Ukraine and the graph of person's creativity, education-creativity graph was constructed. An example of constructing the 11-level combined education-creativity tree trajectory of a person is presented. It is shown that the total set of vertices, their variety, the number of vertices of creativity of the education-creativity trajectory of a person represent graph-criteria of person's competitiveness.

Keywords: educational trajectory, graph, set, creativity, competitiveness, education-creativity trajectory.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Бардасем А. В. *Надійшла до редакції 18.08.17*